

A'

RADNA VIDÉKI
V A S A S

BORVIZEKNEK

ORVOSI EREJÉRŐL, HASZNAIRÓL,
ÉS
VÉLEK ÉLÉSNEK MÓDJARÓL.

Í R T A

NYULAS FERENTZ

O R V O S.

H A R M A D I K D A R A B.

KOLOSVÁRATT,

Nyomtt. Hochmeister Márton által,
a' Kiadó költségével 1800.

**Okkal móddal igyál
Minden borvíz használ**

Termézet szava.

E l ó b e s z é d.

Bámúl az ember midőn azokra a' fok sindevész nyomorultakra tekint, kik egészségeiknek vizzanyerésére már több orvosságot a' patikákban nem találván, mint a' megijetkezett szomju szarvasok a' borvíz forrásokhoz jó reménség fejében esztendőnként seregesen öszve gyülekeznek, de nem lelvén tsak egy vakarítás utasítást-is a' vizekkel való élésnek módjáról, tsupa szokásból minyájon a' viznek italán vakmerő bátorsággal kerefsztül gázolnak. Örömmel telik-el ugyan az érzékeny szív, ha látja, hogy néha ezek közül egy egy sánta, bénna, szélütött, sugorodott, vagy a'

köszvénynek kényyai alá süjdedt felebarátja maga mankóját azon orvos víz mellett hagyja, mellyből tagjainak épségét visszanyerte, és a' mellyben történetből ismét megifjodott. De ellenben hánnak nem vett már vakot a' szerentse ezen kotzka játékban? hányan nem ölték belé még hátra lévő egészségeket ugyan azon vízbe, mellytől idvességet vártak? hányan nem borították gyászba házok népét minekutánna. az egészség kútjáról honnyokba visszátértek? Én egyedül alkalmas laistromot tudnék azoknak a' szerentsétleneknek neveikből tsinálni, kik nem sok esztendőknél elfojások alatt minyájon a' borvízzel való rendetlen élésnek szomorú áldozatjává lettek, pedig a' kik talám a' veszéjt elkerülhették volna, ha egyenes út mutatóra akattak volna. Vagner Lukáts, és Barbenius Josef Úraknak az első rész előbeszédjében említett könyvetskéji e' részben senkinek izolgalatot nem tehetnek; mert a' mint ottan megmondottam az első az Erdély országi orvos vizeknek tsak neveit számlálja elő; a' második ugyan a' Háromszéki borvizeknek bontásáról ír, de egyik is a' vizeknek erejéről, hasznáról, és a' velek élésnek módjáról nem emlékezik.

Nem tűrhetem tovább Haza társaimnak ezt a' nevezetes hátra maradását, se-
gítsé-

gitségekre sietek, és a' borvizekkel való bátorságos életről ezen utolsó darabban egy meghatározott orvosi utasítást nyújtok kezekbe. Kötelességemnek teszek eleget, mert ha Orvos nem nyúl e' munkához, kitől lehessen aztot mástól várni? de vajha Orvos társaimot-is ez által hasonló tselekedetekre egyfzersmind felebrefzthetném Minden Orvos tartoznék a' maga kerületébéli mineralis vizeket elbontani, megvizsgálni, és hafználhatását a' közönség javára kihirdetni. Valaki ezt elmúlatja azt lizonyítja meg vele, hogy szölgálatját mérő serpenyövel ofztja-ki a' közönségnek, tsak annyit mér másnak, menniynél tudja, hogy kevesebb néki nem kerül vízfa a' túlsó serpenyöben. Elegen vagyunk Orvosok, annál többek az orvos vizek, de hányat ösmérünk ezek közül tudományosan? Soha egy jó lelkü Orvos, ha ember-séges embernek akar maradni, maga betegjeinek tsupa gondolomra e' vagy amaz Orvos vizet nem ajálja, hanem előbb a' vízről magának kemiai meghatározást szerez, avagy ha ebben tzélját nem érheti, leg alább olyan kútat igyekezik válafztani, mellyett a' hozfas tapafzतालás (de nem az értetlen tsábitók kürtje) betegjeinek bizonyos temperamentumához képest bizonyos nyavajákban hafznosnak lenni tanított. Lehet hogy némelly Orvos, egyik

vagy

vagy másik víznek bennékeit kitanúlta, maga a' vizet ösméri, de héjába mondja szájjal hogy ösméri, mert azt akármi öfzverántzolt szemöldökkel, és válagatott fontos előadásokkal igyekeztek az embereknek szivébe óltani, a' közönség irás nélkül hiinni nem tartozik. A' közönség nem privatus ember, hogy előtte az Orvosnak, egy két Szerentsés curaja után, minden szavai nyomtatást érdemeljenek.

Megmondottam már midön a' második Résznek irásához kezdettem, hogy ez úttal a' Radna vidéki borvizeknél tovább nem terjedek. Tíz efsztendeje miolta ezeket tsak nem minden efsztendőben gyakorlom; előbb ugyan a' tudni kívánó lélek tsalt a' vízhez; azután az orvosi készség inditott; de már most néha egyfzersmind a' nyavaja-is kénfzerit ezen nyári utazásra. Lehet gondolni, hogy egy ilyen egészség kútja mellett öfzvesereglett betegeknek társaságában egy Orvosnak elegendő mezeje vagyon a' víz hafznairól szükséges jegyzéseket tenni, a' mint hogy én aztot else múlattam. A' Radna vidéki borvizek tehát én előttem a' legösméretesebbek, ezekben magamot mint egy már gyakoroltam, azért valamint a' második Részben tsupán tsak ezeket bontottam-el úgy itten egyedül ezeknek írommeg közelebb-

lebről orvosi tulajdonságait, hasznait, és a' velek élésnek modját, de ez az én orvosi utasításom, mivel gyakran szóllok a' borvizekről közönségesen, kevés változtatással minden Erdély Országi borvizek mellett haszon vehető, a' vasas borvizeknél pedig mindenütt egyenes linor mértékül szolgálhat. Valamint a' két első Részben Bergmannak nyomdokát követtem, úgy ezen utolsó darabban Zückerket választottam, és némelly hejeken egészen az ő tulajdon szavaival éltem, úgy mint a' ki a' Német Országi orvos vizekkel való élésről olly szép utasítást írt, hogy aztot nekünk-is vizeinknek külömbségéhez mérsékelve követnünk kell.

Akár mint fel huzta kéz ijját az Orvos, nints mód benne, hogy egy víznek hasznairól minden esetekre tökéletes meghatározást tehessen ha ne ha sok esztendőig lakott a' víz mellett, mint ama boldog emlékezetű Seip a' híres Pymonti vasas borvíz mellett. De kinek érkezhetnék kedve a' Radnai rengeteg erdők, és havasok között ingyen esztendőig járni? Én mindazonáltal a' mit 10 esztendőnek forgások alatt tett tapasztalásimból öszve gyűjthettem, azt örömmel közlöm az érdemes Közönséggel; más felől pedig kérem Orvos társaimot barátságosan kiknek ezen

ezen Radnai borvizekről írott tanításom ellen valami ellenvetések vólna, vagy némely tziikejekben nállamnál bővebb tapasztalással birnának, a' közhaszonnak kedvéért azokat velem közleni ne sajnálják, talállok én még a' hibáknak megjobbítására, és a' héjánosságoknak kifoldozásokra módot. Addig-is ha ezen utasításom bár egy két felebarátomat, a' veszéjnek torkából megszabadithatja, már tzélotom értem. Vedd jó neven E. O. a' mivel kedveskedem szivesen.

A'

RADNA VIDÉKI
VASAS BORVIZEKNEK
HASZNÁRÓL.

ELSŐ SZAKASZ.

A' VASAS BORVIZEKNEK MUNKÁ-
LÓDÁSÁRÓL TESTÜNKBEN.

Az orvos vizek magok bennékeinek különböző vóltokra, és mennyiségekre nézve különböző erővel bírnak. Másként munkálódnak testünkben a' sós vizek, másként a' vasasok, ismét másként a' sósvasasok, sőt mindenik rendbéli vízben találunk különbséget; mert egyik vasas kút betesebb a' másiknál, a' sós vizek sem mind egyfélék, ez-tet okozza a' bennékeknek mivólta, és mennyisége. Azert a' vizeknek nem tsak min-

III. Rész. A denik

denik neme, hanem ugyan azon egy nemű vizek között minden kút különös orvosi jegyzéseket kíván. Egy Kémikus a' víznek erejét annak bennékeiből megösmérheti, de egy Orvos előtt haszna mind addig tökéletes hített nem érdemel, míg aztot fok rendbeli betegeknek attól lett meggyógyulása nevezetessé nem tette. Némelly víz minden hejesók nélkül mint a' harapozó tűz elhíresedik; ereje, erköltse mindenfelé kikürtöltetik, de hirtelen ismét maga régiségébe vízsaesik. Példa ebben a' Szamosújvári Sz. Ignátz kútja, példa az Inakfalvi aranyas, nem külömben a' Lebenlangi tsudatévő kútak, ezt a' mint halottam egy vak koldusnak tudósítása 1798-ban amazt 1797-ben talám egy kis benne talált arany porotska tette az egész Országban; az elsőt 1788-ban egy tsábitónak a' vak buzgóságra épített költeménye 3 vármegyében híressé; mindenikről ma igazán egyebet nem tudunk, hanem hogy a' szomjuság óltására hasznos eszközök, sőt az elsőt kellemetességéről se ditsirhetem. Szükség tehát hogy minden orvos kútnak hasznait előbb, hogy sem aztot az orvos maga betegjeinek ajánlja, a' megerősített tapasztalás különkülön minden kétség kívül tegye.

Két féleképpen vehetjükfel a' borvizeknek bennünkvaló munkálódását; *elsőben* mint tiszta víznek; *másodszor* mint bizonyos mineralis részetskéekkel nehézkes víznek munkáját.

I. *A' tiszta víz* magára nagy, és terhes nyavajákat gyógyithatmeg, csak az ember-

bernek ereje nagyon elfszakatkozott, és gyomra a' belekkel egyetemben még egészen eltorhúlt ne légyen. Külömbiséget szenved a' víz maga miveben a' mint vagy hideg vagy meleg talál lenni. *A' hideg víz* hivesit, enyhít, erősít, az elpuhúlt ereket birtosabbakká teszi, a' vért vékonyítja, édesíti, az éles nedvességeket szelidíti, és a' testből nevezetesen a' vizellet útján kivezeti. *A' meleg víz* a' megmerevedett inakat, és száraz hús szálkákat nedvesíti, lágyítja, engedelmesbbsékké teszi, a' vért még hatalmasabban vékonyítja, elegyíti vastag nyúlós, nyákosságát oldja, minden ereket hathatóson áltálja, a' veritek likatsit megnyitja, 's rajtok az éles romlott nedvességeket izzattság által takarítja kifelé. Nevezetes a' víznek ereje, midőn az ember benne *feredik*, mert az a' maga természeti nehézsége által kívülről a' testet, és a' bőr alatt fekvő hús szálkákat, ereket nyomja, 's azzal a' benne fojó nedvességeket gyorsabb fojásba hozza, mellyből következik ofztán, hogy az elélt, és a' vérből kiválni szokott nedvességek annál könnyebben, és hamarább elválnak. E' mellett a' víz a' bőrnek likatsin, mellyeket a' feredés közben a' motsoktól megtisztított, megnyitott, a' testbe beszívárogo, 's a' mint a' víz hideg vagy meleg volt, a' fenn megjegyzett hasznokat miveli. *A' pára* még ennél is nagyobb erőt mutat a' lágyításban, és az izzó likatsoknak megnyitásában, mert néha a' megmerevedett, és megsugorodott tagoknak csak nem egy utolsó orvossága szokott lenni. De ezekről alább a' tizedik szakaszban bővebben.

II. Mivel tehát ezeket az előszámlált hasznokat, mellyek a' tiszta édes vízben felaláratnak, az orvos vizektől szintén azon mértékben várhatjuk, mennyivel hasznosabbnak kell ezeknek lenni, mellyek azon feljül még fok orvosi erővel bíró mineralékkal megvannak terhelve? Vannak ugyan a' borvizeknek ellenségei kik nem tudom mitsoda óktól indittatván holmi szerentsétlen eseteket öfzve gyűjtenek, 's azokkal az embereket az efféle idvességes víznek italától idegenyíteni nem szégyellik. A' leg bizonyosabb orvoságnak fe tartana fokaig a' betse, ha aztot csak a' vizzás vele élésnek óldalaról akarnók megítélni. Megvetőé egy jó eledel azért, hogy azzal magát némelly divatlan agyon efzi? A' borvíz bizonyoson ártalmas, ha aztot csak hü belé Balás! minden kérdetlen, hallatlan, és talám olyan nyavajakban íszod, mellyeket a' víz maga természetie ereie szerént nevelni, sőt ha italától megnem szünol, testedet végső romlásba hozni kentelen. Valyon árté a' borvíz, ha a' nyavajat reá megvalaszod, és az Orvosoktól adatni ízokott szükséges rendet pontban megtartod? Éppen nem. Kinevezheti tehát ártalmasnak azt, a' mit tsupán az ostobaság, makrantzosság, és vizzás vele élés tett artalmassa? De lássuk mar közelebről a' borvizek' bennekeinek orvosi erejet, és hasznait külön külön.

1. *A' Szénsav*, mellynek tulajdonságairól munkámnak első, és második részében elég hozsazon emlekeztem, az ember eleteknek egy nagy ellensége, de csak úgy ha az-

tot szufzogással mint szoktuk a' közönséges levegőt mejjünkbe húzzuk; mert az e' szerént a' tudónek levegős edényeit görtsel öfveszorítja, a' levegőnek további bemenetelét onnan egészen kizárja, és az ember megfűllad. Az elleven szén-is vagy az égő gyer-tya mihejt ilyen levegőbe meritetik, azon pillantatban kihál, elalufzik.

De valamint lélekzés által a' testnek vég-ső vesztet okoz, úgy ellenben megbetsülhetet-ten annak hafzna egészségünkre nézve, midön vízzel egyesülve a' gyomorba költözik. Ez a' levegő szabásu sav ugyan természetére nézve savanyó, kostolással mindazonáltal nem esik érzékenségünk alá külömben, hanem ha előbb vízzel, vagy egyéb fojadékkal egye-sitetik. Lelke ez a' borvizeknek, ettől ne-veztetnek azok savanyóknak, ez adja a' bor-vizeknek a' tsipős ízzet, és ama hatalmas tu-lajdonságot, hogy a' legkissebb ereket kön-nyen megjárhassák, testünknek temérdek ré-fzetskeít edesdeden izgassák, enyhítsék, erö-sítsék; ez a' testnek belső részeit hirtelen elfutja, a' testet felmelegíti, a' vért egy ke-véssé felindítja, annak keringését gyorsabbá téfzi, az apró hajszálni ereket felnyitja, a' nedvességek' éles tsipösségét, nyákosságát ofzlatja, a' testből kifelé takarítja, a' termé-zeti rendes ürüléseket segíti, az arany eret, és más dűgűlásokot indítja, a' hójagban lévő fővenyet, főként a' lűgsónak társaságában, kimossa, és mint egy kellemetes megittaso-dást okoz. A' borvízzel való élés alatt mind-járt szoktuk tapasztalni, hogy az élet erek

gyor-

gyorsabban mozognak, erősebben ugranak, a' test egy kevésse felmelegedik, a' bőrnek kipárlása gyarapodik, és az étkedv megnő.

Mind ezek mellett nevezetes munkálódása a' szénsavnak a' rothadást ellenzi. A' vizet ez a' levegő mind addig míg benne lakik maga épségében megtartja, ellenben, a' mint az belőle elrepül, azonnal a' víz-is romlani kezd, rothadásra hajol, és megbüsdösödik. Mennél tehát több ilyen levegő vagyon a' borvízben, annál inkább óltalmazza nedvességeinket a' rothadásra való hajlandóságtól, sőt a' már elkezdődöt rothadást megjobbitja. Nints az a' jégverem, melly a' meleg nyári napokban jobban mególtalmazza a' húst a' rothadástól, mint a' szénsavval nagyon bővölködő borvíz. Nehány éftendőknek elfojások alatt elég alkalmatosságom volt éztet Radnán a' dombháti borvízzel tapasztaltanom. Itten midőn fok vendégek nintsenek egy héten rendszerént tsak egyszer szoktak tehén húst vágni, melly szükségtől indítván a' húst a' dombháti borvízben még a' leg melegebb ebégzeti napok alatt-is szombatan déltől fogva következő tsötörtök estvéig száma nélkül maga épségében megtartottam, melly idő alatt a' hús nem hogy megromlott volna, sőt hova tovább mind kellemetesebb ízzü, és poronyóbb lett; de minden 8 órában megkellett egyszer rajta a' borvizet változtatnam. Nagyobbat mondok, ez a' víz még ama szagyasodni kezdett vad húst-is megjobbitatta, ha fok versen benne kimosatott, és jó darab ideig benne tartatott. Megtanul-

tanulták azután a' borvíz vendégei ezt a' hússal való bánást, és már ma az a' kút mellett közönségessé lett. Ebből reméllem bátron kilehet hozni, hogy a' borvizek, a' benne lakó szénsavra nézve a' rothadást hatalmason ellenzik. A' Radna vidéki borvizek között ezen tekintetben legelső hejet érdemel a' *Dombháti* mint szénsav dől-gából leggazdagabb, közelit ehez a' *Sz. Györgyi*; a' többi mind szegényebbek, és ilyen rendel következnek egy más után: *Borvölgyi, Medvepataki, Aranyasi, Radnai*.

Van még egy haszna testünkben a' szén-savnak t. i. a' vízben lakó több mineraléket nevezetesen a' földeket, és értzeket, felolvadhatokká tévén, azokat természetek ellen könnyebbeké, 's mint egy repdékenyekké, egy szóval alkalmatosokká téfzi arra, hogy testünknek legkissebb részeit megjárhassák.

2. *A' kénkö levegővel* terhes vizektől-is nevezetes hasznot ígérhetünk magunknak. Maga a' *tiszta kénkö* se vízben se borban, se pálinkában nem felolvadható, innen annak Cartheuser és sok más Orvosok semmi gyógyító erőt nem akarnak tulajdonítani, azt állítván felöle, hogy e' szerént a' mi nedvességeinkben sem olvadhat fel, következésképpen a' gyomorból, és belekből a' fodor hájon által a' szokott tejes utakon a' vérbe bémehet, valamint egy darab porrá tört békasó oda hasonló okból nem juthat. De ellenkezőt tanít a' tapasztalás; mert a' kénkönek bévétele után a' veriték bűdös, kénkö

kő szagu, és az embernek újjában lévő ezüst gyűrűt megfeketíti. Hát nem olvad fel a' kénkö a' mi nedvességünkben? Magok az ellenkezők-is tanítják más felől, hogy az a' zsiros olajokban felolvad. Hát nem talál a' kénkö testünkben elég zsiros kövér nedvességet? Már Boerhave maga régen ajállotta a' kénkövet a' nedvességeknek lúgos, éles, vastag nyakossága ellen, és a' közfvényben mint derék vér tisztító édesítő ofzlató, és izzasztó orvosságot.

Midőn a' kénkö lúgsóval vagy lúgos földekkel társaságba lépett, és velek úgy nevezett *kénkö májat* tsinált, már akkor kétségfintsen, hogy a' vízben, és a' mi nedvességeinkben felolvadható nem volna. Az eddig tett tapasztalások fzerént a' kénkö májjal terhes vizek fok külső belső nyavájában egy hatalmas gyógyító fzernek mutatták magokat, legnagyobb erővel birnak mindazonáltal a' feredőben. Az ilyen vizek a' vérnek, és a' bőrnek sós, éles tisztálanságaiban a' rühben, és más hofzason tartó bőrkiütésekben a' legbetesebbek; még ott-is gyakran használnak, a' hol az ember minden más orvosságokhoz héjába fojamodott; A' régi febekben fekejekben tisztító gyógyító eszközüül szolgálnak. Semminémü víz a' megmerevedett, és száraz hús szálkákat a' görts által öfzhúzódott részeket, fugorodott tagokat jobban nem lágyítja, nem engeszteli mint az efféle kénköves vizek. A' hol a' közönséges feredés a' nyavájának meggyógyítását éppen tökéletességre nem vihette, tzelhoz lehet jut-

ni ugyan azon vízből készített pára vagy tsepegő feredökkel, mellyek bámúlásra méltó foganattal munkálódnak.

Ha tehát a' durva kénkö, és kénkö máj a' testben illy nevezetes hasznokot okozhat, mennyivel aztot inkább várhatni a' kénkö levegőtől, mellyben a' kénkö úgy annyira megvékonyodva vagyon, hogy szemmel nem látható, hanem csak szaglással esik érzékenségtünk alá? Megjárja ez a' kellemetlen szellő a' legapróbb ereket, ottan a' dugulásokat felnyitja, a' vért annak fejérebbr részeivel együtt tisztítja, sz. iditi; azoknak élességét, es divatos azaz kelletinél bővebb sós részeit magába bonyolítja, megtompítja, 's mint hogy, természeté szerént a' testnek kivületére szokott fietni, a' bőr likatsit felnyitja, és azokon a' vérnek tisztátalanságait lassu izzadozás által a' testből kimossa, és azonban a' témérdek szálkás részeket engedelmesebbeké, hajlékonyabbaká teszi. Az illyen vékony kénkövel terhes víz tehát egy megbetsülhetetlen enyhítő orvosi szer. Nints annál a' bőr nyavajáknak, futosó mirigynek, köszvének, és a' tölle származott tsorda nyavajáknak, mellyek a' legapróbb vizes ereknek dugulásától szoktak származni, hatalmasabb orvossága.

Ennek a' levegőnek előszámlált erköltseit a' víznek melegsége midön benne feredünk nem kevésbé neveli. Igaz ugyan, hogy ez a' repdekeny szellő, mellyet futékonsága miatt még az akkor meritett vízben-is felette bajos felfogni, a' víznek megfőzésével nagyobb-

gyobbára elenyészik, de hogy az ilyen vizekből tsinált feredő kénköves erő nélkül nem egészen szükölködik, bizonyítja Bergmannak a' kénkö levegővel terhes Medvi hideg vízzel tett tapasztaása, mellyből a' kút mellett 84 fertáj úgy elfőzetett, hogy tsak kettő maratt belőle, és úgy vitetett hozzá Upsáliába, még-is midőn ottan a' palatzkot felnyitotta jól érzette benne a' Kénkövet *). Bizonyítják tovább a' dombháti, és Sz. Györgyi borvizekből készült feredők, mellyekben a' feredő szeméjeknek ezüst gyűrűjök megfejednek. Miként keljen mindazonáltal az illetén vizekből mennél nagyobb haszonnal meleg feredőket készíteni, alább a' hol a' feredőkről szöllok megmondom. A' mi a' Radna vidéki borvizeket illeti ezek közül a' *Dombháti*, és *Sz. Györgyi* egyaránt láttatnak kénkö levegővel bővölködni; a' *Borvölgyi*, és *Medvepataki* vizekben alig észre vehető annak jelenléte; A' *Radnai*, és *Aranyasi* a' nélkül talám egészen szükölködnek.

3. *Föld* nélkül talám egy víz fintsen, a' pedig mindenkor lóg természetü szokott lenni, melly a' favakkal, midőn öszvetalálkozik peseg, egybekél, és nagyobb felolvadhatóságot öltöz magára. Illyen földek a' *mész*, *magnesia*, *nehézföld*, és *az agyag*, mellyek közül a' két elsőnek jelenlétét a' Radna vidéki borvizekben már egyebüt megmutattam. A' földek tehát a' gyomorban, és a' vérben talál-

*) Opusc. Chem. Physic. V. I. De aquis artific. calidis p. 246.

találtató éles nedvességeket szelidítik, azoknak savanyóságát elnyelik, velek földes sóká válnak, és így az ártalmas élességeket a' belekből a' széken, a' vérből pedig a' vizellet útján takarítják kifelé. Rész szerént öfzvehúzó erőt kapván a' nedvességek edényeinek rugerejét hejre állítják, a' vér keringését elevenítik, és az ürüléseket könnyebbitik. Könnyü már most innen megmagyarázni, miért némelly vizek, mellyek femmi középsőt nem tartanak, még is a' széken tisztulást okoznak. A' szénsav a' vékony lúgos földekkel a' föld alatt szelid középsőt (szénsavas földet) tsinál, és ezeknek egy kis hasajtó erőt ad, melly erő fokot nevededik akkor, ha ezek a' földek a' gyomorban valami savanyóságot találnak, mert így még erősebb középsővé válnak, 's a' gyomrot indítják. Mind ezekhez ha még aztot hozzá teszük, hogy a' tiszta hideg víz maga hidegségével, nem különbben a' földek, mellyek egy kis öfzvehúzó erővel bírnak a' gyenge gyomornak, és beleknek rugerejét vízadadják, bennek a' mozgást felebresztik, és a' szokott ürülésekre öfztönözik, tsudálni nem lehet, hogy a' középső nélkül szükölködő vizek széket okoznak.

Megtörténhető dolog, a' mint némeljek állítják, hogy egy víz, mellyben fok a' föld, nem találván elegendő savanyóságot a' testben, mellyel a' föld magát egybe kaptsolja, földessővé váltazzék, és az által a' vizelle ten, 's a' széken elhaladhasson, a' gyomrot könnyen megfekfzi, megterheli, nyomia, dügülat,

gúlást, görtsöt, fájalmot, émejgést, hányást, étkedvetlenseget, a' tagokban badjadást, nehezséget 's a' t. okoz; de én ezt a' mi Radna vidéki borvizeinkben, mellyek közül a' Dombhati, es Sz. Gyorgyi források nagyon bővölködnek föld dőlgeből, ritkán tapasztalom [külömben, hanem ha valaki azoknak vizét tisztátalan gyomorra, vagy mérték felett iszja. A' hideg vizek a' földeknek tsak a' legvékonyabb, es a' legfelolvadhatóbb részetskéit veszikfel; e' mellett tsupán a' szensavnak segítsege által tartják magokban, melly azokat mint egy repdékeny természetüvé, 's illy véghetetlen apró részetskében elég alkalmasokká teszi, hogy nem tsak gyomrunkban megne fenekeljenek, ereinket megne dugják, terhöljék, hanem testünknek minden részeit megjárhassák, és belölünk a' tisztuló útakon kitakarodjanak. Ha ugyan tsak törtennek, hogy valaki borvizeinknek itala mellett gyomrának nehezségét kezdene érzeni, szükség savanyó eledelkkel, savanyó borral élnie, vagy a' vizet igya lágy melegen; mert a' megmelegítés által a' víz mint egy könnyebbé válik, és a' vérbe könnyebben általmenyen. Ennek valóságát bizonyítja a' természetes meleg vizek, mellyek noha nagyobb olvasztó erejek szerént, közönségesen sokkal több, és durvább földeket hoznakki a' földnek gyomrából, mint a' hideg vizek, még-is azokat a' gyomor alkalmasint szeveddi, hanem mihejt az ember hűlepedve, vagy éppen hidegen iszja, ártalmasok, gyomor-fájást, émejgést, és sok más fele alkalmatlanságokat okoznak. Az effele vizek mind-

azon-

azonáltal abból az okból-is nehezebbek, mert benne a' szén-sav tsekéj, vagy a' mi vólt nagyobbára már elenyefzet.

Némellyek látván a' Dombháti, és Sz. Györgyi borvizeket fok földel bővolkodni, melly azoknak forrásai körül, és a' tsatornákban leszálván könnyen kő keménséget veszen magara, félnek ne talántán ezeknek a' vizeknek itala a' vesékben, és hójagban a' követs termésre alkalmatosságot adjon; de ez ok nélkül való félelem; mert a' kútnak környékében a' földeknek lezallását, és megkövesedését a' szabad levegő okozza, melly változásnak az emberi testben heje teljességgel nintsen. Elhalgatom aztot, hogy ha mi kevés föld gyomrunkban, és beleinkben a' vízből kifzallana, az a' mi nedvességeinkben találtató savanyóságokkal magát öfzvekaptsolja, középsót tsinal, az által húgytató, hasajtó erőt kap, és a' vizeleten, s széken kitakarodik. Elhalgatom tovább, hogy a' kivágott marhákban, mellyek illyen vízzel elnek kő nem talátatik, a' mint ezt Hoffmann maga mas alkalmatossággal már régen megjegyezte. Tsak egyetlenben egy erősseget hozok elő, mellyre a' legnagyobb félelem is elenyefzhetik. A' Britániai Orvosoknak találmánya szerént a' mézvíznek itala, és a' hójagba fetskendezése a' legjobb korontó orvosság, nints-is ma talám Országunkban Orvos, ki a' kövel, fővennyel bajlódó betegekben a' méz víznek nagy hasznat ne tapasztalta vólna. Ha tehát a' méz a' testben nem tsak követ nem tsinal, hanem aztot in-

kabb

kább rontja, kimossa, miért féljünk mi a' mesz földel bővölködő borvizeknek italától?

Földekkel a' Radna vidéki borvizek közül a' *Sz. Györgyi*, és *Dombhádi* leginkább bővölködnek, mert ezek' mineraléjinak majd egy harmad része föld. A' több vizek sokkal kevesebb földet tartanak; és a' bővölködésben egy más után így következnek: *Borvölgyi*, *Radnai*, *Aranyasi*, *Medvepataki*. Az utolsó egy kupából alig ad fél grán meszet,

4. *A' Sónak* meszsze kiterjedő orvosi ereje, és nagy haszna méltó figyelmetességet érdemel; különben munkálódnak testünkben a' lúgsók, valamivel különben ismét az öszvetett neutrál, és középsók. *A' lúgsónak* legelső haszna abban áll, hogy a' gyomorban, és belekben a' vele öszvetalálkozó savanyóságot elnyeli, annak élességét elóltja vele éppen úgy, mint a' lúgos földekről mondtam, középsót tsinál, és egy szelid hashajtó eszközzé válik. Tovább a' beleknek, és a' vérnek vastag durva nyákosságát felszaggatja, öszlatja, vekonyítja, 's több más tsunyaságokkal együtt a' széken izzatságon, de nevezetesen a' vizelleten a' testből kihordja. A' megerefszkedett érző inakot, a' megtorhúlt vérereket, egy szóval a' testnek puhaságba esett temérdek részeit izgatja, elevenebb mozgásra indítja, elfelejtett kötelelességeikre ebfeszti, felingereli, és az által a' vérnek keringését elevenebbé, egyenlőbbé teszi, 's az elélt nedvességeknek elváladását gyorsítja. E' mellett a' megtompúlt epet élesíti, vastagságát

gát vékonyítja; nedvességeinknek kövér, olajos, és avas részével magát öszvetsatolván azoknak szappany tulajdonságot ad, mellynél fogva azokat a' vízzel könnyen öszveelegyedhetővé teszi, 's a' szokott tisztuló hejeken a' testből a' vízzel együtt kivezeti. Legfőbb, és legnevezetesebb munkálódása tehát ennek a' sónak a' vizellet, hajtás, itt van annak a' legegyszerűsebb útja, itt szokta az a' vérnek fok rendbéli tisztátalanságait, mint maga tulajdon mühején a' testből kitakarítani. Innen nem tsuda hogy a' *Dombháti borvíz* olly erősen hajtja a' vizelletet, mert minden pohár, azaz minden fél fertáj vízben 8 grán széksót tart. A' *Sz. Györgyi* vízből harmadfél gránnál többséke; A' *Borvölgyiből* egy egész grán sem; A' *Medvepatakiból* alig egy gránnak kilentzed része jó egy pohárra. A' több borvizek lúgsó dolgából egészen szükkölködnek.

Tsak nem hasonló erővel bírnak a' *neutral*, és *középsók*. Ezek ugyan a' savanyó nedvességeket bennünk elnem ölthatják, de nyak oszlató, vizeltető, és nevezetesen hashajtó erejéről ditsiretesek. Midőn a' *neutral*, és *középsók* a' lúgsóval együtt ugyan azon egy vízben feltaláltatnak sokkal nagyobb az ollyan víznek ereje; mert ez az egyesített erkölts a' víznek a' legnagyobb mértékben nyakoszlató, nyitó, izgató húgytató, és hashajtó tulajdonságot ad. Illyenek a' mi *Radna* vidéki nemesebb borvizeink kiváltképpen a' *Dombháti*. A' mi a' *középsók* közül a' gyepsót illeti, ez a' mi egészségünkre nézve
fem-

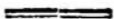
femmi hasznót nem teszen, hanem ellenben gyomrunkat terheli; de szerentsénkre a' Radna vidéki borvizek közül csak a' ket utolsó tart egy parányi gyepsót.

A' tengersó nem éppen olly alkalmas mint a' több társai, és a' lúgsó az apró ereknek megjárására, és a' ver tisztátalanságának a' széken vizelleten való kitakarítására, de ellenben annyival hasznosabb külsőképpen feredőnek; mert a' hús szálkáknak szikkatságát köszvént, rheumatismust, fluxust, a' tagoknak megmerevedését, szélütést, száraz, és nedves rühöt, otsmány fekéjeket 's a' t. hatalmason gyógyítja, minden némű fájdalmas görtsököt megengesztel, egy szóval ez a' só feredőben a' maga fájdalom enyhítő, feszülést enyésztező, lágyító erejére nézve, egy ditsőséges orvosság. Valaki tehát az efféle nyavajáknak meggyógyítása végett a' Dombháti borvizet két három hétig itta, és feredni kíván, annak ezen tzelra javallom utóljára egy hétig a' Sz. Györgyi vasas borvizet, melly tengersóval olly nagyon bővölködik, hogy abból minden kupára 72 grán jó. A' Dombháti négyszerte kevesebbet, azaz minden kupában 18 grán ilyen sót tart; a' Borvagyri valamivel két gránnál többet, a' Radnai, és Aranyasi egy egy gránt; a' Medvepataki pedig a' nélkül egészen szükölködik. Ebből világos mellyik víznek mennyit keljen a' tengersónak leirt erköltseiből tulajdonítani.

5. A' vas minden erősítő, és szorító szerek között leghatalmasabb orvosló eszköze

ze az Orvosoknak. Az a' testnek temérdek részeit öfzéb szoritja, a' bővölködő nedveséget a' hús szálkákból kinyomja, az által a' szálkáknak birtosságát, és rugerejét neveli, a' vérnek keringését gyorsítja, es a' testet felhevíti. Midön a' víz sós-vasas, azaz a' vason kívül sókkal (kivált lúgsóval) bővölködik, jóval nagyobb erőt mutat; mert a' fellette apró részekre feloszolható sóhoz képest a' vért vékonyítja, annak sűrűségét, és nyakosságát ofzlatja, a' legaprób ereket megjarja, felnyitja, a' rofzszat Szék, izzatság, és vizellet által a' testből kihordja. Tapaszaltam, hogy a' sósvasas vizek, mint a' milyenek nagyobbára a' mi Radna vidéki borvizeink otthon jobban hajtkák a' gyomrot mint a' kút mellett. Ezt némellyek abból akarják megmagyarázni, hogy a' víznek spiritussa, mellyet ők megvékonyodott kénkö savnak tartanak, az állásban magát a' jelenlévő lúgsóval öfzveköti, és hashajtó neutrál sőt tsinál; de már munkámnak második részében a' Dombháti víznek bontása alkalmatosságával a' hol a' szénsavról szöllottam, ennek az állatásnak hejtelenségét megmutattam. Én azt gondolom, hogy ezt a' külömbséget rész ízerent az oda haza lévő melegebb temperatura, rész ízerent a' víznek gondatlan hazavítele okozza. A' jól bénom dugott üvegekből magát a' szénsav kilopja, a' méz, és vas fenékre hullanak, már a' széket nem szorithatják, 's így a' vízben maratt sók szabadabban munkálódhatnak a' széken.

Nagy vigyázással kell lennünk a' tiszta vasas borvizekkel való élésben; mert ezek a'

széket nem igen mozditják, erősen szorítanak, és az embernek ártalmára lennének, ha annyit innék belőlök mint szoktunk a sósvasasokból inni. A' minden napi tapasztalás tanít bennünköt, hogy a' vasas orvosságoknak öfzvehúzó ereje gyengül, ha mellejek hasajtó szerek ragasztatnak. Illyenek a' sós vasas borvizek, mellyek erősítnek-is, a' gyomrot-is hajtják. Nemelly Orvosok ugyan nem képzelhetik miként szorithasson olly hatalmasan az illyen víz, és egyfzersmind hajtson, de ha emlékezni akarnak arra, miként szokott testünkben amaz orvosságok' dísze a' rhábarbara munkálodni, reméllem megszűnnek tovább kételkedni. E' mellett hiszen a' tiszta vasas borvíz, minden só nélkül-is hajtja a' gyomrot; mert a' vas a' beleket öfzve kezdvén húzni, szálkás húsotskáinak birtosságát felemeli, a' mozgást bennük megeleveníti, felindítja, és az elélt nedvességeket, mellyeket a' só, és más öfzlató szerek a' vérből a' belekre kiraktak a' széken kitakarítja. De szükség megjegyezni, hogy e' csak addig igaz míg a' hús szálkáknak természeti birtossága hejre nem állott, azontúl a' tiszta vasas víznek nem lehet erősen nem szorítania. Innen a' torha testü ember minden mások felett legnagyobb vigasztalást tapasztja a' vasas vizektől, a' fefzes hús szálkákkal bíró ellenben gyakran panaszra fakad. Nem kell itt a' vasat úgy képzelni, mint ama patikában mesterség által készült durva vas port, vagy vas gálitzot; mert azt a' vizekben a' természet véghetetlen pitzin részetskékre elaprólta, és még azon kívül vekony föld részets-

szetskéekkel, és szelid sókkal öszvepólálta, 's vízzel bővön felelegyítette, mellyre nézve munkálódásának nem lehet testünkben szelidnek nem lenni.

Minden só nélkül való tiszta vasas víz az elbontott Radna vidéki borvizek között nintsen, de a' *Medvepataki*, *Radnai*, *Aranyasi* források a' benne lakó kevés sókra nézve egyenesen a' tiszta vasasok közé tartoznak; többetske sóval bir a' *Borvölgyi*; ellenben a' *Sz. Györgyi*, és *Dombháti* borvizeket a' tökéletes sósvasasok közé kell számlálnunk, mellyeknek mive a' mi testünkben a' legfogantatosabb, még-is szelid, és mértékletes. Nevezetes mindazonáltal az, hogy ezek a' borvizek éppen azzal a' rendel erősitenek, és szoritanak, mellyel itten előszámláltattak, pedig az első a' *Medvepataki* legkevesebb, a' *Dombháti* ellenben majd legtöbb vasat tart, ha az utolsóhoz a' hasonló erejü magnesiumot-is hozzá számláljuk. Ez a' vizzás külömbség onnan származik mert a' *Medvepataki* vízben majd mi sók, és más mineralék nintsenek, mellyek a' benne lakó kevés vasnak erősítő, és szorító erejét mérsékelnek.

Minekutánna a' vas a' gyomorba, és belekbe béérkezett, 's ottan nedvességeinknek savanyó, kövér, és epés részeivel öszvetálkozik, rész szerént kiesik előbbeni tirsaságából, 's ezekkel egybekelvén a' széket fetét zöld vagy fekete tenta színnel festimeg, melly a' vasas borvízzel élők előtt egy igen

ösméretes jelenés; rész szerént pedig a' borvizzel egyetemben a' vérbe bemenyen, ott a' megtárgult ereket erősíti, a' hús szálcáknak birtosságát, és az érző inaknak természeti feszességét hejre állítja. Éppen jökor jut ezembe némelly Orvos társaimnak vigyázatlansága, kik a' Radnavidéki vasas borvizekkel élő betegeket egyáltalában a' savanyó eledelektől eltiltják. Hibáson tselekefsznek a' jámborok, mert itt a' savanyó eledeleket, mellyeknek szükségét fennebb már a' lúgos földekre nézve megmutattam, még azon feljül a' vas-is megkevénya, úgymint a' melly az ültevényi savakban felszokott olvadni, 's azután válik osztán testünkben egy foganatos orvossággá. Nem de a' vasport, mellyet betegjeink számára a' patikából rendelünk, valami ültevényi savban szoktuk készítettetni, vagy ha aztot porúl nyújtjuk nékiek, a' mozgás mellett savanyó eledeleket javaşolunk utánna, kivévén azt az egy esetet, ha már előre tudjuk, hogy a' betegnek nedvességei annyi savanyósággal bővölködnek, melly a' beadott vasnak felolvasztására elégséges? A' vaspor melly a' gyomorban semmi savanyóra nem akad, könnyen forroságot, gyomorgörtsöt, kólikát, és egyéb kedvetlen változásokat okoz. Ez a' borvizeknek vasától ugyan nem olly hamar támadhat, de ha néha a' szoritóbb források ilyen alkalmatlanságot szereznének, azt a' mozgás savanyó diéta, és a' legmértékletesebb víz ivás megelőzhetik.

6. *Magnesiumot* t. i. szénsavast még eddig senki a' Tudósok közül a' vizekben nem talált,

talált, annyival tehát nevezetesebb annak a' Dombháti vízben jelenléte. Erről a' mineraléről holmi Kémiai jegyzéseket, mellyeket szükségeseknek találtam maga tzikeye alatt a' második Részben már tettem, itten orvosi erköltseiről tsak azt emlitem rövideden, hogy azok nűndenekben hasonlók a'hoz, a' miket közelebről a' vasnak hasznairól hofzfazon leirtam. Hogy a' magnesium testűnknek nem tsak nem ártalmas, sőt egészségűnknek fentartására, a' megtorhúlt tagoknak erősítésére egy szükséges eszköz, abból világos, mert az a' vassal együtt, mellynek majd mindentarsaságában lakik, Scheelenek tapaszatalása fzerént egy egy kis mértékben minden űltevényekben, mellyekkel élűnk, jelen vagyon.

7. Szálladékja a' vizeknek különbözű orvosi erővel bír, a' mint a' vizek' bennékei egymástól különböznek. Mit érjen a' Dombháti, és a' több borvizeknek szálladékja, alább egy különös szakaszban előadom.

Mivel tehát a' mi Radna vidéki borvizeink ezekkel az itt előszámlált mineralékkal bővőkűdnek, azok nekűnk orvosi erejekre nézve vékonyító, nyákoszlató, nyító, tisztító, izzasztó, hűgytató, hashajtó, enyhító, őszvehűzó, erősítő, hevítő eszközűl szolgál-
nak, éppen azon rendel, és mértékben, melly a' második részben meghatározott mineralék' mennyiségének megfelel, és most itten űjira erejekhez mérsékelt forba hejheztték. Nem szükség ugyan a' víznek munkalódására a' mineraléknak nagy bűvsége; mert néha alig van

a' szénsavon kívül egy kupa vízben néhány grán só, vas, és föld meg-is a' víz hatalmas mozdításokat tetzen. De megkell vallani, hogy a' kevés mineralékkal bíró vizek nem munkálódnak olly bátron, és azért a' gyomrot jobban megterhelik, mint a' mineralékkal gazdag vizek. A' fok só, és vas jobban érdeklí a' gyomrot, inkább mozgásra indítja a' beleket, erősebben izgatja a' temérdek részeket, következőképpen a' széken, vizellen, izzó likatsokon hamarább tisztít, mint a' kevesebb mineraléjú víz. Mennél gazdagabb tehát ezekkel a' víz, annál többet győz az ember belőle inni. Önként foj már hát annak-is magyarázatja, miért a' dombháti borvíz kevesebbé terhelimeg a' gyomrot, és még-is többet munkálódik, mint a' medvepataki.

Meghatározván e' szerént a' Radna vidéki borvizeknek orvosi erejét, testünkben munkálódását, lássuk már név szerént a' nyavajákat, mellyekben azokat a' tapasztalás hasznosoknak, vagy ártalmasoknak lenni tanítja.

MÁSODIK SZAKASZ.

A' NYAVAJÁKRÓL, MELLYEBEN A' VASAS BORVIZEK ÁRTANAK.

Sokkal szükségesebb tudni azokat a' nyavajákat, mellyekben a' borvizek ártanak, mint azokat, mellyekben használnak, mert ezeket

ket csak a' vízre élés, amazokat ellenben a' legrendesebb vízzel való élés-is veszedelmessé teheti. A' nyavaják mindjárt kezdetben ketfelé szoktak osztani: *Forrózatokra*, és *szind vész nyavajákra* (Febres, et morbos chronicos). Ama Betsi Hipocratesnek Stoll Maksának tanítása szerént a' nyavajáknak két harmad része forrózatokból áll, a' Szindvés betegségeknek-is felit olyanoknak lehet mondani, mellyek forrósággal járnak, azaz a' mellyek *forrózató szindvész nyavaják* (Morbi chronici febriles) tehát a' nyavajáknak csak egy hatad része olyan a' hol forróság lenni nem szokott, sőt a' végső időben ezekhez-is többnire forróság adja magát. Eztet így előre megjegyvezven, a' következendőt kell megtartani.

1. Soha a' forrózathan, és forrózatos *szindvész nyavajában* senki vasas borvízhez ne fojadjék, mert abban előbb halálát, mint gyógyulását fogja feltalálni. A' nyavajáknak tehát csak egy hatad része borvíz alá való, de itt-is némü némü kivételeknek van heje; mert a' hosszas tapasztalás szerént a' forróság nélkül járó betegségek közül a' következendők se ivás, se feredés által a' vasas borvíztől meg nem gyógyulnak.

2. Az igen véres embernek minekelötte érvágás, és más hivesítő orvosságokkal magát jó karba nem hozta, ártalmas a' vasas borvíz, mert könnyen gyúladásokat okozhat.

3. Szinte hasonló okból nem javasaltat-
hatik a' gutta ütésre, és nyavaja törésre
hajlandóknak, nem különben a' főszédelgés-
ben, és hófzás főfájásban, melly a' főt csak
egyfelől ostromolja, nevezetesen akkor ha
ezeknek a' nyavajáknak, oka a' főben va-
gyon, vagy a' testnek heves természetétől
származnak.

4. Nem hafznál közönségesen mindazok-
ban a' nyavajákban, mellyek az agyvelő gyen-
ge eretskéinek megdugulásától, és gyengesé-
gétől erednek; ilyen a' régi fülzúgás, ne-
héz hallás, tökéletes süketség, takság, té-
bojodás 's a' t. A' borvíz a' vért egy ke-
véssé felszokta buzdítani, keringését meg-
gyorsítja, és mivel az agyvelőnek gyenge
edényeit bajosan járthatja meg, ezeket a' rá-
jok töltött fok vér miatt elnehezíti, és még
nagyobb dugulásokra ad alkalmatosságot.

5. A' mejjbéli nyavaják közül a' vérkö-
pés, és mejj vízkorság, szív polypus, feké-
jes keh azaz valóságos tüdő korság; nem kü-
lönben a' májnak, lépnek fekéjeitől szárna-
zó száraz betegség, mellyek annyira erőt
vettek, hogy a' testet a' minden napi fon-
nyasztó forróság, és éjjeli mértékletlen iz-
zatságok által már elgyengítették, mind ol-
lyan nyavaják, mellyekben a' vasas borvíz-
zel való élés felette ártalmas, vagy mond-
hatni éppen mérég volna.

Seip Morton Hoffmann, és sok más kül-
földi Orvosok, a' valóságos tüdő korságban,
fekéj-

fekéjben, genetséges tüdőben, büdös lélekzetben, vérköpésben, száraz betegségben a' vasas borvizeket lágy melegen vagy tejjel elegyítve ajalják, azért hogy hivesitenek, és a' fogyasztó éjjeli izzadozásoknak gátolására, 's a' méjybéli genetségnek kiszárafztására szükséges öfzvehúzó, erősítő erővel bírnak. Hozzá adják még azt, hogy nem tsuda ha némelly ilyen nyavajások a' vasas vízzel élvén meghalnak, mert azok kik vasas vizet nem ittak, 's talám más szerekkel sem éltek, többnyire mind meghalnak. De szokása némelly Hazánk Orvassainak-is a' tüdő korságosokat Radnára vagy Borszékre igazítani 's velek a' vasas vizet fekete ketske tejjel ítatni. Tsudálkozom miért már egy járást nem iporkodnak a' halált-is megorvosolni!

Nem szóllok a' vasas vizek ellen, sőt az illendő határokig nagy bizadalmot vetek azoknak mezze kiterjedő idvességes erejekbe, de ha a' valóságos tüdő korságosoknak felbontzott mejjekbe tekintek, tüdőjöknek genetséges megemézfztődését vizsgálom, a' leg-tökélletesebb meggyőződésel vagyok iránta, hogy az ilyen szerentsétlennek, ha mindjárt az egész nagy természet tanátsot tartott volna-is fellette, és minden orvos kéntseit felakarta volna rá áldozni, az ő tökéletes meggyógyulása újj tudőnek teremtése nélkül teljes lehetetlen lett volna.

Sokkal könnyebb az illetén nyavajásoknak a' vasas borvizektől veszedelmét megmutatni, mint nekik azoktól vigafztalást nyújtani.

tani. De mit használnak az elmeményes erő-
ségek tapasztolás nélkül? Miólta a' Radna vi-
deki borvizet esztendőnként gyakorlom,
noha fzesmeskettem soha egyetlenben egy va-
lóságos tüdő korszagos betegnek se tapasztal-
tam a' dombhái vizet hasznára válni. Ta-
pasztaltam ellenben fokaknak nyakra före lett
hamar pufztulasokat. Némellyeknek ugyan
egyelőre látzatott a' víz kedvezni, de nem
fokára az elsőnél még fokkal kedvetlenebb
állapotra jutottak miatta. Név szerent tud-
nám előzfamfálni azokat a' tüdő korszagoso-
kat, kiket a' dombhái vasas borvízzel való
élés idő nap előtt koporsóba szállított, vagy
a' kik élnek, még most-is lindik merefsége-
ket, de immár éppen a' legkétségesebb álla-
potra hanyatlottak. Mind ezek meg talám 20
esztendőkig vagy tovább élhetek volna, ha
a' vasas borvíznek beket hagytak volna. Hit-
vány ellenvetés az, hogy a' tüdő korszagosok,
kik vasas borvízzel nem éltek mind meghal-
nak, mert hiszem minden ember meghal.

A' 17. században élt híres, és nagy
hitelű Britány Orvos *Sydenham* javasolta
az erősítő orvosságokat a' lovaglással együtt
mint leghasznosabb szereket a' tüdő kor-
szágban. Az ő követői hozzas időkig meg-
marattak ebben a' gyógyítás módjában, de
minden megkülömböztetés nélkül, és töl-
tötték mesterjeknek szavára derekasint a'
temető hejeket tüdő korszagosokkal, mig-
len most csak nem a' mi éltünkre némelly
élesebb látásu Orvosok panaszra fakattak el-
lene,

lene, de végtére kitanúlták, hogy ezt a nagy embert követői nem értették. Sydenham nem a valóságos fekéjes, hanem csak a fattyu tüdő kországban ajállotta maga erősítő orvosságait, a hol a fok genetséges szabásu köpéseket a tudónek nem fekéje, tsupán szálkás edényeinek torha gyengesége okozta. Az ilyen fattyu tüdő kországban, tehát a mi Radna vidéki dombháti vasas borzünk más hozzá hasonlókkal egyetemben nem csak nem veszedelmes, hanem a következő szakaszban előadandó útastításnak megfontolása után egy okos Orvosnak vezérlése alatt egy derek orvosló eszközzel szolgálhat.

6. *A régi megrögzött, 's úgy szólván meghüvesedett belső dagاناتok, millyenek a májnak lépnek, fodorháznak kemény daganati előbb vízkországot okoznak a vasas borvízzel, hogy sem meggyógyuljanak.*

7. Valahol a vér, vagy a több vékonyabb nedvességek, magok természetes tsatornájokat elhibázzván, *kiömléseket* okoztak, árt a borvíznek itala; mert ez a kiömléseket fegiti, a vérből kiválni szokott nedvességeket szaporítja, és azzal a nyavaját terhesíti. Legnevezetesebb illetén kiömlés a *vízkország* főképpen a hol a megélesedett nedvességek a beleket már megtámatták, és a vizes ereket hasogatják.

8. Majd alább a harmadik szakaszban meglátjuk minémü nagy és megbetsülhetetlen hasznokot lehessen a *köszvéennek* gyógyításában

ban a' vasas borvítzól várni, de nem javalom senkinek, hogy a' *paroxysmus* alatt a'hoz fojamodjék, mert ilyenkor az embernek forrósága szokott lenni, és a' víznek itala könnyen gyúladásokat, és egyéb veszejt okozhatja. A' *paroxysmus*on kívül a' *kőszvényes tsomózásoknak* előfzlatására sem fok remenséget nyújt a' borvítz, hanem ezt csak ama régi megrögztött tsomózásokról kell érteni, mert hogy az újjaknak meggyógyításokban a' dombháti vasas borvítz egy' igen faganatos orvosság legyen, ennek én eleven tanubizonsága vagyok. Lásd a' 3 szakaszban a' 9-dik számot.

9. Nem lehet a' dombháti vasas borvítzet a' *követses bajban* nem ditsírni, de csak akkor ha a' követs apró dara szabásu, vagy olyan mint a' homok; mert midön a' *kő nagy*, vagy a' *hó jag*, és *vesék elgyengültek* nem csak semmit sem ér, hanem éppen ártalmas. A' víz maga vizellet hajtó ereje szerént elakarván a' követ morsolni, a' vesékre, és hójagra való erős, de haszontalan tódulásával könnyen a' vizellet mühejében halálos görtsöt okozhat. Ennek a' közelebb múlt esztendőben a' dombháti borvítz mellett egy 46 esztendős Afzony emberben igen szomorú példáját láttam. A' beteg fok intéseim után a' víznek italát félbe szakasztotta, és az által a' halál torkából megszabadult.

10. Soha még eddig *frantzban* egy borvítz-is hasznosnak lenni nem tapasztaltatott kivéven annak némü némü maradványait, melyek-

lyekről alább a' harmadik szakaszban szólni fogok. A' frantz a' testnek egy különös méteje, azért orvosságot-is különöst kíván, melyet csak nem egyedül a' kénesöben lehet feltalálni.

11. *A' tökösség, és egyéb belső részeknek szakadása, sérvése* külső részeknek *morjulása, fitzomadása* 's több efféle semmi, vigasztalást a' borvíztől nem várhatnak.

12. Ide tartozik *az erős, és tartós vérfojás*, melyet a' még inkább nevelni szokott. Ide tartozik *a' havi fojás*, mely midőn az Afzonyokot meglepi, legtanátsosabb magát a' vízzel való éléstől egészen megtartoztatni, mind addig míg a' fojás elmúlik; mert ez különben könnyen rendetlenségbe jöhet, kolikát, nádra görtsöt, és több afféle kedvetlen környülállásokat húzhat maga után. Ösmérek egy 42 esztendőös derék okos uri Afzonyt S. R. az ilyen színű környülállásokban maga Afzony társainak mindenkor a' legjobb tanátsot tutta adni, maga mindazonáltal ez előtt 3 esztendőekkel, éppen midőn a' havi fojás rajta volna a' dombhái borvízben melegen megferedett, és az oltától fogva 3 napok hejett minden hónapban 15 napokig tart rajta a' fojás, és olly bővön hogy az attól származó bajok csak nem türehetetlenekké kezdettek már válni.

13. Nem lehet a' dombhái vasas borvizet *a' terhességben* javallani főképpen azoknál az Afzonyoknál, kik a' gyermek vesztésére

re hajlandók, nevezetesen az első, és utolsó hónapokban, mert a' víz a' szék, és vizellet útján derekasint takarítván, a' méhnek gyümölsét, melly még meg nem erősödhetett, három hónapoknak eltölte előtt az anyától könnyen elválaszthatja, 's a' testből kiűzheti; az utolsó időkben pedig a' terh-is öfzönül szolgálván, az anyát idő nap előtt való szülésre kényszeritheti. Látok mindazonáltal majd minden esztendőben a' dombháti forrás mellett terhes afzonyokat, kik a' vízzel ártalom nélkül élnek. Két esztendővel ez előtt két Magyar Országi olyan beteges ifu Afzony KA és HM itták négy hétig ezt a' vizet kik mind a' ketten 6 hónapok múlva fzerentsésen szültek. Egyik se tutta bizonyosan terhességét a' kút mellett, tsak a' tisztulást gondolták felakadva lenni.

14. *A' késő vénység, és tsetsemő gyermeki idők* sem alkalmatasok a' vasas borvízzel való élésre. Az első a' testet már kifazalta, az utolsóban még igen gyengék a' temérdek részek, 's az erőtlenség miatt mind a' kettő elégtelen amaz eleven munkálodásnak kiállítására, mellyel benünk a' vizek dolgozni szoktak. Ennek valóságát a' következő szám még jobban bizonyítja.

15. Jóllehet a' nyavaja magában a' vízzel annak idejében meggyógyulhatott volna, de ha a' test attól felette elgyengülvén már *utolsó romlásra jutott*, tsupa veszedelen volna a' vízzel élés. A' gyomornak, és beleknek szükség még annyi épségben, a' testnek annyi erőben lenni, hogy annak az eleven
mun-

munkálódásnak kiállítására, mellyre a' víztől kényszeritetni fognak, még alkalmasok legyének, mert e' nélkül a' víz a' szükséges hejekre elnem juthat, a' gonofzt a' jó nedvességektől elnem választhatja, a' testből kinem üzheti, hanem csak fellázzasztya, és a' testnek puffulására ingerli. Valaki tehát ilyen állapotjában bátorkodik a' víznék italához vakmerőképpen hozzá kezdeni, tudja meg bizonyosan, hogy halált iízik.

HARMADIK SZAKASZ.

A' NYAVAJÁKRÓL, MELYEKBEN A' VASAS BORVIZEK HASZNÁLNAK.

Ifoszu laistroma van ama megrögzött gyötrelmes nyavajáknak, mellyeknek meggyőzésekre elkerülhetetlenül olly foganatos, és hathatos gyógyító eszközök kívántatnak, mint a' millyenek a' vasas borvizek. Ritka, ollyan nyavaja, mellyben vagy a' nedvességek edényeinek dögülása vagy az erő inaknak gyengesége, és a' több szálkás részerskének nagyobb vagy kisebb megerefszkedése jelen nem volna. Majd minden elgyengült testet egy egy tsorda ollyan nyavaja késér, mellynek megfordítását talám egyedül csak a' vasas borvizektől lehet remélleni. Naponként tapasztalják az Orvosok melly bajos a' gyenge, és egyfzer megerefszkedett torha érző inaknak, hus szálkáknak természeti birtosságát ismét vissza adni. Bizonyára sok sindevész nyavaják soha azért meg nem gyógyúlhatnak mert a'
bete.

beteges a' vasas vizeket, mellyek leg főbb orvosságul szolgálhattak volna, elmulatják. Azért egy jó lelkű Orvos, a' ki maga betegjének gyógyulását szívéből ohajtja, látván a' patikának foganatlanságát; idein korán vasas vízre igazítja betegjét, midőn t. i. ötöt ennek használhatása előre még jó reménységgel biztatja.

De szükség a' nyavajához képest a' vasas vizet megválasztani, vagy a' nyavaját az efféle vizekre mintegy előreelkészíteni, mert egyik vasas víznek ereje különbözik, a' másiktól se nem minden nyavaja olyan, hogy annak meggyógyításában mindjárt előre a' vasas vízhez lehessen fogni. A' só nélkül szükölködő tiszta vasas vizek nedvességeinknek bédugult edényeit felnyittani nem tudják egyedül csak szoritanak tehát ezeket olyan nyavajákban lehet rendelni, a' hol se a' nedvességeknek sűrűsége se az edényeknek dugulása jelen nintsen, hanem a' szálkás részeknek tsupán erősítésre, szorításra van szükségek. Valahol ellenben, a' test sűrű nedvességekkel teli van, az apró erek bédugultak, a' nyavaja az ilyen vizektől nevededik, mert az edények kutzorodván, a' magokban lévő sűrű nedvességeket mégjobban megfzorítják, és meg vastagítják. Ez az oka miért némelyeknek kik a' vasas borvizet ilyen állapotban itták, a' várt hafzon hejett guttaütes, vízkorság, vakság, sárpenész, és több efféle gonofz lett jútalmok.

Minek-

Minekelötte tehát az ember a' vasas vízzel való éléshez fogjon, tsaknem mindenkor tanátsos előbb a' nedvességeket nyáköfzlató, nyitó, orvos vizekkel, vagy ilyen erejű más egyéb orvosságokkal megvékonyítani, az érdugulásokat megnyítani, és az onnan származó görtsököt mennél jobban letsendesíteni. Ez az előkészület nem tsak a' tiszta, hanem a' sós vasas borvizekre-is nagyobbára megkévántatik; mert noha az utólsók a' bennek lévő sókra nevezve nyáköfzlató, nyitó, tisztító erővel bírnak még is magokra elégtelenek a' testből minden tsúnyaságokat kitakarítani és az edények dögülését felnyittani. De ha ez a' tisztítás annak előtte vas nélkül való lúgsós vízzel vagy egyéb orvosságokkal már mint egy munkába vétetett, azt a' sósvasas borvizek azután a' leg kévánatasabb kimenetellel tökéletességre viszik mert az apró erekbe könnyebben bejuthatnak, a' még imitt amott hátra maratt érdugulásoknak, kinyittásával jobban bírnak, öfzve kezdik az eretskeket húzni, de ezzel már most, nem tsak nem ártanak, hanem inkább azt a' nagy hasznot mivelik, hogy a' vastól a' nedvességek edényei elvesztett rugerejeket víza kezdven nyerni, a' bennek hevert nyavajás dugulást, mellytől egyéb orvosságok által rész szerént már szabadultak, magokból egészen kirugják, és a' víznek segítségével a' testből kitakarítják, magok azonban régi birtosságaiknak állapotjára jutnak. Méltó mindazonal megjegyezni, hogy a' nedvességek sűrűségéből, és erek dugulásából származott nyavajákban, midőn ezek még tsak kezdetben vannak, az az

ha most említett okok a' testen még erőt nemvettek, a' lúgsóval nagyon bővölködő vasas borvizek, millyen különösen a' Dombhíti borviz, gyakran az egész curát eleitől fogva végig tökéletességre vihetik.

Világossabb útasításnak okaért örömet előbb azokat a' nyavajakot szeretném különösen, és név szerént előszámlálni, mellyekben nem tanátsos eleintén mindjárt a' vasas borvizekkel való éléshez fogni, de mivel a' vasas borviz alá való nyavajak mind lehetnek abban az állapotban, hogy, előkészítést kívánjanak, és ennek az előkészítésnek szükségét a' nedvességek' sűrűségének, érdugulásoknak mívolta hordozza; mellyet kinek kinek egyedül maga Orvossa határozhat meg, tsupán annyit lehet itten előre közönségesen megállítani, hogy mennél a' nyavaja regibb, és sujjosabb, annál nagyobb oka van az embernek aztot a' vasas borvizre elkészíteni.

Történik néha, hogy az előkészített alá vett nyavaja tsupán lúgsós vízzel egészen meggyógyúl, a' nyavajának oka eltávozik, azután a' temerdek részeknek birtossága magától megjő, ha erős gyengülés nem esett rajtuk, de erre bízni magát az embernek egyedül nem tanátsos; mert noha lúgsós vízzel a' vér megvékonyodott, a' dugulások felnyiltak, a' tsúnyaságok a' testből kitakarottak, egy szóval a' nyavajának oka egészen kigyomláltatott, mellyik Orvos nem tudja, hogy mind azok a' roszak hasonló mértékben ismét vízternek, ha tsak a' kitakarítás után a' mege-
refz-

refzkedett szálkás részeknek természeti bir-
tossága vízre nem állittatik, mellyet utóljára
csak a' vasas vizektől várhatni? Már Hoffman
nagyon szorgalmatoskodott az iránt hogy a'
nyavájának kitakarítása után, annak vízre té-
rése ellen a' test erősítő szerek által bátor-
ságha hejheztessek, és ebben ma-is minden
okos Orvos az ő nyomdokát követi. Valaki
tehát nyavájának meggyógyítására az Orvos-
nak javallásából vasatlan vizet választott vól-
t, akár borvíz, akár más orvos víz lett legyen
az, teljességgel szükséges a' curat vasas víz-
zel rekefzteniébe.

Következnek névszerént a' nyavaiák, mel-
lyek a' Radna vidéki vasas borvizektől válo-
gatva, a' dombháti forrástól pedig csak nem
átalijában mind meggyógyúlhatók.

1. Mind a' 4 fő temperamentum: Nyá-
kos, Epés, Véres, fekete sáros (Phlegmatic.
Choleric. Sangvin. Melanchol.) alkalmas a'
vasas borvizekkel való élésnek kiállására, ép-
pen azzal a' rendel, mellyel azokat most ki-
nevezém, úgy hogy az első legtöbb, az utól-
só legkevesebb vigasztalását remélheti tőlök;
mert noha e' kettő közül vére mindeniknek
vastag, és vékonyítást kíván, a' nyákos ter-
mészetű embernek hús szálkái torhák, a' fe-
kete sárosnak merők, tehát ott a' vas meg-
kevántatik, itten nints rá szükség. Az epés
természetű ember igen érzékeny, a' véres-
nek szálkái gyengék, tehát a' vas mind a' ket-
tőben hasznos szolgálatot tesz. A' véres
ember a' cura előtt erét vágassameg; a' fe-

keze sáros soha tiszta vasas vizet ne igyék. Mindazonáltal nintsen talán olyan ember, ki a' 4 fő temperamentumok közül különösen és tisztán csak az egyikkel bírna, hanem valamelyikre nagyobb a' hajlandósága, a' mellett a' többiből-is kisebb vagy nagyobb mértékben részes, erre nézve a' vasas vízzel való élésben-is szükség az embernek magát a'hoz szabni.

2. Főbéli nyavaják:

A' vérnek közönséges elnyákosodásától származó *hoftas főfájás, szédülés, hallandékolnak*, és *nyakszirtnek* görtse, mellyek a' nyákos gutta ütésnek előkövetői, sőt maga az úgy nevezett *nyákos* vagy *hideg gutta ütés*, ha kezdetében vagon, a' szükséges érvágás, és egyéb kezfületek után a' dombháti lugsós-vasas borvízzel szépen meggyógyíthatnak. De vigyázást kíván a' cura; mert a' nyákos gutta ütés gyakrabban az öregeket, szokta erni; mennyiben legyen pedig egy öreg ember a' vasas borvíz curának kiállítására alkalmas, a' második szakasznak két utolsó számai alatt megmondottam.

Hasonló okból nem különben a' szájkás részeknek eltorhulásából származó *álmatlanság*, és *álomkorság*, olyan nyavaják, mellyekben a' dombháti borvíz vigasztalást szerez. Nem állítok ellenkező dólgot midőn ugyan azon egy víztől egyfelől az álmatlanságot, más felől az álmoságot meggyógyíthatónak hirdetem; mert a' nyavajának el-

memé-

meményes előadásából tudjuk, hogy ugyan azon egy ok különböző időkben, vagy különböző testben ellenkező nyavajákat szülhet. Példa lehet ebben a' geleszta nyavaja. Némelly gyermekben a' geleszta inaszakottságot, másban nyavaja törést okozhat még is mind a' két nyavaja ugyan azon egy geleszta ellen való orvossággal meggyógyúlhat. A' gondoktól eredő álmatlanság ellen semmiféle víz nem használ.

Külső érzékenseinknek a' látás, hallás, szaglás, ízlés, és szóllásnak némü némü fogyatkozásai, úgymint *tsipázó szemek, fülzúgás, fülfájás* 's a' t. mellyek a' taknyos éles nedvességektől támadnak, ide tartoznak. Mícdön ellenben ezeknek az érzékensegeknek eszközei, vékony érző inatskái megsértődnek genetség, és más gonofz nedvességek által megvesztegettetek, vagy a' szemre hájog nőtt, ekkor a' víz fogatlan. Lásd a' szemfájás gyógyulásának példáját alább a' 13-dik szám alatt a' gyermekek nyavajája között.

3. Mejjbéli nyavaják:

A' szokássá vált hurut, köhétselés, rekettség, fulladás, szívszorogatás, szívdobogás, és a' kedődő nyákos keh (phthisis pituitosa) mellyek a' tüdőnek eltaknyosodásából származtak, azaz a' hol a' tüdőnek apró tsövetskéi, ikrantsi, és puha szövevényei fok sükeres vastag nyákkal és éles tsúnyságokkal dugva teli vannak, egy Orvosnak kormányzása alatt a' dombhíti víztől mind meggyógyul-

gyúlhatók. De ha az ember a' rosznak ide-
in korán eleit nem veszi, a' megtorhult erek
hova tovább mind inkább megpöfödnek, vég-
tére kirágódnak, kihasadoznak, és belőlök
otsmány fekéjek, valóságos fekéjes keh, az-
az gyógyúlhatatlan tüdőkörság támad. Innen
bátron elmondhatni, hogy

Ez a' víz a' fojtó hurutot, vérköpést,
tüdőfekéjeit, valóságos tüdőkörságot (meg-
nem gyógyítja ugyan, midőn jelen vannak,
de) megelőzheti, ha vele annak idejében el-
lenek tamadsz; mert ez a' víz a' tsípös ned-
vességeket édesíti, a' vérnek fellázzadását
mérsekli, tüdőbéli megfeneklesét gátolja, a'
tüdőnek mesterséges szövevényét, szálkáit,
hártyáit maga szelidül öszveszorító erejével
megerősíti, birtosokká teszi.

A' *fattyu tüdőkörságnak* (phthisis Spu-
riae) melly a' tüdőnek nem genetséges feké-
jétől, hanem tsupán eltorhulásától származott,
egy hatalmas orvossága a' dombhári borvíz.
De szükség ezt a' nyavaját a' valóságos fe-
kéjes, genetséges tüdőkörságtól jól megkü-
lömböztetni, mert annak eltserélése megfor-
dithatatlan veszedelembé ejtené a' beteget.
Első tekintettel mind a' két nyavaja tsak egy-
nek lázlik lenni, de a' szoros megvizsgálás
utan világosságra jő, hogy a' fattyu tüdő kö-
rságosok nem valóságos genetséget, hanem
tsupán genetség szabásu vastag nyákot köp-
nek, melly az ellent állani nem tudó gyen-
ge torha tüdön keresztül a' vérből szüntelen
szűrődik által a' mejjbe. Innen az ilyen be-
tege-

tegeket úgy lehet képzelni, mint a' kiknek tüdőjökben fontanella vagyon *). Veszedelmes hejet választ itten a' természet magának a' tisztulásra, mert az illetén nagy fontanellán által a' testet jó nedvességeitől hamar megfoszthatja, aztot kiaszalhatja, hirtelen megdugulásával pedig tüdő gyúladást, és könnyen valóságos fekéjes tüdő kországot okozhat. De mivel a' vizeltető, és hashajtó szerek a' tüdőn által tóduló veszedelmes tisztulást kipótolhatják, nem tsuda ha ez a' víz ebben a' nyavajában jó hasznot ígír, úgymint a' mellynek vasa a' tüdőnek természetes bir-tosságot is vissza tudja adni. Vessd öfzve ezekkel a' második szakaszban az 5-dik szám alatt tett emlékezést.

Nem tartom szükségtelennek még egyszer utóljára emliteni, hogy minden Orvos, és beteg vigyázzon, ne talántán az eddig előszámlált nyavajáknak a' nyákosság hejett, valami tüdőbéli fekéj, vagy a' mit Baglivius jól megírta, lappangó gyúladás legyen az oka, mert itt a' víznek itala veszedelmes lenne. Midőn az ember ezen dolog felett kétségeskedik, tanátsos avagy ha tsak egyelőre a' vizet gyenge lágy melegen inni. A' jelen lévő Orvos megítéli, leheté és miként keljen lassan lassan a' hidegnek italára leszállani.

4. Hasbéli nyavaják :

Minden nyavaják, mellyek a' gyomor-nak, és beleknek savanyóságotól vagy a' bennek

*) Maximil. Stoll Rationum medendi Viennae 1789. Tom. IV. pag. 121. 449.

nek meggyült, és megsűrűdött nyáktól ere-
nek a' dombháti forrastól meggyógyulhatók.
A' mi illeti a' gyomor nyavajait, ide tartoz-
nak a' meggyengült, vagy elveszett étkedo,
rosz emésztés, gyakori émelygés, okádozás,
gyomor nyomás, mint ha az ember követ
nyelt volna el, szorongatás, puffadozás,
gyakor korrogás; gyomor görts, savanyó
bőfogések, soda, telhetetlen éhség, és éles
epéssége 's a', t. Ezeknek az utólsóknak a'
lúgsó, és lúgos földek, amazoknak a' szén-
sav, és vas szereznek vigasztalást.

Tovább a' belekben meggyült *vastag*
nyáktot, és az onnan származó *hasrágást*,
kolikát, szokásba jött *hasdörömbözést*, *szék-*
dugulást, és *hoszas gyomor menést* a' domb-
háti víz indítja, enyhíti, és tsendesíti. Ez a'
víz egy Fő Urat G. B. F. a' ki 1797 eszten-
dőben Sz. Jakab havában egy kénos, és szem-
latomást fogyasztó *vérhassal* végtére hozzám
fojamatott, és a' kit én töstént Radnára
késértem, 3 heti gyötrelmétől 3 napok alatt
tökéletesen meggyógyított.

Nevezetes hasznót ígér a' *sűrű* vagy *nya-*
kos túnya epének vékonyításában 's az attól
származó nyavajakban, millyenek a' has bel-
sőjében esett dugulások: *máj dugulás*, *sárga-*
ság, *epekövets*, *lépdagadás*, *fodorháznak du-*
gúlésa, a' tagoknak fagyásával nevekedő *nagy*
has, *lépkorság* azaz *mordkorság* 's t. affele,

A' *súlyos* embernek olly nagy vigasztal-
lására vagyou, hogy érdemes lett volna már
leg-

legelő az erről való emlékezet. A' súly vak, vagy fojó szokott lenni, mind a' kettő nemzetséges nyavaja, de a' ki azokat a' nemzésben szülőitől nem vette, még-is fok fele képen elkaphatja. A' vak súlynek egy nevezetes oka a' fok puha párnán ülés, és nagyobbára az ülő embereket járja, a' testi gyakorlással, lovaglással ellenben enyhül. A' fojó súly ha rendes; és mértékletes, az embert hoszu életre készíti, de mértékletlen fojása a' testet könnyen kimeríti, hirtelen megdugulása pedig a' legveszedelmesebb nyavajákra adhat alkalmatosságot. A' vak súlyt fokkal ritkábban követi veszedelem, de még-is terhesebb a' fojónál; mert fok szenvedést okoz; egyfzer kétfzer minden esztendőben kisebb vagy nagyobb mértékben megjelenik, és az embert egy hétre, néha jóval hoszabb időre megbetegíti, de valakin már nagyon erőt vett, szüntelen vigyázniá kell, ne talántán diatájában vastag hibákat ejtsen, mert legottan fellázasztja magában ezt a' lappangó tüzet.

Egy nevetséges menedék heje, vagy-is szükseghben segítő eszköze szokott a' vak súly lenni azoknak a' szükötske tapasztalással bíró Æsculápoknak kik magok betegjei' szemfülségének mindenben eleget akarván tenni, még akkor-is, mikor a' nyavaját által nem látnatták, aztot kereszteletlen nem hagyják. Annál nagyobb a' bravour mennél a' nyavajának nevet hamarabb kitalálják, alig panaszolt a' beteg öt hat szóval, de a' panasz szövevényes útakra talál mutatni, mellyből munkával

kával lehetne tisztába jöni, nem kell itt már több szót tenni, megvan a' nyavaja határozva, vak súly a' neve. Mennyen végére már a' szegény beteg, ha kell la! Ha a' legnagyobb Orvosok nem szégyellik megvallani, hogy napakot kéntelen az ember néha tölteni, míg a' nyavaját valóságosan kitanúlhatja, miért keljen nekünk öt-hat pertzentések alatt kétségbe esnünk, és a' betegnek nem kevés hátramaradására magunkat az úgy képzelt gyalázatból a' vak súlyel szabadítani szeretni? Sokkal ritkább közöttünk a' súly mintsem az embereknek szájában forog. Nem minden hát fahas, és nyak merevedés súly; ezt fokszor a' roszul fekvésnek, meghülésnek, tsemereknek, lappangó hideglelésnek 's több más afféléknek lehet tulajdonítani. Hogy tehát az ilyen Orvos társaimot ettől a' nem ártatlan polástól megfosztsam, a' betegeknek pedig, kik közül, a' mint fok ízben tapasztaltam, igen kevesen tudják, mi az, valójában súlyosnak lenni, szemeit felnyissam, nem tartom szükségtelennek a' dőlgett itten megvilágosítani.

Eredete, és létele a' vak súlynek, melly a' fok ülésből származott velősön előadva, a' következő. A' fok ülésben valamint a' test nyugszik, úgy a' belek' természetes mozgásának elevevénye megtsökken, azért a' benne keringő vér csak bádjattúl fojhat. Innen szükségesképpen következik, hogy a' vér tovább mulat kelletinél a' belekben, a' vér pedig az állapotással nyúlósodik, vastagodik, és a' beleknek apró ereit bekezdi dűgni. Mi-
dön

dön ez eddig megtörtént, és az ok nem fűnik, a' belek hova tovább inkább elnyákosodnak, húsos szálkái megtorhúlnak, kötelességekről elfelejtkeznek, a' szék megritkul, mikor van a' kemény, 's a' végbelet érdeklí, melly ösztön a' vért ide tódítja, a' már megtorhult erek ellent nem áthatnak, hanem kéntelenek a' vértől megpöffedni, imitt amott kidagadni, megtsomósodni, melly néha olly nagy mértékbe hág, hogy a' pöffedés a' végbélnek világát csak nem egészen elfoglalja. Mivel a' Bontzmesterek éppen ezeket az ereket, mellyekben a' most említett tsomózások történnek, haemorrhoidalis vagy arany ereknek nevezik, a' gyakorlatban foglalatosskodó Orvosok-is az efféle nyavajás tsomózást haemorrhoidisnak magyarul Arany érnek, vagy sülynek hívják. Midőn ezek a' tsomózások benn a' végbélben vannak, *belső sülynek*, midőn ott már nem térvén, kívül az alfelen-is tsomózás esik, e' *külső sülynek* neveztetik.

Lássuk tovább mi történik. A' végbél megpöffedését még nagyobb szorulás követi, a' belek egészen eltorhúlnak, világok nyákkal egészen megrakodik innen származik a' két vékonyoknak feszülése, a' hasnak pöfendezése, dörömbözése, szelek, böfögés, rozsemésztés, a' testnek futékony felhevülése néha szédelgés, főfajás, a' nyakszirtnek feszülése, a' keresztcsontok tájékán való alkalmatlan zibongás, és feszengés, unatkozás, komorság, érzékeny indulatosság, kedvetlenség,

ma-

magya tisztének fojtatására megtsökkent kézféség, kevés söt néha éppen fájdalmas vizelés.

Ez eddig ugyan szenvedés, de nintsen még nevezetes fájdalommal egybekötve, hanem mikor a' súlyos csomózások felzülgni kezdenek, meggyúladnak, megtüzesednek, az embernek szomjusága, forrósága érkezik, a' végbélben lévő fájás, fájdalom nagy, és szüntelen nevededik, melly ha a' hójagra elhaltalmazik, a' vizelletet megszorítja, a' belekben eltűrhetetlen rágást, kolikát okoz, a' beteget szüntelen székre kényszeríti, a' mi kevés menyen az az alfelet mint a' tűz égeti. Jobban van az ember mikor székre nem kell menni, de ez a' nyugvás nem sokáig tart, mert noha istózással kéntelen ismét székre ülni, és ezt napjában húszszor, néha sokkal többször. Sokszor azt véli a' beteg, hogy ha székre fog ülni, nagy széke lesz, de a' reménség majd mindenkor megtsalja, mikor egy kis széke talál lenni, azt nem enyhülés, hanem mind anyifszor bádjadás követi. Ekkor a' hasrágás, végbél égetés keresztsont fájás, nehézség, hevülés nyughatatlanság az embert egész martyrommá teszi. Ennyiből áll a' vak súlynek szomorú játéka.

De nem kell gondolni, hogy ezek az itt előszámlált környülállások mindenkor, és minden súlyos betegben mind jelen vólnának, csak harmad negyed része legyen valakiben jelen, már az olyan elég nagy mértékben súlyos. Valaki ellenben az előmondott jelenések közül felette keveset vagy talán

lám semmit magában nem tapasztal, ne könnyen hidje magát súlyosnek lenni.

Gyógyítása a' formált vak súlynek kívánja elsöben a' meggyülatl fájdalmas részeknek párolás, lágyító kristéjek, és más hasonló szerek, nem különbben érvágás vagy verzfípók által léjendö megengesztelesét. Tovább a' nyavajáknak okát kell eltörteni, úgy mint a' beleket a' nyákosságtól megszabadítani, azután a' torhaságból kivenni, megerösíteni, és a' hasonló rakodások ellen bátorságba hejheztenni. Ezt a' kötelességet a' patikából a' rhábarbara, mivel tisztít, és egyszerűsmind erősít, ha a' testi gyakorlás hozzá járul, alkalmasint végbe viszi. Valaki tehát a' lúgsós-vasas borvizeknek az első szakaszban elég bővön megmagyarázott nyák ofzlató, tisztító, és a' szákkal torhúltságát erősítő erejét meggondolja, kételkedni sem fog, hogy a' dombháti víz a' súlyben egy hatalmas gyógyító eszköz ne volna. De magától foj, hogy a' vizet a' paroxismus alatt inni nem tanátsos. Sok beteget tudnék itten előfzámllálni, kiknek ez a' víz az én kezem alatt súlyét megindította, de a' példákat hozfzuságok miatt elhalgatom.

Valahány nyavaját ezen szakaszban előfzámllálok, mindenikben illy környülálláson megmútathatnám a' dombháti vasas borvizeknek hasznát, de mivel ezt a' rövidség nem engedi legyen ez a' többiért elég, mellynek itt a' súlyben egy példáját adám.

5. Húgy műhej fogyatkozásai:

Illyen az elnyákosodástól, hómoktól, követstől, nem különben sülyből, köszvénből származott vese jeiszülés, görts, fájdalom, vérhúgyás, vizellet felakadás, bajos vizellés; mert a' dombháti borvíz mind ezeket a' bajokat segedelmezi, enyhíti, gyógyítja; a' veséket, ezeknek húgyvezető tsöveit a' hójagot, és a' vizellő tsöt szabadtítja, tisztítja, a' benne meggyült, és sok fájdalmot okozó nyákot oszlatja, a' homokkal, követsel együtt a' testből kifelé takarítja, a' sülyt maga rendes útjára víza vezeti; az egész húgy műhejt a' hasonló nyavaják ellen megerősíti. Vesd egybe ezeket az első szakaszban a' 3-dik, a' második szakaszban a' 9-dik számmal.

6. Közönséges vér romlásának nyavajái.

Ide számlálóm a' kezdődő vízkorságot, főképpen a' közönséges börvízkorságot, a' hol a' nyavaját a' vérnek elnyákosodása a' temérdek részeknek megerefszkedése, megtorhulása okozta, de szükség hogy még a' belek megsértődve ne legyenek; különösen az idő nap előtt elűzött, és kina által megfojtott, hideglelés után - támtatt vízkorság, haspöffedés, lábdaganat, lépdagadás ettől a' víztől leg szerentsésemben meggyógyúlnak. Két esztendővel ez előtt egy 22 esztendős Bukovinai leány; ki a' negyednapi hidegleléssel tovább két esztendőnél bajlódott, és már lábaiban úgy eldagadozott volt, hogy a' mi keveset járhatott csak mezitláb kellett járnia, végtére a' dombháti

hái vízhez fojamosodott. Eleintén a' víztől megijjett, de az én biztatásomra ismét hozzá fogott, és 5 hetek múlva az az öröme lett, hogy nem csak lábai meggyógyultak, hanem a' hofzas hidegleléstől megfzabadult. Azután esztendőre ismét megjelent ezen borvíz mellett, nékem a' hafznos utasításért háladatosságul a' Török földről szép ajándékot hozott, és azt befzéllette, hogy egész esztendő alatt mind tökéletes eggeséggel birt.

Tovább a' *futosó mirigy, sárpenész*, bizonyos vizketeges rüh szabásu, 's esztendőig bujdosó, ki 's bé ütő *test fakadékjai*, *gyakor tsajan ki ütés skorbut*, és ennek éles sós nedvességeiből támtt *fekéjek* a' szájban, orrban 's a' t. a' dombháti bór vízben derekas segedelmet találnak. Mivel a' víznek nagyobb része a' vizelleten menyenki, szükségesképpen meg kellett előbb járnia a' testnek minden részeit, külső belső tagjait kisebb nagyobb ereit, és az egész vérrel, 's minden nedvességeinkel öfzve kellett elegyednie, és azokban nagy tisztulást okoznia, ugmint ahol maga természetéhez képest a' vérnek vastag nyúlóságát skorbutos élességét, a' szűkségtelen avas olajas kövérségeket, hévítő epés élességet egy szóval a' vérnek minden vastag tisztátalanságait vékonyítja, oszlatja, olvasztja, májon, lépen, beleken, veséken a' bórnek egész kivületén által takarítja, és azzal a' vernek szelid balsamos természetét, a' több nedvességekkel való aranlatos elegyedését hejre hozza.

Midőn a' Skorbut nyavájának meggyógyítására a' vasas borvizeket mint fő orvosságot sürgetőleg ajállok, megne botránkoz-zanak Érdemes Olvasoim, mert bátor azokat némelly hazánk Orvossai tilalmazzák, én sok ízben hafznosoknak lenni tapasztaltam, és bátorkodom újra, 's tsak nem közönségesen ajállani.

Minekutánna a' 1794 esztendő olly szerfelett száraz lett volna, hogy tsak nem minden források elapattak, majd semmi gyümölcs, semmi kerti vetemény nem termett, a' rá következett tél pedig igen kegyetlen hideg és tartós volt, ennek szükséges következése lett az, hogy a' fatlanság miatt elszigorodott, minden gyümölcs, és kerti vetemény nélkül, de főképpen sós káposzta nélkül szükölködő köz népet, nevezetesen az Oláhokot, ezek között-is inkább a' közép idejű Afzonyokot tavaszal a' skorbut nyavája néhány Várme-gyékben veszedelmesen elborította. Én ezen súlyos, és halálos tsapástól a' falúkon jár-tomban eliszonyodván, 1795 esztendőben Sz. György havában a' F. K. Fő Kormány szék-nek jelentést tettem rólla, hozzá adván vé-lekedésemet, miként, és minémü szerekkel lehessen e' nagy rofznak eleibe kerülni. Mint-hogy tzéлом volt éppen ollyan Orvosságo-
kot tanátsolni, mellyeket a' költségtől irto-zó köz nép könnyen megszerezhessen, a' vasas borvizet-is a' hol talaltatnék javallot-tam, noha a' mennyiben tudom a' borvizek tájékán, igen érthető okokból, ez a' nyava-ja akkor nem uralkodott.

Azon-

Azonnal a' Fő kormány szék parantsolatjára ugyan azon hónapnak 24 napján Orvosi tanats tartatott, mellynek végzése a' tiszteelt Fő kormány széktől a' 2069 és 2116 számok alatt az egész Országban kihirdetett. Az Orvosi tanats' végzésének 4-dik lapján ezeket olvasom,, 5-to *Az erőt fogyaszto hasmenés, és vérhas legkönnyebben megállittatik Arnica gyökérrel, és éppen ezen történhető véres hasmenésre nézve nem javalhatjuk a' savanyó vizet a' hol lehetne-is kapni, mint egyik idé bé író javalja (ez én voltam) mert az-is hasmenést okozhat az ilyen elgyengült betegben,, Szokása némelly Orvosnak csak azért-is ellenkezőt mondani, hogy ne láttassék Orvos társával egyet tartani, vagy világosabban szólva, hogy láttassék, mint maga hivalkodva képzei, böltsebbnek lenni. De hihető ezen orvosi tanatsnak tagjai nem látták a' falukon sindő betegeket úgy mint a' kik között akkor a' hasmenés éppen nem uralkodott; de bátor ez úgy lett volna-is miért hagyatott hát heiben javaslasom azon orvosi végzésnek 2-dik lapján a' savóval való élésről? Mint a' savó mint a' borvíz ellenzi a' rothadást, és a' skorbutban egy fő orvosság, de az utolsó még hatalmasabb főképpen ha a' borvíz tiszta vasas, ez a' széket-is hozzá hasonlithatatlanúl nehezebben mozditja a' savónál.*

Ha a' skorbutus hasmenésnek leg közelebb lévő okát megvizsgáljuk, nem de ezt az eltorhult beleken könnyen által szürödő, és már rothadásra hanyotlott nyákos vérnek kell

tulajdonítani. Látók fennebb a' 4 szám alatt minemü hafzna légyen a' dombháti vasas borvíznek a' hozzas hasmenésben, nevezetesen a' hol a' beleknek eltorhúlása nyákos éles nedvessége jelen van. De mindeneket félre tévén csak azt hozom elő, hogy a' skorbutnak leg főbb eredeti okai közül egy lévén a' táplálásra olly szükséges szénsavnak fogyasztása, a' mint ennek valóságát a' tengeren utazóknak az igen nedves levegőn kívül, a' zöldség, friss eledel, és ivó víz dől-gából lett, megfogyatkozása bizonyítja, ezt a' levegőt olly nagy mértékben feltalálhatni a' borvizekben, hogy azzal a' skorbutnak okait könnyen hanyat homlok lehet döjteni és a' testnek azt a' minélkül szükölködik a' leg nagyobb mértékben víza adhatni. A' borvizek a' leg melegebb nyári időkben a' nyers húst a' rothadástól sok napokig mególtalmazzák, magok pedig jól bédugott edénben esztendőig épen maradnak, de a' bennek lakó szénsavnak eltávózása után, hamar megbudösödnek. Mi kell hát egyéb a' rothadó félben lévő skorbutos testnek? Hat a' vas, nem de ez-is a' temérdek részeknek torhúltságát erősítvén, azokat a' rothadástól hatalmason védelmezi.

De engemet ebben a' tapasztalás-is megerősített, mert ugyan azon 1795 esztendőben a' Fő kormány székek feladott skorbutos betegek közül némellyeket vasas borvízzel a' halál torkából mentettem ki. Az előtt is mindenkor szerentsés kimenetellel küldöttem a' skórbutra hajlandó betegeimet a' dombháti

háti vasas borvízre. Nevezetesen egy 27 esztendőös afzonnak Z. S. bámúltam hirtelen meggyógyulásán, kinek szája elfzenvedhetetlen bűdös, és ha azt feltatotta, olyan vólt, mint ha egy tsómó fekete alutt vért rágott vólna széjjel, melly szüntelen fojt. Egész teste, de főképpen a' két lába szára nagy, és barna, hejen hejen szederjes petsétekkel teli vólt, egyik lába szarán pedig két otsmány fekéj. A' beteget a' dombháti borvízre igazítottam, a' honnan 6 hetek múlva egéségesen tért vissza hozzám, hogy tanátsomot meghálálja.

Tovább megtartanak engemet ezen állásomban a' külföldi Tudósok, kik nem győzik a' vasas borvizeket a' skorbutban eléggé ajjállani. Sőt, a' mit nékem a' Radna vidéki vasas borvizekkel tapasztalni alkalmatosságom nem vólt, ennek a' nyavajának negyedik az az utólsó szakaszban (in scorbuto consummato) így írnak a' Pymonti vasas borvízről „Es sind noch die Pyrmontes Stahlwasser in Scorbutischen auszehrenden Fiebern von ganz unvergleichlichen Kräften“ Ezek a' Seip szavai. Én ugyan részemről ehez hozzá télzem aztot, hogy a' betegnek lenni kell még avagy hatsak annyi erőben, melly a' víznek eleven munkálódását elbirhassa.

. Nemző tagok' nyavajái:

Ide tartoznak a' *Vénus* örömére való tünyság, a' magnak kevés ösztönre hamar elfojása több ilyen színü természet fogyatkozásaival

temben, mellyek a' tiszta vasos borvizektől legnagyobb vigasztalást nyernek.

Nem külömben a' *mértékletlen testi gyönyörüségek után*, és amaz ifuság métejéből a' *maga fertéztetéséből* származott *nemző tagok gyengesége, gyakor éjjeli fertőzés, és hát zsibongás, mordság, lankattság 's a' t.* mellyeket Tissot elég széjjessen megírt *) a' vasas vizektől, főként a' tiszta vasasoktól alkalmasint megjobbúlnak.

A' roszúl gyógyúlt *kankó fojás után maratt gyengelség*, és egyéb héjánosságok, úgy mint vékony, gyakor, és fájdalmas vizellés derekassint megigazúlnak. Két beteget ösmérek ML. és VB. kiknek egyike 7 másika 10 esztendőig bajlodott a' roszúl gyógyított kankó után az említett nyavajával, de mióta az én javaslásomra minden esztendőben három négy hétig a' dombhádi borvizzel élnek a' forrás mellett, az utolsó egészen meggyógyúlt, a' másiknak-is már majd semmi szenvedése nintsen.

Néha a' fájdalmas kankónak meggyógyúlása után, nevezetesen mikor az sokáig tartott, vagy már sok ízben megjárt olyan gyengesége marad hátra a' nemző tagnak, hogy az azután-is szüntelen könnyez. Ez az az *szokásos ondó fojás* (gonorrhæa habitualis) mellyett megállítani felette bajos. A' tiszta vasos borvizek ebben a' bajban hasonlóképpen nagy vigasztalást ígírnék.

8. Az

*) De Onania.

8. Az Afzonyok nyavajái.

Ha a' fejrnépek nyavajaira menyünk által, itt a' dombháti borvíz a' nádrának elnyákosodásától *elállott havi fojást* hejre hozza; a' temérdek részeknek elpuhulásából, és a' vérnek közönséges elnyákosodásából támtt szüzek nyavajáját *a' sápostságot* vagy *fejr-korságot* (Chlorosim) elüzi; a' vérnek közönségesen, de nevezetesen a' nádrának tsípő éles nedvességeiből eredett, de még tsak zsengejében lévő *Nádra dühét* az az férfi után vágyódást, melly miatt a' szüzek, ha annak idejében meg nem elégíttenek vakmerő fzenitelenség-e, és dühösségre vetemednek; megtsendesíti.

A' sok gyermek hordozás, szülés, mértékletlen vérfojás után történt *nádra köteleinek megerefszkedéstt*, és az innen erett *nádra kimenyülést*, vagy-is inkább *leerefszkedést*, nem különbben ezeknek a' részeknek meggyengülések, és nyákosodások után indúlt *fejr fojást*, 's az effélékből támtt *magtalanságot* tsak nem bizonyoson megvigasztalja a' dombháti borvíz. Sok példákat olvas az ember az illyetén orvos vizekről, mellyek által *a' magtalan afzonyok* a' megterhesedésre alkalmatossoká tétetnek. Abban az esetben mikor a' magtalanás a' nádrának, tojástartóknak, tojás tsöveknek, elnyákosodásától, megdugulásától ered, ezt az akadájt a' dombháti borvíz is eltávoztatja. De még-is hányszor tsalutkozik meg a' szegény férfi, kinek eszibe nem jut, hogy minden felé találkoznak szolgálatra kész férfiak?

Hasonlóképpen a' vén leányok, apá-
 zták özvegyek, magtalan afzonyoknak a' nagy
 érzékenységből származott *nádra bojongásá-
 nak* (Passio hysterica) és innen fojó ezer fé-
 le futékony, de ijesztő változásainak gyó-
 gyulását a' tiszta vasas vizek derekasint sege-
 delmezik. Egy harmintz nyóltz esztendő
 leány K. M., a' ki közel 12 esztendőig rit-
 kán volt szenvedés nélkül, minden eszten-
 dőben négyszer ötför paroxysmusba esett,
 's mind annyiszor egy két hétig a' kénos
 gyomor görtsel, hasrágással, szorulással, ba-
 jos vizelessel, főfájással, gyakor ajúlással
 bajlódott, és néha éppen a' halállal küzkö-
 dött, mióta az én kénfzerítésemből a' domb-
 háti borvízzel élni kezdett majd minden szen-
 vedéseitől megszabadult. A' melly eszten-
 dőben Radnára utazik tökéletes egésséggel
 bir, mikor ezt az utazást elmulatja ottan ot-
 tan régi nyavajája megjelenik.

9. Külső tagak nyavajái:

Sok színü gyötrelmes nyavajái vannak a'
 külső tagoknak, mellyekben a' dombháti va-
 sas borvíz bámulásra méltó foganattal mun-
 kálódik. Valahol a' meghülés vagy szokott
 tífztulásoknak elállása miatt az éles nedves-
 ségek az apró ereket megdugják, a' húszál-
 kák közé vagy a' hajlásokba lerakodnak,
 megsűrödnek, és a' környül fekvő érző inats-
 kákot fájdalmason nyomják, fefzitik, haso-
 gotják, éppen tsudákat teszen ez a' víz. Il-
 lyan a' mondott okokból, származott *zsibba-
 dozás; görts, forroságtalan rheuma*, és a'
 köfz-

köszvénynek minden nemei az egy kurvaköszvént kivéve, *farzsába*, *podágra*, *chiragra* 's a' t. Nem különbben az ezektől származott *inaszakatság*, *merevedés*, *fugorodás* 's a' t. mind olyan nyavajak, mellyek a' dombi borvíztől meggyógyulhatók.

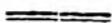
Soha a' vasas borvíznek érdemét a' köszvényben annyira betsülleni nem tudtam, míg annak tsudaít tulajdon testemben nem tapasztaltam. Én kit soha addig köszvény nem bántott 1796 esztendőben Sz. Jakab havának vége felé, midőn egy kis tsemerből kapott forróságban vólnék, némelly nem rossz akaró barátimtól, kik magok terettek, Radnán az ott fojó havasi vízbe tréfából béhurtzoltattam, a' holott kimagyarázhatatlan hideggel telvénel, egyfzersmint lábaimnak szokott kipárlása elállott, de a' mellyet szerentsétlenségemre csak esztendő múlva vettem észre. Mindjárt a' feredés után most egyik, most másik tagom szüntelen zsibbadott, míg egy néhány napok múlva a' Radnai havasoknak tetején a' hives esőzés közben esett vadáízatban a' két kezem nyelében kegyetlen fájdalmokat kezdettem érzeni, melly lassanként testemben úgy eláradozt most itt most amott ütvenki magát, hog; néha másoknak segítsége nélkül ülő hejemből fe kelhettem fel. Ha ma jobb kezem fáj, hónap a' másik kezdett fájni, midőn itt múlt a' fájdalom, már vállamnak vagy egyéb tagomnak lett hírivel. Úgy képzeltem nyavajamot mint valami zatskóba rekesztett kénesöt, melly jukra nem találván most egyik most másik szegele-

geletébe fut a' zatskónak. Néha némelly tagomnak előre kívántam fájdalmát, csak hogy a' jelenvalótól megszabaduljak. Ezt ugyan mindenkor megnyertem de semmi vigasztalással, mert alig tsendesedett egy hejen gyötrelmem, fokkal nagyobb mértékben tért vissza egyebütt. Terdeim minekutánna belölk a' fájdalom elment, valahányat léptem, annyiszor roppantak. Nintsen testemben az a' hajlás, melyet a' legkénosabb fájdalom húszszor megne járta volna. Mikor a' fájdalom egyik tagból a' másikba ugrott, elmúlt az elsőben, de abban mindenkor gyengeséget hagyott maga után, mennél többször egy tagot megjárt, annál jobban meggyengítette aztot, úgy hogy végtére a' mindennapi eledelet se tuttam tulajdon kezeimmal szájamba dugni. Tagjaimnak fájdalmai között legkeservesebb volt hátam gerinczének, és kezeim gyökerének fájdalma. De mind ezekben nevezetes az, hogy soha egy tagom-is meg nem dagatt.

Lehet gondolni, hogy kénynyaimnak szüntetésére mindent elkövettem a' mi hatalmamban állott, üresitettem a' patikát, és a' mit szégyellek, a' vén aszonyok javaslásait se hagytam próbálatlan. A' külső orvosságok között legnagyobb reménségemet vettem volt a' száraz melengetésekbe, dörgölésekbe, repdékeny kenőtsőkbe, azután majd a' kenköves, majd a' füvekből készült meleg feredőkbe, belől pedig a' nyitó, oszlató, és lassanként izzasztó szerekbe, eremet-is megvágtam, de minden haszon nélkül. A' kül-

ső orvosságok, és töllök eredet kéntelen izzadozások a' fájdalmokat ugyan oráig enyhítették, de más felől, a' mint későre észrevettem, éppen okot szolgáltattak rá, hogy a' nyavaja bennem úgy annyira megrögzött. Soha se voltam indulatosabb, és érzékenyebb, mint ebben a' nyavajámban. Néha történt, hogy öt hat napig nagyobb kényyaim valamit tsendesettek, de ha egy keveset jártam nem a' fáratságig, tsak testemnek egy kis felmelegedéséig vagy valamíért felindúltam vagy testemet húzó levegő érte, nyomba követte mind ezeket a' kénos kőszvény. Nagy szerentsem volt, hogy az egész nyavaja alatt étkedvem elnem veszett, de mivel néha egymás után 3 hétig se alhattam; felette elgyengültem volt. Egy versen két egész hónapig nem volt kezemnek annyi ereje, hogy vele író tollamat szokás szerént megfoghattam, egy tiszteséges betűt tsinálhattam volna, még-is mikor a' fájdalom reám jött, ha tsak lábaim akkor nem fájtak ritka tartoztathattam meg magamat, az ágyban, minden szobáimot, konyhát, tornáztot egybe nyargaltam a' fekvést minden ágyban, az ülést minden széken megpróbáltam, de valameddig végtére ismét ágyba kerülván a' kimagyarázhatatlan kénok között hét nyoltz óráig hitel felett való álhatatossággal a' takaró alatt mozdulatlanul feküttem, és egy kis izzatság a' paroxysmust meg nem enyhítette, türhető pillantatot nem leltem.

Illyen kétségbe ejtő állapotban eltöltöttem volt már 10 hónapokat, midön, a' dühös-

hösködő nyavaja, a' hejet hogy a' kitavafzadással, a' mint reméllettem, megszünjék, külső tagjaimon elkövetett szaggatásokkal meg nem elégedvén, néhány ízben torkomot nagy tüzzel elfoglalta. Ekkor valóban teli zsákkal ijjettem meg; mert már a' halálról való gondolatok közül egy egy alkalmatlan transport elkényszeredett lélkemet nyughatatlankotlatni kezdette vala, de mivel az étel, a' mit nyelhettem, még jól esett, nem vettem el éppen minden remétségemet; hanem egy jó érvágás után egyszeriben 6 hojag húzó flastromot ragasztottam fel testemre. A' mint ezekre torkam fájdalma eltűnt, legottan az eddig fojtatott orvoslás modjától elállottam, minden hajlásomat seprő palinkával kezdettem mosatni, 's mihejt a' hat sebek engedtek minden reggel a' hideg Szamosban megferettem. Mind ezekkel azt nyertem, a' köfzvény nem tsak vízra nem került, belső részeimre, hanem külső tagjaimban se vólt azután olly szenvedhetetlen, mert elhagyván a' vándorlást lassanként tsak a' két kezem gyökerébe szegzette magát, és ott meg öregedett. A' mit eddig szinte esztendőtől fogva testemben nem tapasztaltam, mind a' két kezem gyökere a' fájdalom közben ottan ottan meg pöffedett, 's mind a' két hejen akkora tsont keménységű kinövés lett, mint egy egy féldió.

Sero sapiunt Phryges! Ekkor tanultam én meg magam kárával, hogy azok a' ditsiretes köfzvény ellen való orvosságok engemet kegyetlenül megtsaltak, s' ha töllök
 meg-

megnem szüntem volna, egyenesen koporsóban szállítottak volna. Erősítő orvosságra volt nékem szükségem, melly az elgyengült apró ereknek birtosságát ismét vissza szerezze. Azért alig vártam az az órát, hogy a' dombháti vasas borvizet forrásánál ismét megkóstolhassam. Minekutánna tehát a' bűjdosó köfzvének tizenkettőfél hónapokig a' legelkényszeredettebb mártyrja lettem volna, kezeimre nézve mint nyomorék, a' ki csak egy ajtot se tudtam felnyitani, haneha könyökemmel nyomtam kilintsét, a' dombháti borviznek italához fogtam. Hat heteket szántam volt el magamban a' kút mellet ülni, de tsuda dolog! 8 napok alatt minden fájdalmim meg szüntek, 20 napokra a' mint nem reméltem, kezeim gyökeréből a' tsont szabásu kinövések, szépen leolvattak noha minden reggel csak 3 fertáj vizet ittam, és az egész idő alatt egyszernél többször nem ferettem, de a' mellyet azt-is megbántam. Nékem tehát ez a' forrás Jésus kútja lön, mert testemben megidvezített, nyomoreksagomból épiségre hozott, a' kétségbe eséstől eltsüggett lelkemnek szokott vidámságát ismét hejre állította, egy szóval a' dombháti borvíz engemet tökéletesen meggyógyított. Áldott légyen azért az Úrnak Sz. Neve, ki a' halandó nyomoruságának enyhítésére illy bölts eszközökről gondoskodott, áldott a' föld, melly az életnek vizét számunkra olly gazdagon önti! leg kisebb pihenésem-is forró háladatosságot leheljen az én Teremtőmnék, ki engemet e' szerez a' nyomorekságtól vagy talán éppen a' halálnak törétől megmentett.

Megengedjenek érdeemes Olvasoim, ha nyavajámnak hofzas leírásával únalmat találtam szerezni; egyéb háládatossággal nem lehetek ehez a' szent vízhez, nem élvén a' pogányok idejében, hogy annak áldozatokat tegyek, hanem ha erköltseit e' szerént a' nemes közönségnek hirdetem.

Sokan vannak még rajtam kívül, kik az enyimhez hasonló nyavajákban, ettől a' víztől, vízra nyert épségékért ezer áldáskot mondottak már erre a' forrásra. De hogy a' fok százak közül rövidségnek okaért, még csak egyet említsek, mostan élő Tiszteletes Abots Úr az Erdély országi Ref. Ecclesiának érdeemes fő Pásztora ebben egy nevezetes bizonságúl szolgálhat, úgymint a' ki ez előtt nem igen fok esztendőkkel a' fojó súly megrekedéséből származott *Köszvéennek* terhei alá süjvedvén, minekutánna minden Orvossgokból kifogyott, két munkával járult ehez a' forráshoz, itten mankóit lassanként lerakta, és hat hetek múlva ép kéz láb tért vízra honnyába.

Vannak most-is *podágrás* betegeim, kik miolta az én kormányozásom alatt ezt a' vizet esztendőnként gyakorolják, noha a' nyavaja minyajokban nemzetséges, némellyek már türbető állapotra jöttek, másokban a' rendetlen, és azért félelmes paroxysmusok rendesekké, és sokkal szelidebbekké váltak, ismét másokban de nevezetesen K. E. Urban a' víz nyóltz kilentz esztendőktől fogva a' podágrát csak nem egészen halgatásra hozta.

10. Bőr nyavaják.

Ha a' bőr nyavajákban a' dombháti víznek itala, a' Sz. Györgyi borvíznek italával, és egyszermind a' benne feredéssel egybe kaptatják, a' beteg leg fogamatossabb gyógyulását remélheti. Illyen a' *kosz*, *ótvar*, *sömörög*, *orbántz*, a' *sok* féle úgy mint *száraz*, *nedves*, és *genetséges rüh*, *fokadékos*ság, *kilisek*, *tsunya fók*ok, *skorbutus* *pe*tsétek, *régi büdös varok*, *fekéjek*, *kéznek láb*nak *repedezései*. Ha az orbántzal bajlódo emberek három négy esztendeig egy más után négy négy hétig szorgalmatosan élnek ezekkel a' vizekkel tökéletesen megszabadúlnak ettől az alkalmatlan bőr nyavajától.

II. Érző inak' nyavajái.

A' hófzas nyavajáknak kiállása után maratt *szákkák*, és *erző inak'* közönséges *elgyengülése*, és a' *testnek mód nélkül való nagy érzékenysége*, 's az ebből fojó sok ábrázatú számos, de rész szerént még név nélkül szükölködo szenvedések, mellyeket Tissot 6 darab könyvekben elég bővön, és világosan megírt: millyenek *némelly nyavaja törés*, *főlelem*, *rángatozás*, *maga megutálása*, *nádra vízszongás*, *szédelgés* 's a' t. Mind ezekben a' tiszta vasas borvizek jó hasznot mivelnek.

Igaz, hogy a' forrózatban, és a' forrozatos *findevész* nyavajákban a' vasas borvizet nem javallom, de szükség némü némüképpen

képpen a' félbe hagyó hidegleléseket kivenni; mert ezekben már sokszor tapasztaltam a' dombhíti borviznek hasznait, hanem mindenkor úgy ha az ember a' paroxysmus alatt nem él vele. Nem használ azokban a' hideglelésekben, mellyek a' sárvíztől származnak sőt a' ki a' sárvíznek jelenlétében a' dombhíti borvizzel-él csak nem mindenkor bizonyosan hideglelést húz nyakára. Innen van az, hogy ezen forrás mellett több hideglelést látunk származni, mint meggyógyulni. Egyedül azokban a' hideglelésekben lehet a' vasas borvizektől gyógyulást remélni, mellyek a' vérnek elnyakosodásától származnak vagy a' szálkás húsotskáknak, és érző inaknak közönséges elgyengülésétől, felette nagy érzékenységetől származnak, 's mint egy macszokásba jöttek. Az első töbnyire minden napi szokott lenni, és nagyobbára a' gyermekeket járja, a' második majd mindenkor negyed napi hideglelés.

Egy gyenge természetű 7 esztendő Gróf Kisafzony M. K. tavasz félt gyomor terhelésből mindennapi hideglelést kapván, egy rendszeres gyomor tisztítóval, és azután adott sós rhabarbarával hamar ismét víza nyerte egészségét. De alig múltak el 6 hetek hasonló okból, mint előbb, hasonló hideglelésbe esett, ismét hasonló orvossággal meggyógyult. Öszre kelve a' mennyiben tudom, a' barátok, ételtől a' negyed napi hideg jött reá, mellytől uj gyomor tisztítóval, és kínával meg szabadult; de látván a' hideglelésnek gyakor víza téréset a' kínával való éltetést hozsazon
 kinyúj-

kinyújtottam, hanem a' mint az idő megmutatta, ekkor se győzhettem meg tökéletesen a' nyavaját; mert az orvosságtól való meg szűnés után 2 honappal maga szokott rendiben gyengén ismét vizá tért, a' honnan kénteleníttem, az orvoslást az egész következendő tavaszán fojtatni. Így se értem tzelomot, mert noha a' beteget a' hideg nem lelte, hideglelési sápot színe semmit jobbólni nem akart, 's végtére a' szegény ártatlan az orvosságra reá ünt. Mihejt az orvosság vételtől megszűnt, nem sokára ismét a' negyed napi hideglelés megjelent, de olly kis mértékben, hogy már alig tartott félórát, hanem néhány paroxysmus után ez-is magától kimaratt, ismét előjött, ismét kimaratt. Ebből nyilván által láttam, hogy ennek a' szokásba jött hideglelésnek (Febris habitualis) egyenesen a' szálkás részeknek, és érző inaknak közönséges elgyengülése az oka, azért javallottam a' három négy hónapokig tartandó levegő változtatást, de nem halgattattam meg. Tovább hogy még-is ezen tanátsomban tzelomot érjem, javallottam a' dombháti vasas borvizet forrása mellett, ez elfogadtott, és a' víz ezt a' 15 hónapokig tartott makrantzos hideglelést 3 hetek alatt olly szerentsésen meggyógyította; hogy már két esztendeje, miólta a' kisafzony tökéletes egésséggel bír és szokott szép piros színe, hejre állott.

Megvallom szeretném a' lassu nyákos forrozatban (In febre pituitosa, lenta, nervosa

vosa, alba,) a' dombhái borvíznek hasznát megpróbálni.

12. Felettből való kövérség.

Nagy vigasztalására van a' felettből való kövér testnek, a' dombhái borvíz itala, mert annak lúgsója a' test kövérségeivel öszveelegyedvén szappanná válik, 's a' testből nem csak a' vele egyesült kövérséget kiveti, hanem szappanyai természeté ízerént a' több kövérségeket-is olvasztja, 's magával kihordja. A' szappant látjuk annak mesterénél lúgsóból és kövérségből készülni, nemkülömben a' zsiros gúnyát a' mosóban a' szappantól megtisztulni, miért ne lehetne ennek a' testben szintúgy heje? De más tekintetből-is hasznos a' kövér embernek ez a' víz, mert annak vasa a' kövérségtől kitágult ereket öszszébb szoritja, és azzal a' kövéredést gátolja.

13. Gyermek nyavajái.

Végtére bátorságos, és igen hasznos a' dombhái vasas borvíz a' gyermekeknek némely nyavajáiban midőn a' gyermekek már annyi idősök, hogy az ember velek bánhatik, és a' rendet megtartathatja. Illyen a' rosz eledelektől hofzas hidegleléstől, szamarhúrutól, fokféle gyermeki kiütéseknek idétlen víza verésétől származott vér megromlása, testnek közönséges elnyákosodása, és az innen támt nyavajak *nyákos köhétselés, fülladozás, vízkorságos pöffedezések, sárgaság,*
vizelet.

vizellet dugulás, fájdalmas vizelés, és geleszta nyavaja, és az innen erett fok színű i esztő, neha éppen halálosnak tetző beteges környülállások. Ez a víz öli, és hajtja a gelesztát, midőn minden más patikabeli orvosságok használni nem akartak.

A gyomornak, és beleknek elsavanyodásából támat *étlenség* vagy *telhetetlen éhség*, *gyomor görts*, *okádozás*: *hasrágás*, *kolika*, s a t., mind ezeket a víznek lúgsója hamar elóltja.

A megrommlott tsipös nedvességektől erett *szemfájás*, *száj párlás*, *fölfájás*, *rüh*, fokféle *kiütések*, *tsunya fekéjek*, mellyek a gyermekeknek fejet, ábrázatját, és egész testet ostromolják, a dombháti víztől megvizgasztaltatnak.

Nevezetes orvossága ez a víz a *fűtő mirigynek* (Scrophularum) ha az ember annak idejében hozzá fojamodik. Az ilyen gyermekeknek gyakran feje kibomlik, szemei elvérmesednek, felső ajakok megpöföd, egyik fültől másikig az áll alatt makrantzos tsomozások esnek, színek sápot, végtére testek elszárad, hasok nagyon megnő, azaz a tagoknak elafzása mellett a fodor hájban meggyült sűrű nyákos tisztátalanságtól az ott lévő ikrantsok bedugúlnak, és a has tölle felpöföd, mint a dob megfeszül. Egy 5 esztendős Úri nemből való G. M. K. kisafszonnak, a ki 3 esztendős korától fogva csak nem mindenkor nevezetes kiütést viselt a

fején, ennek nem tudom mitsoda orvosságra egész elmulása után felső ajaka rútúl megdagatt, nyaka egyfelől megmerevedett, és szembe tünőleg félre fatsarodott. Más fél esztendeig orvosoltam a' nyavaját, de nem várt haszonnal míg végtére a' dombhái vizet ajáltam, melly az én jelenlétemben néhány hetek alatt a' mondott nyavaját olly szereztsésen meggyógyította, hogy azóltától fogva ez a' jeles kis angyalka mind ez mái napig a' leg tökéletesebb épséggel bír a' fején volt kiütés se tért többször víza.

De a' következő B. K. 7 esztendős kis afzonnak a' fütösó mirígy kovászából erett szem fájás' meggyógyulása még nagyobb betületére szolgál a' dombhái borvíznek. Ennek a' betegnek születése után néhány nappal mind a' két szeméből vér kezdett fojni, azután szemei megtüzesettek, képtelenül megdagattak, és már csak a' kegyetlen halált, vagy az elkerülhetetlen vakságot lehetett várni, de azonban a' jó természet munkálódása e' kis lélekben felebredett, a' daganat lelohott, és a' szemek alkalmasint megtisztultak. Nem sok idő múlva a' szemeknek vérmessége víza tért, hanem nagy bajjal ismét elmúlt. Tovább az ótvár-is megjelent, és a' szemek vérmessége gyakor ízben súllyos tsapásokat ejtett, míg végtére mind ezek mellett feje kibomlott. Ez a' fő kibomlás, és a' szemek vérmessége hol együtt hol tserélgetve addig dühösködött, míg a' gyermeknek mind a' két szemére külső hájog erefzkedett, és ott lassanként megöregedett. Alig volt a' szegény.

gény kis betegnek egy egy esztendőben, minden jó napokat öfzvevéve, 3 hónapja, mellyekben egyenesen a' világosságra nézhetett, a' többi idejét fő lehajtva, és szemeit eldugva kellett töltenie, főképpen a' melegebb időkben még a' párnákból se húzhattak ki szemeit, a' gyertyára pedig soha nem nézhetett. Ilyen állapotban töltött-el a' kis ártatlan szinte már 7 esztendőköt. Utóljára látván a' szüntelen tartó patikabéli orvoslásnak foganatlanságát, a' múlt 1799 esztendőben ötöt a' dombháti forrásra igazítottam. Minnekutánna itt a' gyermek a' vizet 24 napokig mértéletesen itta, és mindennap feredett, feje kiütése tökéletesen elmúlt, szemei megtisztultak, egyik szeméről a' hájog egészen leolvatt, végtére mind a' két tenyere kegyetlenül megserepedezett, de ez-is lassanként megtisztult, és ma, midőn eztet írom, azaz 10 hónapoktól fogva semmi egyéb baja nincsen, hanem még egyik szemén látzik valami homájos nyomdoka a' hájognak, de a' melly napról napra észrevehetőképpen az-is magától enyészik. Áldott víz! Ditső orvosság!

Az Ebag nyavaja (Rachitis) a' hol a' gyermekeket a' szülőktől vett nemzetséges vér romlása elfoglalta, a' hús szálkák, a' tsontokkal együtt megtorhúltak, a' fő, has nőnek, a' több tagok fogynak, a' hajlások meg pöffednek, és végtére, ha a' halál erőt nem veszten, tsunya Esopus forma tzipó hátu emberekké válnak; ez a' nyavaja, mondám, eleintén minekelötte a' testet éktelenségek-

ségekkal megnyomorítsa, nagy vigasztalást vélsen a' dombháti víztől.

Vannak olyan *beteges gyermekek*, kik *szülőknek bűnökért szenvednek*. A' testi gyönyörüségektől ellankatt, franz nyavaját sokszor kiállott, vagy már elvénhedett szülők néha olyan gyermekeket nemzenek, kik szüntelen betegesek, de nyavajajokat név szerént meghatározni nem lehet különben, hanem hogy felette érzékenyek, gyengék, minden nyavajákra nagyon hajlandok.

Az ilyen gyermekeket négy öt esztendőök alatt egymás után a' dombháti, és módjával a' több Radna vidéki tisztább vasas borvizek alkalmas állapotba hejheztehetik.

A' gyermekek eleintén lágy melegen, vagy a' hol a' környül állás nem tiltja téjjel sőt végtére midön már hozzá szoktak, úgy a' mint a' kútból meritetik, jól gyözik a' borvizeket. Hány gyermek nem iszfsza minden esztendőben nagy előmenetellel forrása mellett a' dombháti borvizet? Hasznos tsak nem mindenikben az elő számlált nyavajak közül az ivással a' feredést öszve foglalni.

Jegyzés. Sok árkosaim vannak teli példákkal, mellyekben a' dombháti borvíztől tapasztalt nyavajak meggyógyulását minden környülállásokkal együtt feljegyzettem, de legyen elég rövidségnek okaert az, a' mennyit ezen szakaszba imitt amott beléfszöttem.

NEGYEDIK SZAKASZ.

A' BORVIZEKKEL VALÓ VISZAE- LÉSROL,

Irtózik az ember azokat a' nyomorultakat számba venni, kiket a' borvíz esztendőnként sindevész betegek ké teszzen, vagy éppen koporsóba szállit kiknek pedig nagyobbára a' víz egészségekre szolgált volna ha az Orvosok tanátsát meg nem vetették volna, és a' vízzel maga idejében, 's hejesen éltek volna. Visgáljuk meg közelebbről ezeknek a' maga gondatlanoknak vakmerőségét.

Sokan tanátsot sem tartván előbb az Orvossal, tsak a' magok tetzések szerént iszák a' borvizet, és ferednek benne. Nem ösmérik magok nyavajait, nem tudják a' víznek erejét, nem gondolnak a' testnek előre való elkészítésével, bátron utaznak a' borvízre, mint a' juhok a' legelőre; mert van pénzek költeni való, mert az Uraságok-is borvízre szoktak járni; iszák méteketlenül a' vizet, mert hires; eszekbe sem jut hogy talám az ök nyavajájokra nem tsak nem hires, hanem egyenesen ártalmas lehet. Szerentsések még akkor, ha a' kút mellett egy jó lelkü Orvosra akadnak, ki öket haza küldi, és valami orvosságot rendel, mellyben egészségeket minden úti költség nélkül honnyokban feltalálják.

Mások talám olyan nyavajákban iszják a' vizet, mellyeknek meggyógyulását lehetne remélni, de nem jól használják aztot, mert se az ital előtt, se alatta, se utánna az Orvosoktól szabott rendet meg nem tartják; most-is szintén abban a' rendetlen élet módjában gázolnak, a' melly oka vólt nyavajájoknak, és a' melly a' patikában készült orvosságoknak-is erejét az előtt semmivé tette, 's most-is a' borvíz hasznainak tökéletes akadályul szolgál. Jobb lett volna az ilyen böldegtalanoknak a' borvízről egészen kimaradni, mert életeket hami nyomorúttul-is, csak elhúzhatták volna még egy darabig; Ennek a' rendetlenségnek szomorú végét az utolsó szakaszban, a' hól a' diaetáról szóllok bővebben kitalalom.

Hányan nintsenek azok, kik valamint minden esztendőben tsupa szokásból eret vágnak, gyomor tisztítót vesznek, magokat megköppöjztetik, úgy a' borvizet minden esztendőben iszák, noha semmi bajok nintsen. Szükség ugyan azoknak, kik már egyszer valami tős gyökeres nehéz nyavajáknak körülállásaiban a' borvíznek nevezetes hasznit tapasztalták, gyakran aztot ismét meglátogatni. De vallyon mitsoda szükség kényszeríti az egészségeseket esztendőnként a' borvíz italára? talám az egészségnek megünása, és a' betegség után vágyodás? Tűrhető volna hibájok, ha erre az úgy nevezett praeservativa curára, gyenge borvizet választanának, mint a' millyen a' Korondi, Kászoni, Kéméndi, Solymosi 's a' t. 's aztot kevés borral meg-

megélesítvén szomjuságtól innák, de nem, mert mindennek Radnára vagy Gyergyóba kell menni, e' bezzeg az erős víz, e' füstől nagyon a' borral. Ifzák szókásból éhgyomor-ra a' fok hideg vizet, egyik a' másikat biztatja, az egészséges gyomor bírja egy darabig a' vizet, az étkedvet felgerjeszti, az ivókat még nagyobb mértékletlenségre tsalja, azonban a' víz nem szünik erőszakoson-is maga orvosi erejét kinyilatkoztatni. A' gyomor ettől a' szüksegtelen árvíztől elhül, a' test rendtelenségbe, zúrzarvarba keveredik, az egészséges tagok megakarván ettől a' kelleetlen vendégtől erőszakoson szabadúlni, ellene hatalmason hartzolnak, és azzal a' belső részekben gyakran kegyetlen dugulásokat okoznak. Az ember, kinek előbb egy ujja se fájt, betegesen tér vissza maga házához. Nem tudom mit gondoljak azokról az orvos társaimról, kik a' borvízre kívánczók egészségeseknek nem tsak megengedik az elmenetet, hanem hogy Principálissainak kedvét annál inkább megnyerjék, némünémü homájos lappangó nyavajákat fognak reájok, mellyekre nézve a' borvizet szükségesnek lenni szájjal aperte demonstrálják: könnyü Katót tántzba vinni, megesik a' víz Cura, de a' megsalatkozott Principalis, ki előbb virágzó egészséggel bírt, már most úgy tér haza, mint igaz patiens; panaszol Orvossának, e' pedig, főként ha már authoritássával praescribált, nem átalja Principálissának hamisan szemére hánni, hogy nem tartottameg jól a' kifzabott rendet.

Megrögzött hiba, vagy inkább bevett rendszer szokás mint a' betegeknel, mint az Orvo-

Orvosoknál, hogy többnyire elvárják míg a' nyavaja nagy gyökeret vert, a' testet egészen elfoglalta, és elrontotta, ekkor kezdenek a' borvízről mint utolsó reménségről gondolkodni, noha az talám egy a' legelső orvosok közül való lett volna. Előbb a' patikában súlyos adosságokat kell tsinálni, 's minekutánna abból hozzas időeknek elfojások alatt nem tsak semmi vigasztalást nem lehet nyerni, hanem inkább a' nyavaja azonban elterhesedett, ideje már a' betegnek borvízre menni, azt kiáltják. Ugyan mitsoda vigasztalást remélhet az Orvosoktól halálra ítéltetett száraz betegségű, vízkorságos, és több efféle kétségbe esett ember? nem de a' kút-hoz tsak temetkezni menyen, vagy ha a' vizet othon isza életének rövid pályya futását zabállással rekefztibé? Nem esztelenségé kívánni, hogy a' borvíz egy temető talpából felfordult egészségű testet ismét megújítson, a' vént megifjítsa? A' természet lehetlen dologokat lehetségessé nem szokott tenni.

A' megsérült, és megevődött beleket a' borvíz még jobban megemészti, midön azoknak apró edényeiből a' vért, 's más egyéb nedvességet hihajtaná. Az igen elgyengült testben, a' víz nem használhat, mert az erző inak, és a' nedvességeknek ellankatt edényei azt, a' mire a' víztől kényszeritetnek végbe nem vihetik, a' víz az ilyen testnek tsak terhére vagyon, a' még hátra lévő élet munkáját gátolja, vagy inkább ösztönözésével a' keserves halált lietteri. Annyit ér a' borvíz

az elgyengült testnek, mint a' farkantyú az erejéből kivett lónak, melly ugyan az utolsó farkantyuzás után meg egyszer megfutamadik, de nem sokára nyakra, före botorkázván, lelkét testéből erőszakosan kikergeti. De az ilyen elalelt gyenge betegeknek abból a' tekintetből sem ajánlható a' borvíz, mert az avar való élés alatt megkévántató mozgásokat meg nem tehetik. A' mozgás a' víznek a' vérbe való által menetelét, a' rosznak a' jó nedvessegektől elváladását, a' testből kiűzését nagyon segitti; innen van az, hogy a' borvíz a' fekvő embereknek ritkán szokott használni.

Nem kell tehát várni, hogy az embernek, a' gyertya éppen kormere égjen, és erejének elfogyása miatt a' víz munkálódásának, nem különben a' szűkesebb mozgásnak kiállítására a' test alkalmatlan legyen. Valaki hat het hónapokig legfennebb egy esztendeig egy nyavajában finlódik, a' patikabéli orvosságoktól semmi hasznot nem tapasztal, szűkség legottan a' borvízhez fojamodnia, ha különben nyavajája azzal meggyógyulható. Sőt néha mint p. o. a' száraz betegségre való hajlandóságban, a' hol a' tüdőnek, májnak, lépnek, fodorháznak, veséknek, 's több más belső részeknek megfekéjésedésétől méltán félhetni, még annyi időt sem kell várni, hanem hova hamarabb hozzá kell a' víznek italához kezdeni; mert mikor ez a' betegség már valóban jelen van, a' víz a' betegnek csak végső pufztulását fiettet.

A' mineralis vizekkel való ügyetlen élés, és az abból szükségesképpen támadni szokott szomorú következtések, a' mint már az első szakaszban egyszer megjegyeztem, némelyeket arra bírják, hogy a' mineralis vizeket teljességgel ártalmasoknak kiáltják. De valamint egy felől bolondság azokat minden orvosságok felett felmagasztalni, 's azoknak minden nyavajákban bizonyos hasznot tulajdonítani, úgy ellenben bolondság érdemeit meg nem ösmérni, és töllok az hasznot minden nyavajákban megtagadni azért, hogy a' vízra élés miatt ártalmasok.

Többet hibáznak mindazonáltal Hazánkfiái a' hitel adással, mint a' hitetlenséggel. Talám még az ó testamentomi 'Zidoság se volt a' vallás dolgában hajlandóbb a' könnyen hívésre, mint ma elkezdődött Hazánkban az újabb megújabb orvos vizek után való tsábulás. Nem kell több egy két ember kezden tsuda dolgot beszélni valami hánt vetett forrásról, a' könnyen hívő nép fűt tud mindjárt, az ilyen vízre, egyik a' másikat képzelődéssel eltsábitja, azonban történik valakinek a' víztől lett meggyógyulása de a' mit talám a' Maros vagy Szamos vize szintugy végbe vitt volna, ekkor már annyira terjed a' kútnak neve, hogy rövid idő múlva a' sánta, benna, vak, süket, nyavajatoros, magtalan, 's több száz nyomorékok táborot ütnek a' forrás körül, 's mind addig ifszák, hörök a' vizet, míg a' halattaknak száma, és a' jelenlévőknek egy más között elter-

elterjedő panaszai nyilvánosságosan megmutatják a' víznek foganatlanását.

Szamosujváron 1788 efsztendőben a' Sz. Ignácz kútja hasonló bojongást okozott vala hirtelen, már mezze terjedtek vólt a' tsudák midön fülebe jutott ama hazug hír, mint ha ettől a' víztől az én vezérlésem alatt széltiben harmad napok alatt gyógyúlnának, a' született vakok; pedig én a' vizet mindjárt eleintén megvizsgálván nevezetes orvos erő nélkül szükolkodó, és tsupán egy közép szerüleg megiható ifzopos víznek találtam lenni. De mit használt az én vitatásom? a' tojongás meg nem szüint mind addig, mig a' természet vastagabb tsudákkal nem kezdett élni, és egy víz korságos kóldus a' kút mellett meg nem dermedt. Ma már ez a' víz tsak a' barmok és a' borju pásztorok szomjuságát óljta. Az Inakfalvi fiatal orvos kútnak-is békezdet a' kürtje dugúlni. Meg látjuk ama böltsőjében lévő Lebenlangi egészség forrása meddig viheti pályafutását.

ÖTÖDIK SZAKASZ.

A' BORVÍZ VITELRÖL.

Minden kétség kívül jobb, és hasznosabb a' borvíz annak tövében; mert itt a' vizet mindjárt úgy mint a' földből kiérkézik minden repdékeny részeivel együtt egész erejében ihatni. *Dulcius ex ipso fonte bibuntur aquæ.* De a' kút mellett való vízzel élést még

még fok más vele egybe kaptsolt környül-
 állások hafznosabbá, és kelemetesebbe tézi.
 Az oda utazásnak az a' nagy hafzna vagyon,
 hogy a' testnek mozgása, és megrázódása
 sokaknak kik ülő életet éltek, megzápült
 véreket felkeveri, a' bédugült ereket imitt
 amott felnyitja, és ha az útban a' beteget
 felig meg nem gyógyítja-is testét, avagy ha
 tsak a' víznek idvességesebb munkálódhatása-
 ra alkalmas mühejé tézi. Tovább a' ki a'
 vizet a' kút mellett ifszja eltávozik az unal-
 mas hivatalbéli bajoskodásoktól, a' házi gon-
 doktól, és száz egyéb féle boszuságoktól
 megszabadúl. Ha valakinek elutozásokor el-
 méje még valami nyughatatlansággal megvól-
 na terhelve, ez-is egy jó úti társal való be-
 szélgetés közben, a' sok féle tárgyak által,
 mellyek az úton minden pillantatban külö-
 mbözöleg tünnek szem eleibe, lassanként el-
 mulik. Itt egy szép vidék, amott egy kele-
 metes erdő, töva a' természetnek elmélke-
 désre méltó remekje adja magát elő. Mind
 ezek olyan környülállások mellyek a' beteg
 testnek szerezentsés vízi curát ígírnek.

Mikor az ember a' rengeteg erdők között
 ama tündéres fekvésü dombháti forráshoz
 megérkezik, első tekintettel a' honnyától
 való külöbségnek tapasztalásába, és az eröl-
 tetés nélkül szükölködő természetnek szem-
 lélésébe minden érzékenységei torkig merül-
 nek. A' vidámságra gerjesztő tiszta levegő
 melly a' testnek érző inait, mint valami drá-
 ga kenet lengedező lehelletével tapasztalható
 képpen újítja. A' temérdek hegyeknek, és
 völ-

völgyeknek szokatlansága, a' fok tsergedező patakok, a' természet törteményéhez tartozó ritkaságok, a' Lakosoknak különböző szokásai, egy szóval a' természet szépségének egy eddig nem tapasztalt oldaláról való szemlése szinte elhítené az emberrel hogy idegeny Országra érkezett, ha a' kút mellett barátjaival reméntenül nem találkoznék. Egy szóval itt a' beteg a' fok, és különböző emberekkel öszvesereglett vendégeknek társaságában tsupa gyönyörüséget íszik a' vízzel, melly kellemetes környülállások mind öszveséggel olly nagy mértékben fegedelmezik a' víznek ditső hasznait, hogy az Orvos, a' ki maga betegjét ide küldi, néha többet épít ezeknek, mint a' víznek magának hasznaira.

Mind ezeket a' gyógyulást fiettető fegedelmeket senki othon, a' hol elmejének vidámságát a' szüntelen előforduló kedvetlen tárgyak mind untalan zavarják, felnem találhatja. Igyekezik ugyan az ember minden akadajokat, mellyek a' víznek hasznait gátolhatnák azzal megelőzni, hogy a' vele élés alatt egy kertben magát meghúzza; de valyon itten a' tisztátalan nehéz városi levegőnek lehellését elkerülteé? megszabadulté már hivatalbéli bajoskodásaitól? leráztaé egészen a' házi terhet magáról? Nem. Ha egy néhány hétre falura menyen, 's ott íszza a' vizet, itten szabad levegőre talál, és az előbbeni alkalmatosságoktól ment; de valyon a' ki falusi élethez nem szokott nem unjae meg hamar itt a' nagy egyedülvalóság t? vagy ha magat ugyan csak mindenképpen mulatni akar-

ja, nem de az ő múltságának mindenkor a maga tulajdon fántásiája a vezetője? Vegye akár ki a dólgot a mint akarja, minden tekintetben jobb, és hasznosabb a borvizet a kút főnél inni. Mindazonáltal a haza vitt víztől se lehet a hasznot megtagadni; mert esztendőnként fok százakat látunk, kik bizonyos okokra nézve a borvíz forrásokhoz teljességgel elnem utazhatván, a vizet, ha ez a megkévántató vigyázással meritetett, és vitetett, haszonnal ifszák honnyokban. Megtörténik azonban fokszor, hogy az ilyenek a vizet othon tovább vagy több vérsben kéntelenek inni, mintsem szükség lett volna akkor, ha azt forrásánál itták volna.

Ritkán jönnek a borvizek úgy haza, hogy velek addig, míg a beteg szoknak othon itálához juthat, valami változás ne történjen. Ha a merítés az edényeknek béfojtása, a legnagyobb pontossággal nem esett könnyen elrepül a vízből annak legnemesebb része a szénsav, mellyet eddig már fok ízben a borvizek lelkének neveztem, és az edénnek fenekére legelsőben a vas, azután a méz lekezd szálláni, a víz pedig maga tisztaságából valamit elveszt. Innen vagyon részfizerént az, hogy a vizek másként munkálódnak a kút mellett, másként ismét ha haza vitetnek. Közönségesen a sós vasas borvizek, millyen a dombháti othon több széket tsinálnak mint a kút mellett. Oka ennek az, hogy a vigyázatlanul érkezett vízből a repdekeny szellő magát kilopogatta, a vele egybekötve volt szorító vas, és a föld

föld az edénnek fenekére szállott, a' sók pedig, mellyeknek nints okok miért a' vizet oda hagyják, már most szabadabb erővel munkálódhatnak a' belekben, és inkább ki nyilatkozathatják hashajtó erejeket, mint tselekedhettek volna a' vasnak jelenlétében a' kút mellett. A' Radna vidéki borvizek közül a' Borvölgyi leghamarább elveszti maga vasát. Erről a' Lakosok azt tartják, hogy csak a' kút mellett van ereje, nints miért az-
 tot haza vinni héjába. Ennek én tökéletesen végére akarván menni, egy néhány szoros szádu, ón frófos üveg palatzkot egy ügyes ember által a' szokás szerént megtölttettem. Egy mértföldni távúlságra kellett csak vinni, itt 8 napok múlva megpróbáltam, de a' gubats tinctura csak nyomodokát se mutat-
 ta egyik palatzkban-is a' vasnak. Azután a' mindjárt megírandó móddal magam töltöttem más palatzkokot, de ezek esztendő múlva-is színt úgy mutatták a' vasat mint a' kút mellett. Innen általláttam, hogy a' különbség csak a' jó töltéstől függ. Hogy tehát az ember a' borvizet hozatásakor a' romlástól a' lehetőségig mególtalmazhassa, és othon legjobban hasznára fordithassa, ezekre kell vigyázni.

1. *Borvíz után egy ügyes, és értelmes embert kell küldeni, kinek hívségében bízni lehessen; mert az egész vízvitelnek mestersége a' palatzkoknak jóltöltésében áll, mellyet nem minden vízfzen úgy véghez a' mint a' dolognak pontossága kívánja.*

2. *Soha hordóban vizet vinni nem kell, ha mindjárt üvegből volna-is a' hordó; mert a' kesedelmes töltögetés, az edényeknek jól bé nem dugása, sok víznek egymáson rászódaása, othon az edények gyakori nyitogatása a' vizet legnemesebb részeitől megfűszta, és csak a' sok maradnak a' vízben. Hát még ha a' hordónak tisztátalanságát felfelfűszük, nem de ez a' vitel módja ennek a' betses természet szüleményének gyalázatjára szolgál, a' vizet utálatossá és csak nem egészen ihatatlaná téfzi? Feredésre kéntelen az ember a' vizet hordókban vitetni, de ezen tzelra nem megvető; mert a' sok a' vízben megmaradnak mellyeknél egyébbel a' kút mellett kéfűszült meleg feredő sem bírhat.*

3. *Leg jobb szoross szádú, és mennél aprobb üveg palatkokban vitetni a' vizet; az elsőt azért hogy az edényt annál könnyebben bélehessen fojtani, a' másodikat, hogy a' vele élés közben a' nyitogatással kevesebb repdékeny minerale mennyen karba.*

4. *A' palatkok szegletesek ne legyenek; mert a' vízből kifelé siető rugos szeliő az olyan üveget könnyen szejjel rugja. Egy versen 3 Lengyel országi szekér 1795 elz-tendőben vizet vivén a' dombhati forrásból, néhány ládaik lapos üvegekkel vóltak töltve de még Radnának hataraiból ki nem mentek vólt, midőn ket egész ládat öfzve hasadozott üvegeivel együtt elvetni kéntelenek lettek. A' mathesis tanítja, hogy a' kerek figura minden más figurák között legjobban bírja az ellent-*

ellentállást, de a' minden' napi tapasztalás is tanít bennünköt, hogy a' vastag kerek üveg palatzkokban a' borvizek legbátorságosabban jönnek haza.

5. *Sz. Mihály naptól Sz. György napig van a' víz vitelnek leg jobb ideje;* Télben, midőn az úton a' megfagyástól felni lehet a' vizet északára házba kell bévinni. A' kik kéntelenek a' vizet nyári meleg napokban vitetni, éjjel a' hivesen töltsék meg edényeiket, hogy így a' repdékeny részekből annál kevesebbet veszefzenek-el.

6. *Hamar kell banni a' megtöltéssel.* A' hol a' kút elég méj mint p. o. Radna vidékén a' Borvölgyi, és Medvepataki, a' palatzkokot a' kútba kell meríteni, 's még a' víz alatt bédugni. Hogy ha a' forrásokba a' palatzkokot belé meríteni nem lehet, millyen a' Dombháti, és Sz. Györgyi forrás, egy kis üveg töltsérnek segítségével hamar egy más után teli kell a' palatzkokot tölteni, 's mindjárt emberül bėjojtani. E' végre

7. *Ha üveg dugók nintsenek, a' száraz taplótz dugókat 24 óráig előbb borvízben meg kell itatni, hogy azután a' palatzkból a' vizet magokba ne lophassák, és azzal ottan türességet lassanként ne okozzanak.* A' dugók ne legyenek olyan hoszfszak, hogy a' víznek kivületét a' palatzkok' torkából kifzörítsák. E' szerént a' színültig tölt palatzkok' szádába a' dugót mennél szorosabban, és úgy kell belé nyomni, hogy a' palatzk torkat el-

foglaló víznek felső részét maga a' dugó szorítsaki onnan. A' dugók kívül fe legyenek igen magassok, mert jobb kötést lehet rajtok tenni. Minekutánna ez eddig megesett, a' palatzkok szádát dugóstól, előbb száraz ruhával megtörölvén, olvasztott szurokkal egészen bekell önteni, ofztán aztot meglágyított két rétü lantornával, vagy a' mi hejesebb, okoson megviaszazott válfzonnal beborítani, erős spárgával lekötni, 's végtére az egész kötést ujra kívülről forró szurokba kell mártani.

8. *Miként keljen az üvegeket mennél kevesebb kárral a' ládába rakni, és elhejheztetni,* erre kit kit az okosság, és a' környüllállás leg jobban megtanít. Sok hasznát lehet venni ezen tzelra a' dombháti forráshoz közel lévő fűrész malomnak, a' honnan ha tezik, a' fűrészport zsákokkal kaphatni.

9. *Ökör szekérrel jó a' borvizet vitetni,* mert kevesebb rázódással érkezik haza. A' szekeret jobb étzaka útaztatni, midön a' külső levegő hideg, és nehéz levén, a' borvizben lakó futékony szellőnek kiterjedésére, és a' palatzkokból való kironására legkevesebb alkalmatosságot szolgáltat. Ha pedig az ember nappal-is kénytelen aztot útoztatni, feljül a' szekerett zöld ágokkal bekell rakni, és azokat az úton gyakran változtatni; mert ezek a' nap melegenek erőssen ellent állanak. De ha a' palatzkok iól meg nem töltettek gondatlanul fojtattakbé, haza felé sütös napfényen, zöld ágok nélkül, és nyargalva útaztat-

tatnak, a' víz kotyog, felmelegedik, a' levegő benne kiterjed, feldagad, az üvegeket elhasogatja, vagy ha elnem rontja a' roszúl tatarozott kötésen által rést kap magának, és a' borvíz míg haza érkezik elromlik.

10. *Minekutánna a' szekér szerentsésen haza érkezett, a' palatzkokat ládástól hives hejre pintzébe kell le rakni, a' hol egy hejen tsendesen áljon vigyáztván azomban, hogy ha nagy hideg lenne a' víz megne fagyjon. Legtanátsosabb a' palatzkokat fenékkal felforgatva száraz fővénben tartani. Idétlen vélekedés az, hogy a' viznek ereje elmengyen, ha a' teli palatzk a' földet éri.*

11. *A' vizet, midőn az ember vele él, palatzkostól előbb hideg vízbe kell tenni, és ha a' testnek 's nyavajának környül állásai nem ellenzik, jégnek segítségével a' mérsékletnek éppen arra a' léptsőjere kell aztott hozni, hevettyüt dugván a' hütő vízbe, mellyel birt akkor mikor a' kút főből meritetett A' Radna vidéki 6 főbb borvíz forrásoknak természetes melegségét, vagy-is mértékletét a' második részben megjegyvezve feltalálhatni.*

12. *Othon tsak az a' módja a' vízzel való élésnek, a' mi a' kút mellett, erről tehát itt különösen nem szóllok.*

HATODIK SZAKASZ.

A' BORVÍZHEZ KÉSZÜLÉSRŐL.

Valaki borvízzel akar élni kérdezze meg előbb magát, vagy egy tudós Orvossal vizsgáltsa meg, valyon nyavajája olyan-é hogy annak a' víztől kívánt meggyógyúlhatását okoson remélheti? valyon belei nem evődteké el egészen, teste nem gyengülté, nem erőtlenedett-é még végképpen? A' beteg ha tsak a' maga tanátsán jár, magát az efféléknek meghatározásában erősen megtsalhatja, ő a' nyavajákat, mellyek hasonló nevet viselnek, de különböző okokból származnak nem tudja egymástól megválasztani; azért soha fenki a' vízhez ne fogjon, míg az Orvossal iránta tanátsot nem tartott. Az Orvos maga részéről vigyázzon, mesze lásson, a' nyavaját addig terjedni ne engedje, míg az a' testet minden erejéből kifogyasztotta; a' tanáts adással ne hirtelenkedjék, a' vízre menőnek igen fokot ne írjen; mert a' maga betsületét piszkoljameg vele.

Minekutánna az ember ezeket vóltaképpen meg fontolta, *első gondja légyen a' víz választás.* Ezt az Orvos, ki a' vizeket tudományosan ösméri az az bennékeit, és azoknak menyiségét, orvosi erejét, a' testben szokott munkalódását tudja, a' betegnek természetét, temperamentumát, és a' nyavajának természetét állapotját szorossan megvizsgálta, egyszeriben megtudja határozni, mellyik vizet keljen betegjének választani. Ekkor tsak a'

a' lefz ofztán hátra hogy az ember a' választott vízre elkészüljön, a' vízzel okoson éljen, 's a' kiszabott rendes diátát jól megtartsa. Valaki mind ezeket pontban bételjesíti, bizonyos lehet benne, hogy, Isten segédelmével, a' víz kívánt egészségére fogvánli.

Nem tanátsos tsak tova egyenesen a' borvízhez fogni, szükség előbb némü némü tekintetben a' víz curára elkészülni. Az *Előkészület* négy nevezetes pontokból áll: Egyik az idő választás, másik a' nyavájának, harmadik a' testnek a' vízhez alkalmaztatása, negyedik a' magával vivendő orvos szerek. Mindeniket külön külön már lássuk.

1. *Leg jobb idő*, mellyet a' borvíz ivásra választani lehet, és szükséges, a' késő tavasz a' nyárral együtt, azaz *Sz. György naptól Sz. Mihály napig*. Ekkor a' levegőnek kellemetes melege, az érző inakat hizláló ültevények' szelid göze, a' napnak újjító ereje, és a' szabad levegőben gyakorolható testi mozgás, a' zöld mezőkkel, kertekkel, berkekkel egyetemben mind egy tsumóban feltaláltathatók lévén, a' vízzel való élésnek legszerentsébb kimenetelt ígrnek. Mert mind ezek a' testet enyhítik, erősítik, és az elélt nedvességeknek a' jóktól elváladását könnyebítik. A' léleknek-is ekkor van legnagyobb vidámsága. Mindazonáltal ha a' szükség úgy kívánja az esztendőnek minden részeiben lehet borvízzel élni, tsak a' beteg magát téiben, és a' több hidegebb napokban a' levegőnek, és a' több kedvetlen idő vizfontagságai-

ságainak mostohasága előtt bátorságba hejjeztesse, és az elegendő mozgást a' szobában elne mulassa; mert a' mi a' borvizeket tulajdonképpen illeti, azok részekről magok valóságos erejekben, és orvosi erköltseikben minden időben egyaránt megmaradnak.

Némelly külföldi Orvosok az *ebégzetben*, azaz meleg canicularis napokban a' borvizeket kivált az erőseket mint a' Pyrmon-ti, és Spáai, mellyeket a' mi Dombhái, és Borfzéki borvizeink feljül múltják, tiltják, és tapasztalásból bizonyosnak mondják, hogy ezek a' vizek a' sötös meleg napokban részfzerént a' bőrlikatsit igen hirtelen bészárják, részfzerént töllök a' vér nagyon feldagad, és veszedelmessé válik; mert vér tojongásra, dugulásra, görtsökre, gyuladásokra, söt hirtelen halálra adhat alkalmatosságot. E' bezzeg nem tréfa mert ugyan rütül hangzik, de hála Istennek, hogy legalább nálunk nem igaz. Talám a' Német Orvosok ezt a' tanítást Görög Országának és Arabiának régi Orvossaitól vették, kik az ő sötös meleg tartományaikban a' fok orvosság vételt az ebégzeti napokban szükségesképpen tiltották, 's ha borvizeik vannak, ezeknek eltíltásokra még nagyobb okok vólt, de a' mi országunk mértékletesebb melegü, és esztendönként tapasztaljuk, hogy ezekben a' napokban nálunk a' borvízzel fok szerentsés curák esnek, söt nem tudom honnan vették Hazámhai, kényeségé vagy mi az oka, de egészen szokásba jött, hogy elvárják, a' legmelegebb napokot, 's akkor mennek a' vízre.

Én ugyan nem tapasztaltam még eddig femmi ollyas szerentsétlenséget, mellyet ennek az időválasztásnak lehetet volna tulajdonítani. Nem hagyhatom mindazonáltal ezt a szokást egészen hejbe; mert a' mint tapasztaltam, néha a' dombháti forrásnál a' közel lévő roppant hegyekről visszaverődő napsugárai megrekedvén, felette nagy rekkenőseget okoznak, hát ha valakin a' fenn előhozott kedvetlen jövendölés bétalál teljesedni? Azt egy okos Orvos se hagyhatja hejbe, hogy az embernek akkor, mikor teste erőssen felvan hevülve, hideg vizet, annal-is inkább fokot igyék. Jobb a' bátorságos utat követni, mellyre nézve, a' kinek femmi akadája nintsen, csak időt kíván magának a' vízzelvaló élésre választani, legalkalmasobb idő Majus, Junius, és September. Azoknak, kik Juliust, és Augustust választják azt tanátslom, az igen felette sütős meleg napokban vagy szünyenekmeg a' víz italtól egy két napig, vagy keveset igyanak.

Vannak Orvosok, kik az Orvos vizekkel való élés idejét a' hóld változásaihoz is akarják szabni; javalják a' curát a' hóldnak első vagy második fertálijában kezdeni, hogy annak bevégződése hóld fogytára essék, midőn a' mint állitják a' testnek nedvességei legkönnyebben megkevesebbitethetnek. De e' csak fantasiából kerekedett lirim larum beszéd, a' melly ügyeletet sem érdemel, vagy ha volna valami ereje miként határozhatodmeg előre mikor lesz vége a' Curának? Ezt, ha az ember tökéletesen akarja a' curát

rát fojtatni, csak a' vízzel való élés alatt következtet hazszonból lehet igazán megítélni.

2. *A' nyavaját*, a' választott orvos víznek erejével öszvevetvén, a' vízhez kell alkalmaztatni, hogy ez annál bátrabban kezdhesse, és szerentséebben tökéletességre vihesse maga munkáját. Némely nyavajákban minden előre való orvoslás nélkül mindjárt hozzá foghatni a' borvíz' italhoz, főképpen a' sós vasasokhoz, de ellenben vannak nyavaják, mellyeknek orvoslását, a' vasas borvizekkel nem tanátsos kezdeni. Valahol a nyavaja a' nagyon meggyült vastag nyáktól, az ereknek, és beleknek tölle lett makats megdugulásától eredett, mind addig a' vasas vizek, nevezetesen a' tiszta vasasok idvesség hazsznot nem hajthatnak, vagy talám a' nyavaját elterhesitik, valameddig bizonyos nyakofzlató, nyitó orvosságok által a' nyavajának oka avagy ha csak rész szerént előbb elnem hárittatik. A' tiszta vasas borvizek, nem lévén benne só, az ereket felnyittani, a' nyakot ofzlatni nem tudják, ezeknek fő ereje csak szorító, öszvehúzó. A' sósvasas vizeknek ugyan vagon több vagy kevesebb ofzlató erköltse, de azt ritka gyakorolhatják olyan mértékben, a' mint szükséges. A' víz akarván örömet magának a' megdugúlt erekben által útat nyittani nem szünik az ostromlástól, annál nagyobb erővel rohan a' megdugúlt erekre, mennél jobban ezek bevannak dugulva, azonban a' vas szorítja az ereket, és velek a' benne megállapodott vastag nedvességeket jobban megkaptasztatja, a'
kerin-

keringésre egészen tehetetlenekké teszi, mely öröklődésekből könnyen halálos következtések támadhatnak. Ha egy megrögzött mordkorságos vagy hasonló súlyos ember minkelelőtte a' belső részeiben lévő dugulásokat nyitó tisztító szerekkel előbb megnem bontja, megnem indítja, és bódogtalanul a' vasas víznek italához fog, senki sem tsudálkozhatik ha vízkorságot, szélkorságot, makrantzos széldegést, guttatitést 's a' t. kap.

Éppen így halameg hirtelen gutta ütésben a' dombhíati forrás mellett ezelőtt 7 esztendővel egy 54 esztendő mordkorságos férfi I. K. Úr, kit egy nem utolsó Orvos minden készületlen borvízre küldött vala.

Valaki tehát az illyetén nyavajáktól szerentsésen megakar szabadulni, szükség előbb a' vért vékonyítsameg, és az ereket könnyebbitsemeg, kitakarítván rész szerént magából a' nyákot; azután élhet vasas borvízzel, és benne feredhetik. Ekkor már a' víz az edényekben nevedni kezdett erőnek segítségével a' még hátra lévő tunya nedvességeket mozgásba hozhatják, a' testből végképpen kitakaríthatják, és osztán a' vas szorító erejéhez képest a' temérdek részeknek előbbeni birtosságát szerentsésen víza adhatja. Ezt az előkészítést más vasatlan lúgsós borvízzel vagy patikából vett neutrál vagy közép sókkal, osztató gyantákkal, és más keserü füvekből készült szerekkel végbevihetni.

3. *A' testnek készítése* mindenkör tsak két pontból áll akár mitsoda vízre szándékoz- zék a' beteg: egyik az érvágás, másik a' gyomortisztítás. *Az érvágás* ott a' hól telivérőség nintsen, szükségtelen vagy éppen ártalmas; mert néha a' testet nagyon elgyengiti, az erősen elgyengült test pedig nem elég alkalmas a' borvíz munkálódasinak kiállítására. *Az érvágásnak* szükségét egyedül az Orvos határozhatja meg. A' telivérőséget azért tanátsos a' vasas borvíz cura előtt megkissebbíteni, mert az ilyen víz a' vért fe- bess keringésbe hozza, a' fok vérnek jelen- léteben könnyen veszedelmes tojongást okoz- hat. A' telivérőség még veszedelmesebb a' feredőben, mert hamar gyúladást, érfzaka- dást, és vérfojást tsinál.

A' gyomor tisztítást se egyfzer, se más- szor elnem kell mulatni; mert ha a' gyomor, és a' belek a' benne meggyült tisztátalansá- goktól, sárvíztől, nyáktól egy szelid gyo- mor tisztítóval előbb megtakarítatnak, a' víz nem lesz kéntelen előbb a' gyomorban, és belekben tanyázó tsúnyságokon kerefztül gá- zolni, hanem egyenesen a' vérbe menyen, és ott maga kötelességét végbevifzi. Előre való gyomor tisztítás nélkül a' beteg kevés napok múlva panaszra fakad, gyomra elne- hezedik, émejeg hasa korrog, fáj, és ha gyomra sárvízzel bővölködött, nem sokára nyakára jő a' hideglelés. *Hántató* legyené ez a' tisztító orvosság, vagy *hashajtó*, azt a' környülállás, és az Orvos határozzameg. Az elsőt az utólsóval, a' betegnek tetzése fze-

fzerént feltserélni nem lehet, hanem ha a hántató iránt való tilalom a betegben feltalaltatnék. Ebben kinek kinek a maga Orvosa elegendő tanátsot adhat. Hántatónak az okaka gyokeret, vagy a hántató borkövet kell valasztani; de az utolsó erös ne legyen, hogy a testet megerötlenitse. A hashajtónak-is szelidnek kell lenni, millyen a Rhabarbara, Manna, Szennét, Polycrestsó, Szenyétsó 's a' t. Ezekkel a' borvíz cura közben-is annyiszor kilehet a' beleket takarítani, mennyiszor a' szükség magával hozza. Az erös hashajtó szerek nem ide valók; mert ezek magokra némelly nyavajákban, millyen a' mordkorság, süly, kőszvény, követs fájdalom 's a' t. nagyon ártalmasok, de különösen azért sem javasolhatók, se elötte, se utánna a' Curának, hogy a' beleknek husos szálkáit nagyon megeröltetik, és az által munkájoknak elvégződése után a' szeket néhány napokra általkodva megfzorítják.

Mindegy akár gyomor tisztitót vegyen az ember elöbb, akár eret vágasson, de a' hol a' telivérőség nagy, fokkal tanátsosobb elöbb az eret megvágatni, főképpen ha a' gyomor tisztitó hántató talál lenni. Azután néhány napok múlva lehet gyomor tisztítóval élni. Egy átaljában szólva, soha sem kell ezeket hamar egy más után, annál kevesebbé egy napon mind a' kettöt elkövetni, mert a' test utánnok elgyengül. Ugyan ezen okból nem jó az érvágás után más nap mindjárt a' borvíz italához hozzá fogni, hanem bár egy hetet várokozni kell. Tanátsos azoknak,

nak, kik a' hófzu, és bajos utazásból a' kút-
hoz meg érkeznek magokat egy két nap ki-
nyugodni, minekelőtte a' viznek italához
kezdjenek.

4. Végtére a' magval-~~ivendő~~ szereket-
is az elő kézfületekhez számlálom. Ettől a'
gondoskodástól ment az, ki a' vizet honnyá-
ban akarja inni; mert közel éri Orvossát, és
a' patikát, de a' forráshoz útzajoknak szükségek
érkezhetik orvosságra az erdők között. Min-
den jól elrendelt külföldi orvos vizek mellett
vagyon fizetéssel elkötelezett hejben lakó
Orvos, vagy Borbély, kinél a' tanács, és a'
megkéváutató orvosság minden pillanatban
feltaláltathatik. De menyire vagyunk mi Ha-
zánkban ettől az idvességes rendtartástól! Az
egység önként buzog számunkra a' földnek
gyomrából, és mi aztot resteljük jó móddal
hasznunkra fordítani. A' mi jobb jobb bor-
vizeink töbnyire mind rengeteg erdőkben,
sivatag vad hejeken, és városoktól meszfze-
vannak, a' hol Orvosra tsak történetből le-
het akadni, ekkor-is mig az orvosság a' vá-
rosról megérkezik néha a' szegény elalélt
beteg a' rossz rendtartásnak áldozatjává len-
ni kéntelen. Bár elegendő, és alkalmas
hajlékok lennének a' kutak mellett, a' hol
az ember pénziért a' curát nyugodalmason
fojtathatná! A' dombháti borviz egy a' leg
híresebb borvizek közül való az országban
de milyen a' vendégek elfogadására épült
alkalmatosság mellette? A' második részben
a' hol annak poltziájáról szözlottam már le-
festettem.

Borvizeink nagyobbára mind katona törvény alatt lévő hejségekben vannak, kiktől várhatia hát az ember ennek a' nagy héjánosságának megorvoslását mástól, hanem ugyan azon törvényi hatalomnak előljáraitól? Ezeket én ha tehetségemben állana elnem mulatnám erre a' kötelességre felebfeszteni, de a' dólgot a' Nagyobbakra bízom, kiknek a' hatalom, és kormányozás kezekben vagyon, és a' közjónak előmozdítása tulajdon kötelességek. Ha felveszük, hogy a' dombháti borvíz mellett egy esztendőben 100 bokor ember megfordul, mindenik tselédestől együtt az egész vidékben jövet, menet 40 forintot költ, ez egy esztendőben 4000 for. de ha jóval kevesebb volna-is, nem de az emberiség jussán méltán kívánhatják a' borvíz vendégei, hogy illy nagy haszonnak visszontagolására nem tsak elegendő, és alkalmas fogadó házak építtessenek, hanem a' curának vezérlése végett az öt nyári hónapokban a' kút mellett rendes fizetéssel egy értelmes Orvos tartassék? Orvos bizonyoson találkoznék, ki ezt a' hivatalt felvállalná. Az illyen Orvos írhatna osztán bezzeg a' víznek hasznairól tökéletes munkát, melly a' vízzel való élést egész bátorságba hejhezthetné!

De mivel ezt még a' mái napon tsak a' kívánságok közé számlálni kéntelenitetünk, javaslom azoknak az Úri Rendeknek, kiknek az Isten módot adott, vigyenek Orvost magokkal a' borvizekre, hogy legyen kire támaszkodniok a' szükségben. Nemde nagyobb a' víznek haszna, ha az ember aztot megnyugott

gott tsendes elmével ífjsza, tudván magát hátorágban lenni? Az illyen jó szivü Uraság nem tsak magának, hanem más felebarátjának-is legitséget vinne. Nem bízom mindazonaltal érdemes Olvasoimot erre a' bizonytalanságra, hanem ezennel néhány orvosi szereket javaslok, mellyekkel a' néha előforduló tsekéjebb történetekben kiki magán Orvos nélkül a' havasok között segithessen. Ezek azok:

1. *Keserü só* azaz angliai só 2 dosis két-két lotos.

2. *Keserü tinctura* (Tinctura amaricans) 8 lót.

3. *Tsudasó* (Sal mirabilis) 6 dosis egy egy lótos.

4. *Rhabarbara* egy lót 12 dosisokra felosztva.

5. *Laxans species*. Manna két lót, Szenét levél egy lót, Polycrestsó egy könting, Anismag félkönting öfzve elegyítve.

6. *Liquor anodynus* egy lót.

7. *Székfü* vagy *borzavirág* két három marok.

8. *Kristéjező szerszám* egy.

Ezek azok a' szerek, mellyeket minden embernek vinnie kell magával a' borvízre,
ha

ha tserbe nem akar maradni. Alább a' 8 szakaszban a' hól a' történetekről szóllok a' velek élést megmagyarázom. Ez az egész tso-mó orvosság alig telik 5 forintokba, ha a' Kristéjező tsak hojagból áll. De nem kell gondolni, hogy ezekkel a' borvíz vendégeit minden törtenhető esetekre kielégítettem; mert a' történeteket előre ellátni nem lehet, külömben-is a' vigyázatlan betegeknek a' fok orvossággal, a' hofzas útasítással az öfzvefzött font magok gyógyítására alkalmatosságot nyújtani vagy az erős orvosságokkal, millyenek a' neha megkévántató hántató, áfiom 's a' t. két élű fegyvert kezekbe adni nem akarok. A' miket itten ajállottam, azok mind ártatlan szerek, és tsak a' legközönségesebb esetekre valók. Gyakron megtörténik ellenben hogy a' két három elsön kívül a' többire szükség nintsen. Mindazonátal kitkit nyavajájának, és természetének környülállása 's a' válafztott borvíznek ereje szerént, a' maga Orvossa legjobban elkészíthet.

Minekutánna a' beteg magát az itt leirt mód szerént a' borvízre úgy elkészítette, hogy a' Curához már bátron hozzá kezdhet, és a' kúthoz meg-is érkezett, megnyügott, még egyfzer a' gyomrot megkell a' kút mellett takarítani. Ez a' takarítás, mivel a' gyomrot a' borvíz előtt elgyengíteni nem jó, elmaradhatna, ha az ember othon tsak akkor hamar vette vóltbé a' test készítésére tzelőzó tizftitót, és bizonyos lehetne gyomrának tizftasága felől, de ebben könnyü a' megtsalatkozas, mert néha a' gyenge gyomor négyöt

öt napok alatt ismét megtisztátalanodik; azért tanácsos ezt a' már úgy-is fzőkásba jött sóval való gyenge tisztítást végbevinni.

Egy nappal tehát a' curának kezdete előtt egy *dósis keserű só*t azaz két lótot, vagy a' kinek kedve tartja ugyan annyi tsudasót, édes vízben felolvasztva békell venni. Ez egy néhány széklet tsínál, a' gyomrot erőltetés nélkül megtisztítja, vagy-is mint egy kiöblíti, és a' borvíznek elfogadására közelebről végképpen elkészíti. Nem szükség a' sót estve béáztatni, hogy reggel annál hatalmasabban használjon; mert a' só és víz között az azásnak nintsen heje, a' só a' vízben csak felszokott olvadni, melly egy néhány minuták alatt szint olly tökéletesen véghezmennyen, mint 24 órak alatt, ha a' víz elegendő volt. A' meleg vízben még gyorsabban felolvad az efféle só. A' megivás előtt illik a' vizet megfzürni; mert a' só a' mint a' patikából vétetik nagyobbára gazos.

Gyakran támad a' dombháti forrás mellett ez a' kis kérdés: *Valyon a' sót édes vízbené vagy borvízben jobb bévenni?* Erre minden tétovázás nélkül az a' felelet, hogy jobb sót éppen szükséges aztot édes vízben venni, noha eddig a' közönség, a' mint tapasztaltam ellenkezöt mivel. Az édes vízben a' só könnyen felolvad, bajosabban borvízben, melly már azonkívül fok másféle sókkal, földekkel, és értzekkel megvan terhelve; de e' még nem egész oka állatásomnak, mert abban engemet más Kémiai erősségek-

ségek-is megtartanak. A' ki angliai sóját ebben a' borvízben veszi, a' magát megtsal-
ja, a' pohárba angliai sót tesz, 's tsuda sót
iszikki belőle; mert a' vízben lakó szabad
széksó az angliai sót elbontja 's tsudasót szül *).
Ennek az utolsó sónak szintűgy hashajtó ere-
je vagyon, még pedig szelidebb az elsőnél,
de mivel az angliai só a' szabad széksónak
kevesebb volta miatt egészen elnem bomol-
hatik, a' pohárban kétféle zagyvalék só to-
júl öszve, mellyekből az orvosi hasznat nem
lehet olly tiszta mértékre venni mintha a' só
csak egyféle lett volna, azért szükség az an-
gliai sót édes vízben hévenni. Innen követ-
kezik az-is, hogy midőn az alább megiran-
dó környülállásokban a' cura között segítő sóra
van szükség, nem angliai sót hanem tsudasót
keljen borvízzel venni; ezt pedig annál inkább
mivel a' dombhái víz már azonkívül-is tart
magában egy kevés tsudasót. De leghejesebb
vólna közönségesen az angliai sóról egészen
lemondani, mellynél a' tsudasó minden te-
kintetben elébbvaló, kivévén azt az egyet,
hogy az első valamivel óltosabb, és az em-
berek nagyon hozzá szoktak.

Szokásba jött ezen forrás mellett a' sót
nem csak borvízben venni, hanem még há-
rom négy fertáj borvizet utánna feltsapni. E'
nem egyéb a' borvízhez való készületet zúr-
zavarral végezni. Lassan kell a' dologgal fi-
etni,

*) Lásd ezet bővebben megvilágositva az I. Rész-
ben a' 27. kémefzköz alatt.

etni, mert a' természet erőltetést nem szenved. A' tziel a' só vételben egyedül az, hogy a' gyomor a' borvízre közelebről elkészítessék, miért kell hát a' borvíznek itálához fogni, minekelötte a' gyomor végképpen elkészült? Miért kell a' készítő orvosságot azzal egybeelegyíteni, a' mire a' gyomor készítetik? miért induljonmeg a' borvíz a' készületlen úton?

A' ki gyomrát bizonyosan tudná tisztának lenni, és a' sótól irtóznék, adasson magának egy kristéjt. Egy fertáj tehénhús leben vagy tiszta vízben egy marok székfüvet felforralván, megszürvén, ebbe fél lót tengersót azaz asztalisót, három lót lenmag vagy faolajat tévén, és gyengén meghütvé, kéfszen van a' kristéj. Ennek a' cura alatt-is, különösen a' puffadásban, és midön a' görts a' belső részeket elfogta nagy hafzna vagyon. Ha pedig valaki otthon a' derék gyomor tisztitást elmúlatta volna, és mostan gyomrát, beleit tisztátalansággal terhelve lenni tapasztalná, annak nem elégséges az angliai só, hanem szükség egy jó laxatívát vennie. Egy dosis *Laxans speciest* félfertáj vízben felforralván, megszürvén igyameg. Nints tehát már egyéb hátra hanem a' következendő napon a' víznek itálához Isten hírével hozzá fogni.

HETEDIK SZAKASZ.

A' BORVÍZ IVÁSRÓL.

Elérkezvén a' borvíz ivásnak napja, itten az a' kérdés. 1-ször. Mitsoda idejét a' nap-palnak keljen az ivásra választani. 2-ször. A' vizet hidegené vagy melegen igya az ember. 3-ször. Tisztán igyaé vagy téjjel elegyitse. 4-szer. Vagy talám borral. 5-ször. Minémü mértéket. 6-ször. Minémü rendet tartson az ivásban? Midön ezeket a' kérdéseket megmagyarázom reméllem azzal az érdemes borvíz Vendégeinek elegendő útastást adok elejekbe, mihez keljen magokot az egész curának alatta a' borvíznek italában tartaniok.

1. *Leg alkalmatosabb idő az ivásra a' reggel, és a' délest, reggel napfeljöte után, délután nap lemente előtt egy darabbal. Délben, és az ehez közelebb lévő órákban a' levegő igen meleg, a' test kívülről felhevül, izzó likatsi kitágúlnak, és a' hideg víztől káros öszveszorúlást szenvedhetnek, a' víznek pedig spiritussa a' földnek kivületére érkezvén, ekkor hamarabb elrepül mint reggel, és estvefelé. A' reggeli idő mindenkor kétség kívül legjobb az ivásra; mert ekkor a' vatsora nem tsak a' gyomorból kitakarodott, hanem már a' vérbe altalment; a' test az éjjeli tsendes álom után újj erőt kapott, a' gyomor tiszta, és a' víznek elfogadására készen áll, tsak megkell várni míg a' napnak sűgarai a' nedves gőzököt, ködöt, és harma-*

tot egy kevéssé elüzték, és a' reggeli hideg levegőt mértékletessé tették. Ha az ember 6 órakor felkel az öltözés közben testének az aluvástól, 's az ágynak melegétől megbővült gőzölgését lassanként elmúlatja, azután 7 óra tájban a' kúthoz menyen, legjobb idejét találja az ivásnak. Idő elég van, mert két óra alatt, úgymint hat órától nyóltzig vagy héttől kilentzig kiki maga vizét erőltetés nélkül elköltheti, ha mindjárt a' legnagyobb mértékre bágott-is az ivásban. Négy órak alatt azaz nyóltztól tizenkettőig vagy kilentztől egyik a' borviz nagyobbára maga munkáját a' testben elvégezte, ha különben a' cura akadáj nélkül fojt. Az igen jó reggeli ivás nem tanátsos; mert néha a' reggeli nedves levegőtől származott meghülés, kivált a' gyenge mengelitz szeméjekben náthát, köhögést, és fojó köszvént okoz. E' mellett az ebéd ideje ilyenkor igen mezfze esik, a' szorgalmatos Ivó délig erősen meg ehezik, és az álmotól délelőtt-is, de főképpen delután felette elnyomattatik.

A' Délutáni rendes ivás nintsen közöttünk még szokásban, de ha meg gondoljuk, hogy mi a' kút mellett szabad ispotájban vagyunk, a' hol hónapokig nem mulathatunk, hanem néhányhetek alatt nyavajánkból ki akarunk vetkezni; ha meg gondoljuk tovább hogy a' test nem tsak reggel, hanem délután-is kész a' viznek elfogadására, és annak munkáinak felsegállítására, semmi hejes okát nem látom, miért keljen a' délutáni jó ivásra való időt szánfzándékkal elhenyélleni. Tudom én

azt jól, hogy az egyszer bevett szokást, ha annál hejtelenebb-is, nehezen lehet az emberekből kiprédikállani, és velek újat felvételni, de hiszem a' hol az okosság nem aluszik, talám csak lehet ott egy okos fordítást tenni. A' patikabéli orvosságoknak kistsin menyiségben tömött az erejek, még-is azokból az Orvosok magok betegjeiknek nem csak a' forrózatokban, hanem a' borvíz alá való nyavajákhán-is óránként szokták otthon a' dosisokat adni. Remélhetié hát okosok ennek a' természetes kúti orvosságnak két három hetek alatt elegendő hasznát az, a' ki belőle minden 24 órában csak egyversen iszik? Hejtelen kívánság.

Estvefelé tehát, minekutánna a' gyomor a' takarékos ebédett már megemészttette, öt órától hatig vagy hattól hétig alkalmas idő vagyon az ivásra. Ekkor a' reggeli mértéknek csak felit kell inni, a' ki reggel 6 fertájt ivutt, most háromnál többet ne igyék. Nem lenne okosság a' déleesti időben éppen a' reggeli mértéket tartani; mert azon kívül, hogy a' délben magunkhoz vett eledelekből a' vér éppen osztogotjaki a' testnek a' tápláló részeket, a' vatsora ideje sem megszűz van, és a' víz ha nagy mértékben ivódnék vatsoraig maga munkálódását elnemvégezhetné. A' déleesti ivásazoknak leg főbb képpen szükséges, a' kik gyomroknak érzékensége miatt, reggel az egész mértéket szenvedés nélkül magokhoz nem vehetik. Sőt a' kik a' délutáni rendes ivást folytatni nem akarják, igen hejesen tselekesznek, ha öt hat ora táján avagy

ha

ha csak egy néhány pohárral megisznak. A vatsora a víz ivásnak bevégeződése után két órával, azaz nyolcz kilentz órakor essék, és könnyü legyen.

2. *Hidegené vagy melegen* igya az ember a vizet? lássuk. Az első szakaszban megjegyeztem volt rövideden, miként szokott testünkben a meleg, miként a hidegvíz munkálódni; ezekhez hozzá adom még a következőket. A természetes meleg víz (Millyenek Hazánkban kevesek vannak) a testel szelidebbül bánnak, és a mint Hoffmann írja, a heves természetü szeméjeknek hasznosabbak; mert minden belső utakra jobban behattnak, a széket, vizelletett, izzat-ságot könnyebben hajtják mint a hidegvizek, azért a belső részeknek makrantzos dugulásaiban, és az azokból származott nyavajákban a legdútsiretesebb vízi orvosságok; hanem más felől az-is igaz, hogy majd csak egyedül ezek azok a belső nyavaják, melyekben segítenek, a több belső nyavajákban ellenben ártanak inkább, mint segítenek, az ér-ző inaknak elgyengülésében, és az onnan erett nyavajákban könnyen halált okozhatnak. A hideg borvizek a természetes meleg orvos vizeket abban megelőzik, hogy a bennük lakó fok szénsavnál fogva a vért jobban felmelegítik, és erősítenek.

Vannak olyan emberek, kik a hideg vizet nevezetes szenvedés nélkül nem ihatják, ilyenek azok, kiknek hasok a görts nyavajákra hajlandók hamar kólikát, és gyo-

mor

mor görtsöt kapnak, kiknek lábaik szüntelen hidegek, kik a' vérfojás előtt nintsenek elegendő bátorságban, kik ondó vagy fejer fojásban vagy erős hasmenésben vannak, kik-tüdőjök erősen megrakodott, májok, lépek megkeményedett; ilyenek tovább az érzékeny Fejérnépek, gyermekek, és hatvan esztendő fölül halatt vének, kikben a' hideg víz könnyen dugulásokat, görtsöt, kólikát, tsuklást gyomor nehézséget, és emésztetlenséget okozhat. Sok másoknak ellenben jobban szolgál a' hideg víz, aztot könnyen bírják, nagy haszonnal ifszák, ezek különösen azok, kiknek gyomrok jó, temperamentumok heves, epes, cholericum, erei nagyok kiülök, teli afztalhoz, 's nevezetesen borhoz szoktak, fok excessusokat elkövettek, és az étkedveket rendetlenül szoktatták, sőt a' mord kországosoknak-is jól szolgál a' hideg víz, tsak mellette az elegendő mozgást elnefelejtsek.

Azoknak számokra, kik a' borvizet ártalom nélkül hidegen nem ihatják, így kell a' vizet megmelegíteni. Az akkor meritett borvíz egy bédugott palatzkban meleg vízzel töltött réz edénbe meritetig, de hogy az üveg palatzk elnehasadjon, a' dugón által egy tövel szelelő jukat kel tsinálni, mellyen a' borvizből kisiető levegő szabadulhasson. Dugatlan azért nem jó a' palatzkot hagyni, mert a' víz a' melegtől hamar haszontalanná válnék; innen egy fertájos palatzknál nagyobb ezen tzelra választani nem kell, és leg hasznosabb minden ivásra újjabban meritett vizet melegíteni fel.

Akár mit mondjon Seip a' maga Pymonti vasas borvizéről, tagadhatatlan az, hogy a' melegített borvíz sokkal erőtlenebb a' hidegnél; mert a' melengetés a' borvíznek lelkét a' szénsavat nagyobbára elűzi, és a' vele egybe kötve volt mineralék fenékre szállanak, mellyel a' víz felette megerőtlenedik. Mennél inkább a' víz a' palatzkban hamajosodik, annál több levegő vész el belőle és a' víz inkább meggyengül.

Némelly nyavajáknak mindazonáltal, és embereknek természetete ezt a' vízzel való bánást szükségessé teszi, én se mondom éppen megvetőnek lenni; mert jobb semminél főképpen a' kút mellett, a' hol minden itatra újabb vizet lehet meríteni, A' kút mellett megmelegített vasas borvíz, melly sok spiritussal bír, millyen a' mi dombháti vizünk, a' gubats tincturától meg megpirosodik, melly jele, hogy van még benne vas, tehát szén-sav-is, melly a' vasat tartja, következésképpen még egefzen elnem romlott. Hanem a' haza vitt, és otthon megmelegített borvizből részt nem kívánok. Ez minekutánna az úton a' meleg nyári napokban fokáig kotyogott, majd megmelegedett, majd ismét megfűlt, és az által egy jó részét spiritussának, vasának elvesztette, 's még egyfzer az ivás előtt újra jól felmelegített, nints mód hogy végtére egy tompa, izetlen, erő nélkül való haszontalan vizé ne vált volna, bizonyítja ezt a' gubats tinctura, mellytől az ilyen víz majd mi pirosságot se vesz.

Midőn a' megmelegítésre szükség érkezik, a' borvizet okkal, móddal, és hirtelen kell felmelegíteni, és egy más után meginni. A' víznek igen melegnek lenni nem szükség, bár olyan meleg legyen mint a' nyári forró víz, már megihatni. Ha a' melegengetés fokáig tart, vagy a' víz erősen megmelegedett, avagy az egyszer megmelegedettet az ember ismét meghűlni engedi, a' víz egészen megzavarodik, és nemcsak erőtelenné, hanem ita-
la-is unalmassá válik. Jobb a' melegengetésnél Doctor Schuster tanácsa szerént a' borvizet jól bédugott palatczkokban minekelötte italra fordítassék, néhány orákig, vagy egy étzaka a' házban tartani: mert így a' víz a' gőzörvénnek melegéhez szabván magát néhány leptsöt hidegségéből elveszt, és ihatóvá válik. De én ennél jobb módot mondok mind járt a' melegítésre.

3. *Téjjel* való elegyítését a' borvizeknek három okból ajánlják az Orvosok: *Elsőben* hogy a' különbben igen hatalmason munkálódó borviznek erejét mérsékeljék, és az által a' következhető görtsököt elkerültessék. Ide tartoznak az érzékeny gyenge gyomru emberek, gyermekek, vérköpök, nemelly mordkorságos, és histerica nyavaják, 's az onnan származott bajok, rángatózások 's a' t. *Másodszor* hogy a' testnek szálkás részeit lágyítsák, hajlékonyabbaká tegyék, úgy mint a' vénekben afszu száraz emberekben, 's a' beleknek erős megkeményedésében száraz köszvényben 's a' t. *Harmadszor* hogy az elmetsevedett tüdő korságos testet táplálják.

Ezek-

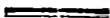

Ezekhez hozzá teszem én *negyedszer*, hogy a' meleg tejnél fogva azok-is kiknek a' hideg víz magára ártana, eztet csak nem maga egész erejében ihassák. Ha az ember a' forró tejet éppen akkor meritett hideg borvízzel elegyíti, és hirtelen megiszja, azzal a' víznek nem csak lágy melegséget megnyeri, hanem ama nagyon feltő spiritust, a' szénsavat se szalasztja el, e' mellett látom nagyobbára azokban a' nyavajás környülállásokban kell a' vizet melegíteni, mellyekben téjjel ajáltatik. Megvallom mindazonáltal keveset tartok a' borvizeknek efféle melengetéséről, mint igen kartsu házzonnal bérlett fogásról; addig kénozzák, melengetik kandérokban a' szegény megtsalatkozott betegek, majd tisztán majd téjjel elegy a' borvizet, hogy a' mint már sokszor a' dombháti forrás mellett tapasztaltam végtére tsemert isznak belőle.

A' mi a' téjjel való borvíz elegyítésnek két első okát illeti, ezek hejes okok, hanem a' harmadikot semmiképpen hejben nem hagyhatom. Némelly Hazánk Orvossai kik meg a' régi bakot nyúzzák, a' mint észrevehetem csak nem egyedül ebből a' végből itatják a' téjjel elegyített borvizet betegjeikkel, mintha táplálás kedvéért borvízzel volna szükség élni. Azt mint bizonyost erősíthetem, hogy valakiket egy tuzzet esztendőknél elfojása alatt a' dombháti borvizet téjjel inni láttam, azok majd mind száraz betegek, tüdő kországosok voltak, fokban már közülök Istenben nyugofznak, a' kik még egy néhányan a' töveket verik, nem kell egyéb vég-

ső szabadulásokra, térjenek vissza még egyszer Radnára. Utálom ezt az orvosi tudomannak alapos törvényei ellen elkövetett vastag hibát, és gyomorból kárhoztatom. Nintsen elegendő hejem itten a' dologba környüállásoson belé erefzkedni, hanem ellenvetésemet rövideden tsak ezzel erősitemmeg.

1. A' tüdő kországban az erősen tápláló eledel, millyen a' tej, ártalmos. Ezt megbizonyította, a' régi Orvosok ellen amaz elefelejthetetlen de már a' böldegok országában nyugvó derek férfi *Stoll Maksa* Bétsi tanító Orvos. 2. Az igaz tüdő kországban a' vasas borvız magára-is veszedelmes, mint fennebb a' második szakaszban az 5 szám alatt megmütattam, de ezt a' mindennapi tapasztalas tanítja a' borvizekről író Nemetek néhányat kivéve bizonyítják. 3. Egyedül a' fattyu tüdőkországban (a laxitate pulmonum) lehet a' vasas borvizektől fegedelmet várni, de itt az eltorhült tüdőnek megerősítésére okosság ellen volna tejet rendelni. Tehát a' száraz kországosok, kik a' borvizet táplálás kedviért tejjel iszszák, a' reméllett jó haszonban egészen megtsalatkoznak. Ha a' nyavaja fattyu tüdőkország, az illyen kevés tisztá vasas borvızzel tej nélkül meggyógyúlható. Nem marad hát egyéb hátra, hanem hogy az ember a' vizet tsak ollyankor elegyitse tejjel, mikor aztot azonkivül-is melegen kellene innia, vagy az érzékeny gyomornak vagy beleknek görtseit elkerülni, vagy a' temérdek rézfeket vele lágyítani hajlékonyokká tenni akarja.

Jól lehet a' dombháti vizet téjjel elegyíteni: mert az a' tejet hígítja, vékonyítja, és alkalmatossá teszi, hogy a' kis eretskéket megjárhassa, és maga erejét az egész testre kiterjeszthesse. Némellyek a' vizet akkor fejt anyá meleg tehén, ketske, szamárt téjjel ízfűzák; de a' hideg víznek felmelegítése kedvéért leghejesebb a' borvizet forró téjjel elegyíteni. Mennyi téjjel keljen a' vizet elegyíteni, azt a' környülállás mutatjameg. A' mint több vagy kevesebb szelidítésre van szükség, most egy negyed, most egy harmad részt ritkán kell egyenlő mértékű tejet a' vízhez venni. Egy megélemedett ember megíhatik napjában 1—3 fertáj tejet, az ifiabb valamivel kevesebbet.

Nem lehet előre meghatározni meddig keljen a' tejes curát fojtatni; mert az a' nyavajának tartosságától függ, mindazonáltal ennek tovább kell a' tejetlen curánál tartania részfzerént, mert az efféle nyavaják makatsabbak részfzerént, mert a' ki a' vizet téjjel ízfűza, későbbre íhatjameg azt a' mérték vizet, melyet téj nélkül hamarább elvégzett volna. Kelletinél nagyobb mértékkal a' testet erőltetni, és a' curát fiettetni nem tanátsos, mivel az a' gyógyulást nem közelíti, hanem inkább hátráltatja. A' nagy nyavajákban szükség a' tejes curát, egy két hónapig fojtatni minden tíz napban egy gyenge laxatívát vévénbé. Kik a' tejes curával élnek bort fert ebéden, és vatsorán ne igyanuk, ezeknek a' tiszta édes víz legjobb italul szolgál.

Némelly

Némelly embereknek gyomrok a' tejet nem szenvedik, ezek nevezetesen azok kik erősen a' boritalhoz szoktak. Az ilyenek-gyomrok a' gyakor boritaltól megettetesedik a' tej benne öszvemenyen, rágást, görtsöt hányást vagy hirtelen has menest okoz. Innen van az hogy a' kik a' bort mértékletlenül iszszák reggelenként, gyomrok émejég, hábognak, okádoznak mind addig míg valami vizes nyálás nedvességet hánnak, de ha mindjárt jó reggel a' szokott itallal gyomrokat megerősítik, azzal ezt a' reggeli alkalmatosságot megelőzik. Ezek a' rossz szokásnak elhagyásán kívül semmiben annyi vigasztalást nem találnak, mint a' gyomor savanyóságát elnyelő szerekben, millyen a' lúgsó, fejer magnesia, rákfzem, és az ezeknek hasonló természetü földek. Az ilyen borvíz vendégei, noha nyavajájok tej Cura alá való, az első 8 napokban igyák a' borvizet tisztán, ha nem hidegen bár melegítve, mert ezen idő alatt a' borvízben lévő lúgsó, és lúgos földek a' gyomor savanyóságát elrontják, magokba szíjják, és a' széken kitakarítják, azután a' téjjel való curát bátron elkezdhetik, mivel azontúl a' tej a' gyomorban öszve nem mennyen, hanem a' vízzel együtt a' vérbe könnyen behat. Azonban kinek gyomra a' tejet teljességgel így se szenvedik hagyja félbe a' tejes curát, lássa mire mehet a' tiszta borvízzel.

4. *Borral* elegyítése a' borvíznek nem újság közöttünk, mert ehez othon, és a' kut mellett afztálnál, és idő közben hozzá vannak

nak szokva Hazánkfiái; de újság az, ha a' vizet rendszeres délelőtti, 's délutáni ivásra, a' mint némelyeknek téjjelajállottam, úgy most másoknak borral elegyíteni ajálom. Nints mit tsudálkozni ezen senkinek, mert az én javas-
lásomon kívül-is fokan a' nélkül, hogy tud-
nák fojtatják ezt a' boros curát tsupa szokás-
ból, hanem rendetlenül. Némelyek egész
nap estig szüntelen iszszák borral a' borvi-
zet, hihető nagyobbára a' borkedviért, szük-
ség hát ebben rendet tartani, hogy hafznos
dologgá válják.

Miólta a' Radna vidéki borvizeket esz-
tendőnként gyakorlom, szüntelen ügyeltem,
kinek mint hafznál a' dombháti borvíz, és
mindeneket szorgalmason feljegyeztem. Ugy
találom ezen jegyzéseimből, hogy közönsé-
gesen szólva azok, kik a' kút mellett vóltak
szálva mindenkor nagyobb hafzonnal tértek
vízra honnyokba, mint a' két közelebb lévő
falukba szállott vendégek, pedig az utólsok-
nak az a' szánfzándékkal nem keresett nye-
reségek vagyon, hogy reggelenként mint ivás
előtt, mint ivás után szekérben vagy lóhá-
ton legalább egy egy fertáj óráig tartó moz-
gást tenni kéntelenek.

Ennek a' hafznos külömbségnek oka egye-
nesen onnan származik, hogy a' kút mellett
telepedettek nap estig hol tisztán, hol bor-
ral elegyítve az akkor meritett, és egész ere-
jében lévő borvizet ki időtöltésből, ki szom-
juságból, ki ismét a' bor kedviért gyakran
iszszák, és attól a' vizzelleten szüntelen tisz-
túl-

túlnak. A' faluba szállott vendégek ettől a' haszontól megvannak fosztatva. Mennyivel hasznosabb tehát a' kút mellett való megtelepedés?

A' Radna vidéki 6 nemesebb borvizek nem egyaránt ihatók borral elegyítve. Legjobb, és legkellemetesebb a' dombháti, azután a' Sz. Györgyi, tovább a' Borvölgyi, Radnai, Aranyasi, legkellemetlenebb a' medvepataki, melly a' bortól majd semmit sem forr, se élességet nem vesz. A' két első ellenben de főképpen a' dombháti savanyóska borral egy olly kellemetes tsipős itallá válik melly azok előtt-is kedves, kik különben borral élni nem szoktak. Ezt a' különbséget az előszámlált borvizek között a' szénsavnak, és szénsavas mineraléknak, széksónak, földeknek különböző mennyisége okozza. A' vízben lakó szénsav gyengén vagyon a' szénsavas mineralékkal öszveköttetve, azért midőn a' savanyó bor vízzel egybetöltetik, a' bor mint erősebb sav a' szénsavas mineralékot elnyeli, azonban a' szénsav szabadulván maga gyenge kötelei alól annál nagyobb zúrzavarral, és zúgással rohan a' víznek kivületére, mennél a' két fojadékoknak egybekötése hirtelenebben, és nagyobb mozgatással esett. Ez a' pesgés közben kifelé futó levegő az embernek ínyét kellemetesen tsiklándoztatja, és az ivót többszöri ivásra tsalja.

Némellyeket a' torkasság arra bír, hogy különösen erre készült tsont fetskendezővel a' levegőt a' borral való egybetöltés után fell-
azza-

ázzafzák, és azzal a' vizet az ivás közben még tsípösebbé teszik, de heitelenül tselekesznek; mert e' szerént a' borvizek lelke ama féltő szénsav, mellynek eltávozása után a' vizet megerőltelenedni már sok ízben megmutattam, elfut, és nem teheti többé testünkben azt a' mit tett volna az előtt. Éppen azért igyekezünk a' borvizet forrása mellett inni, hogy itten van módunk a' levegőt egészen úgy a' mint a' vízben lakik lenyelni, miért kell hát mar a' toroknak kedvéért, és a' tsípösségnek neveléséért előbb minekelötte a' vizet lenyelnök, a' levegőt benne fellázzasztani, 's nagyobb részét szánzándékkal elüzni? Hagyjuk ezt azoknak kiknek a' víz hasznaira nem sok szükségek vagyon, és a' vizet talám csak szomjuságból, időtöltésből, vagy torkosságból iszják. Mennél a' víz a' borral az ivás előtt kevesebb mozgást szenved, annál kevesebb spiritussától fosztódik meg, és annál hasznosabb.

A' borral elegyes víz cura azoknak ajánható, kiket közönséges beszédben hideg természetűeknek szoktunk mondani úgymint a' kinek vizes, nyákos a' vérek, temérdek részei pedig túnyák torhák. Hasznos tehát az ilyen testnek természetéből eredő nyavajakban-is, millyenek; a' nedves köhögés, szokásba jött nyákos hurut, fojó köszvény, éles nátha taknyos fülladás, és reketség, a' testnek hasonló okból erett pöffedezése, hasonló okon épül bajos vizellés homokos vizellés, 's a' t. Tovább megengedhető mindazoknak, kik a' borhoz nagyon hozzá szoktak, durva
mun-

munkások, darabos természetek, különösen a kik fok hussal éltek, és a' rendetlen élethez hozzá szoktak. Éppen ilyen diaetájú Árnót vitéz Katona Tiszt (Jéni Flora) ki most Ts. K. Májori rangal nyugadalmi zsóldban él Szútsavában 1798 esztendőben a' Török háboruban kapott fok veszedelmes febeinek gyógyulási után maratt szenvedéseinek enyhítése végett a' dombháti borvízre jövéen, minden módokat elpróbált miként juthatna hasznosabban, és kevesebb szenvedéssel a' víznek italához, végtére az én javaslásomra borral kezdette a' vizet inni, és ezt legalkalmasabbnak találta, mellyen megállapodott, és 4 hét alatt annyi hasznát vette, hogy Bukóvinába viztérte előtt, ezen vízre tapasztalt hasznáért jövendőben még jobb készülettel vizszajóni magában feltette.

Nem lehet ellenben a' boros curát megengedni a' heves természetűeknek, igen véreseknek, bornemiszáknak, gyermekeknek, gyenge pipe természetű embereknek, vagy a' kiknek a' bor azonkívül is megtiltatik; egy szóval többnyire mindazoknak, és azokban a' nyavajákban nem ajánlható kiknek, és a' mellyekben a' 2. 3. szám alatt a' borvíznek melegítését vagy téjjel elegyítését javasoltam.

Hafzna a' borral elegyes curának az, hogy a' bor mint vékonyabb, és igen hathatós spiritussal bíró fojadék a' borvizet a' vastag nyúlós véren által a' legkissebb erekbe bátron bevezeti, a' nyák oszlatását, a' dugult ereknek felnyitását gyorsabban eszközli,

melly abból világos, hogy a' boros vízzel élők hamarább kezdenek a' vizelleten tisztulni, mint azok, kik a' vizet tisztán iszák. Senki se gondolja hogy én itt a' borral olly bökezüleg gazdálkodjam, mellytől valaki meg-részegedhessék, éppen nem. A' bornak egy tized résznél többnek lenni nem szabad reggel; a' déleesti iváskor megengedhető egy negyed rész bor. E' mellett a' bor tüzes ne legyen, hanem csak valami gyenge savanyó bor, melly magára borvíz nélkül-is szokott a' vizelleten munkálódni. A' ki boros Curával él, annak annál mértékletesebbnek kell asztal alatt a' boritalban lenni. Végtere a' mint már említettem a' bort nem nagy zuhánással mefzéröl, hanem mennél tséndesebben lehet, kell a' vízbe tölteni, hogy a' víznek spiritussa kárba ne menyen.

5. *A' mértékben* való rend szabást felet-te szükségesnek látom; mert semmiben a' bor-víz vendégei olly temérdek hibát elnem követnek, mint a' mértékletlen ivásban. Ré-mülni kell midőn hallatik: Ez egy vedret; ama másfelet iszik. Lehetetlen volna el-hinni, ha az ember tulajdon szemeivel nem látná. Egy ló sem iszik mindenkor jóllakás után más fél veder vizet, hát egy okos ál-latnak éhomra hová lett az efze? Ha más nyelven, és nem Magyarúl írnék, ezt a' hi-tel felett való, és az emberi nemnek gyalá-zatjára szolgáló divatlanságot szégyelleném átten feljegyezni, félvén tölle ne talántán a' külföldiek írásomnak valóságát kétségbe hoz-zák, vagy bennünköt a' mértékletlenségben
mint

mint valami üszög népet a' barmokon fokkal alól tegyenek.

Két beteget láttam, miólta Orvos vagyok, kik az édes tiszta hideg vizet, éjjel nappal tsudára méltó nagy mértékben itták szüntelen, két tseher állot ágyok mellett, egyikből itták, másikba ürültek. Az első egy 50 esztendős férfi, külömben nem utolsó de felette részeges ember, minden 24 órában 6 veder vizet ivútt egyik tseberből itta, másikba mindjárt kihánta, és ezt egy jó darab ideig, míg meghólt mind így folytatta; halálokor úgy elfogyott vólt testében, hogy tsontjait tsupán tsak a' vékony aszfszu bőr takartabé, 's hanyotan fektében láthatóképpen kiült hasából hátagerintze. A' második vólt egy 15 esztendős fiu, kinek a' feje bőrén lévő régi koszos nedves éles kiütés idétlenül meggyógyittatván a' gyomorba vette magát; ez az ártatlan beteg tovább egy esztendőnel legtöbb ideit az ivásban, és vizellésben töltötte, az utolsó 3 hónapokban, midön en ötot látni kezdettem, és már ágyban fekütt alig értebé 24 órak alatt 3 veder vízzel, főképpen étzaka, mivel ekkor szülőitől nem tartozkodott, egy fő hordó tsebert, melly bizonyoson 2 vedresnél kevesebb nem vólt mindenkor kiüresített, egyik tseberből ivútt, másikba mindjárt vizellett, 's egyik tseberben szint olly tiszta; és szag nélkül való vólt a' víz mint a' másikban; nem mondom hogy a' rest tseléd egy rendbéli vizet kétszer meg nem itatotta a' szegén beteggel. Ez a' fiu 1798 esztendőben ebből a' nyavajából meg-

gyógyult, és most oskolában tanul; de még ma-is sápot.

Ezeknek nem vólt tsuda a' fok ivás, mert szomjuhoztak, és ha az ember a' vizet töllök megtagatta, mindjárt ájúlni kezdettek. De valyon egy borvíz vendégét mi kényszeríti az ilyen torkosságra? Az okosság nem, mert e' mértékletességet parantsól; a' szükség nem, mert kevesebbet ihatik, még pedig hafzonnal; a' nyavaja nem, mert a' nagy szomjusággal járó betegségek nem borvíz alá valók; a' víznek tsalagató kedvessége nem, mert nints mód, hogy éhomra a' fok hideg víz jól essék; a' példa sem mert okos embertől azt nem látja; bizonyoson hát nem egyéb az oka, hanem a' szük észzel egybekötött rendetlen természet. Valójában a' ki a' borvizet divatlanul iszfa, 's a' természetten illy szemlátomást erőszakot teszen, azzal az Okosok előtt egyéb dólgaiban való mértékletlenségének eleven példáját adja, és ezt az ítletemet minden kivétel nélkül bátorkodom a' divatlan ivókról tenni. Bezzeg nem tartjameg az ilyen vendég ama régi Magyar közmondást. *Többet észszel mint erővel.* Zsebébe dugván eszét víz özönnel akarja megvenni az egészség várát, de szerentsétlen kimenetellel, mert az erőltetést szenvedni nem trdó természet mindenkor gyászas veszteséggel büntetimeg ezt a' vakmerőséget.

Vajki fok ivónak drágába került már ez a' gyözni tudóságnak fitogotása, ez a' divatlanságra épült bravour! Vólt olyan ember,

ki azzal a' szándékkal ment a' Borfzéki borvízre, hogy ne lebelegjen ottan fokaig mint mások, hanem a' Curát egy nap alatt végezze el, el-is érte tzeljät, mert azon az étzaka meghasadott. Bár a' jutott volna eszébe nyavajas fejének, hogy nem lehet egy napon egész esztendöre eleget tenni. Nem fok esztendökkel ezelött láttam Radnán egy férfit, ki a' mint a' dombháti forráshoz hazúról megérkezett, akkor egy más után megivútt egy veder vizet, de ott ülő hejében mindjárt kitorpte ökemét a' nyavaja, más nap ökör szekéren halottaiban vitetett haza; mi történt tovább a' jámborral nem tudom. Hányan nem kergettékki már életeket alfeleken a' mértékletlen ivással, kiknek hasmenéseket lehetetlen vólt többé minden patika szerekkel egész halálokig megállítani? Egy 63 esztendős, nehéz kövér testű, teli diaetához szokott, és a' maga forsa szerént előkellő férfi P. I. I. ez előtt mint egy 9 esztendökkel a' dombháti borvízről hazaérkezven, azzal kérkedett, hogy a' forrás mellett 2 hetek alatt minden reggel egy veder vizet ivott, most-is fojtatja ithon a' curát, és oléggé nem tudja ditsirni a' belöle tapasztalt hasznót, mert némelly napokban, midön az ivást elmúlhatja szint úgy mint mászor 10—12 széke van, és úgy ehetik rá mint hat, bezzeg most fog megtisztulni 's a' t. Megiuttettem a' szerentsétlent, de jó tanátsomot megvetette, és bátorzkodott félig ért ropogós szilvát-is enni. De kevés ideig tartott a' maga esze után járó okos patiensnek öröme, mert végtére a' víz ivásról lemondott, a' has menés megnem szünt,

szünt, erejét elfogyasztotta. Halála előtt harmad nappal az én tanátsommal is kívánt élni. Mit tanátsolhattam? egyedül az elkerülhetetlen halált jövendőlttemmeg. Az Orvosi Tanats, a' patika nem használtak; a' beteg eszét elvesztette, és derék atyafainak nem kevés keserűségekre szükséges házi rendelések nélkül meghólt.

Laistromot irhatnék azoknak neveikből, kik magokot a' mértékletlenséggel életek fogytaig fogyatkozókká, gyógyíthatatlan kolikásokká tették. De meguntam már itten tovább ezekkel a' divatlanokkal tojószkodni, lássuk mitsoda mértéket kell hát a' borvíz ivásban tartani. Tudom meszsze esik az én mértékem az övéktől, talám éppen annyira mint a' józon okosság a' mértékletlenségtől.

A' mértéket tökéletesen meghatározva előre mindenek külön külön kiszabni nem lehet, mert azt a' betegnek ereje, a' nyavajának mivólta, a' víznek tulajdonsága hordozza, azért ebben kinek kinek tsak a' maga Orvossa adhat előre egészen kielégítő útast. Teszek itten egy közönséges meghatározást a' dombhái borvízről, ebből ofztán minden vehet maga számára finór mértéket. Az én fok esztendők alatt tett orvosi tapasztalásomat a' dombhái víznek bennékeivel egybevetvén, azt állitommeg rólla közönségesen, hogy annak ivásában a' legkissebb mérték 1 a' legnagyobb 8 fertáj mellynél fennebb menni soha nem tanatsos. Ennyi víz a' legkeményebb természetü embernek-is elegendő

dő tisztulást okoz, nem mondom sok, hanem elegendő tisztulást okoz. Ha valakinek ez a' felsőbb mérték se akarna semmiképpen használni, az olyan, ha nyavajájának gyógyulását szívéből kívánja, a' természetet nagyobb mértékkel hujába ne erőltesse, mert örvendetes tzeljät nem éri, inkább az akadájoknak elhárításáról gondolkodjék, melyet a' jelen lévő Orvos legjobban elfog igazítani, Orvosnak pedig jelen nem létében talál az érdeemes Olvasó a' következendő Szakaszban valami utasítást.

Megrögzött hibás vélekedése a' dombhái borvíz vendégeinek a' víz' hasznát egyedül a' tölle esett székeknek számából itilni meg, és talám ez adott alkalmatosságot, hogy némellyek az ivásban szerfelett való nagy mértékre hágjanak. A' víznek hasznát a' nyavajának meggyógyulásából kell megítélni, melly néha a' vízzel való élésnek bévégződése után későre tetzikfel. A' víz tisztitt, a' tisztulás az egészségnek akadáját a' testből kiviszi, ebből származik a' gyógyulás vagy a' haszon. Irtam az első szakaszban, hogy a' vizek 3 úton tisztitanak: vizelleten, széken, izzatságon. Mennyivel bővebb egyik tisztulás, annyival kevesebbnek kell a' más kettőnek lenni, és ez a' 'mi testünk' természetének egy megváltozhatatlan törvénye. Mit firánkozik hát a' borvíz vendége, hogy hasát a' víz nem igen haitja, ha azonban eleget vizellik, és a' testében hátra maratt víz bajt, alkalmatlanságot nem okoz. Az ilyen Vendég a' természetnek sz. rendtartása ellen

zúgó-

zúgolódik a' víz benne eleget munkálódik, és ő aztot megnem akarja ösmérni, azt se gondoljameg, hogy a' dombhát borvíznek legfőbb munkája a' vizelleten szokott megesseni. Mindegy akár jobb kézzel egyék az ember, akár a' ballal tsak teste megelégedjék.

Ugyan azon első Szakaszban megmutattam azt-is, hogy némelly nyavaják a' testből izzatságon, mások széken, ismét mások a' vizelleten takarodhatnakki, miért akarja hát egy borvíz vendége ezt a' természet rendét felháborítani, aztot megfordítani minden eszét kedvét, és bizadalmát tsak az egy szék tisztulásába hejheztetni? Az ilyen se magát, se nyavajáját, se a' vizet nem ösméri, és maga magának akarhatja ellen kárt kíván. E' mellett jusson eszünkbe, hogy a' külső levegőnek mérséklete hideg vagy melegsége fokot hordozza, mellyik úton következék a' tisztulás, és ezt a' rendet senki erőszak nélkül maga tetzése szerént megnem változtathatja. Valaki tehát e' három tisztuló utak közül valamellyiken annyit tisztul, mennyit gondol, hogy a' megivútt víznek megfelel, semmit se búsúljon, mert a' víz ő benne eleget munkálódott.

Félfertájos pohárnál nagyobbbat az ivásra tartani nem jó. Ennyit az ember erőszak nélkül egy húzomban könnyen megihatik, a' gyomor sem szenved tőlle annyit mint egy fertájtól. A' gyomor félfertájt hamar útnak indit, és a' második félfertájt szint olly készséggel fogadhatja mint az elsőt, de a' fertájos

jos pohártól a' gyomor hamarább elkénfzedik, és elnehezedik. Az első napokban míg a' gyomor a' hideg vízhez mint egy hozzá szokik nem kell mindjárt a' kiszabott mértékre hágni, az első napon elég 2—4 pohár víz, második napban felhághatni 5—8, harmadikban 9—12, negyedikben 13—16 pohárra. Ezt a' mértéket ugyan nem azért szabom így ki, hogy már a' negyedik napon minden ember 16 poharat üresítsenki, hanem ezzel csak a' megtörténhető esetekre akarom a' meghatározást alkalmaztatni, melly fzerént kiki a' legkissebb mértéktől a' legnagyobbikig kapjon magának erejéhez, és nyavajájának természetéhez képest egy olyan közép pontot, mellyen ofztán mind végig megállapodhassék. Azokban, kiknek gyomrok a' vizet jól bírja 10—12—14 pohárni dombháti víz eleget munkálódik, ebben tehát mind végig megmaradhatnak; a' gyengébbek 6—8 pohárral béerik. Mindazonáltal nints miért az embernek magát éppen olyan szorosan a' poharak számához tartani, hogy egy két pohárral többet vagy kevesebbet ne ihassek ma, mint ivutt tegnap; ebben kiki alkalmaztathatja magát appetitussához, és a' víznek munkálódásához, a' mint ez egy nap könnyebben vagy tunyábban mozdit.

Én midön a' közfvénnnyel bajlóttam, hol öt hol hat pohárral ittam a' dombháti vízből, a' hatot egyszer se haladtam feljül, hol vólt székem tölle hol nem vólt; de a' vizelleten mindenkor jól tisztított; a' déllesti curát megtartottam, ebéd vatsora alatt kevés

vés borral a' fzmjúságnak óltására elegendőt ittam, idő közben mikor fzmjuhoztam borvizet ittam, és az az állandó örömem lett belőle, hogy egy egész éftendőig tartott kénos rheumától végképpen megízabadultam. Mennél régibb, és nyakasabb a' nyavaja annál szükségesebb az ivásban való mértékletesség, annál alsóbb mértékben kell megállapodni. Ezt a' mértéket könnyen kiki magának kitalálhatja, ha a' tisztulásokra vigyáz. *Lassu víz partot mos.* A' víznek lassu munkalódása foganatos, és csak ettől lehet jövendőre állandó hafznot várni a' zabalás után szarmazott hirtelen öröm ellenben mindenkor a' kút mellett marad, és az egészségnek szintén annyi vigafztalására van, mint a' fergeteges zápor esső a' gyenge veteményeknek. Ezekből reméllem minden borvíz vendége elegendő útasítás talál magának a' mértékben.

6. *Az ivásbéli rendtartás* olly szükséges, hogy a' nélkül a' jól eltalált mérték sem válhatik kívánt egéssegünkre. Kinek gyomra éhomra a' vizet semmiképpen nem szenvedti az ivás előtt félórával hörpöljönfel, egy tséffe hús levet, vagy egy fnsia gyenge tejes kávét, akár annyi tsokaládét azután fogjon a' víznek italához. Egyik pohár vizet a' másik után nem kell minden rend nélkül hamar egy másra szórni, hanem midőn az ember képzei, hogy egyik pohár víz a' gyomorból ki indult azután igya rá a' másikat, mert a' ki már a' leg felsőbb mértékre hágott volna, még-is (minden félfértáj órára egy poharat

rat számlálván) két órák alatt a' víz ivást elvégezheti. Noha a' borvíz vendége már maga mértékét megkapta, és magában meghatározta, igen hejesen tselekszik ha minden reggel mint egy az iváshoz szoktatja gyomrat t. i. az első pohár után későre iszja a' másodikot, a' harmadikot valamivel hamarabb a' negyediket még hamarabb, úgy mindazonáltal, hogy az utolsó poharak le tóduljanak egy másra. A' ki az ivást előbb kevesen kezdi az a' hafzna van a' többi között, hogy látja miként szenved gyomra a' vizet, és a' szerént hág a' mértékben. A' gyenge gyomor könnyebben hozzá szokik lassu felhágással maga mértékéhez, és aztot inkább szenved, mintsem ha előre mindjárt fok vízzel megtömődnek.

Szokása némellynek, hogy egy hejbe leül, oda hordatja magának a' vizet három négy pohárral megiszik míg ülő hejéből megmozdul. Ez elég rosz szokás, mert az ilyen tunyálkodónak mint éppen a' zabált lónak tagjai a' fok hideg víztől megmerevednek. Valaki annyi erőben vagyon, hogy mozoghat, minden pohár víz után csináljon egy kis tsendes mozgást, magát sétálás, barátságos beszéd, és tréfa közben múlassa. Kinek tetszik, és hozzá szokott mértékletesen dohányozhatik. Semmitsem ér az, ha az ember a' teli poharat fokaig maga előtt tartja, gondolkodva, lassan, szürpötyélve iszja, mert azalatt a' víznek fok spiritussa elrepül. Ezen okból valaki a' borvizet othon iszja mennél kisebb palatzkokba hozassa magának aztot,

aztot; mert ha ma egy palatzkot félig ki-
ivútt, hónap a' másik felit bátron szemétre
öntheti. Mindazonáltal azok, kik a' főnek,
és érző inaknak gyengeségéből származó ne-
héz nyavajakban vannak, a' kik gyenge mej-
jüek jól tselekefsznek, ha a' kút mellett a'
fok spiritussal bíró vizet, millyen a' domb-
hádi borvíz, minekelötte megigyák, a' pohár-
ban előbb engedik valamennyire kigőzölni.

Néha, midőn a' szükség hozza magával,
egy két nap meglehet szünni a' víz ivástól;
mert e' nem olly halálos adó nyakunkon,
mellynek, ha egyszer hozzá fogtunk, török
szakad mindennap fojnia kellene. A' követ-
kezendő szakaszban megmondom mitsoda kör-
nyülállások kívánják néha a' víz ivásnak meg-
szakasztását. E' mellett ha a' nyavájának ter-
mészete a' feredést kívánja, minden hetedik
vagy nyóltzadik napot ennek kell feláldozni.

Végtére, midőn az ember néhány he-
teknek eltölte után a' Curát elakarja végez-
ni, mindegy akar lassanként száljonle, akár
a' szokott egész mértéket egyszeriben sza-
kaszsa félbe, tsak az utolsó laxatívát elne-
mülassa. Sőt a' mértékelvaló leszállás teljes-
séggel elmaradhat, mert ettől a' gyomor nem
szenved, mint szokott szenvedni előre, mi-
dőn éhomra a' szokatlan hideg vizet kénte-
len befogadni. A' Curát utóljára feredéssel
kell béfejezni, de tsak úgy, ha a' nyavájára
nézve különben megkévántató volt a' fere-
dés. A' legutolsó napon pedig laxatívát kell
venni sóból, úgymint az első napon, olyant
melly

melly öt hat fzéket tsináljon. Ez az utolsó laxativa fzükséges a' belekben, és a' testben még hátramaratt víznek, és víz szálladékinak kitakarítására, mellyel ha az ember egy versen tzélját nem éri, második laxatívát vegyen. Valaki ezt az utolsó laxálást elmúlatja, és a' maga előbeni rendetlen élet módját ismét előveszi, bizonyoson újj nyavajának ad útát vele, mellyek az ő testét rövid idő alatt megfogják környékezni. Ennek az utolsó laxatívának napján az ember még megnyugszik a' kút mellett; más napra kelve pedig Isten hirivel haza indulhat. A' keserű tseppekkel való élést az elindulás napján reggel elkezdvén leg alább 8 napig szükség folytatni; estve reggel, és ebéd előtt egy órával mindenkor nadmézen vagy egy kalán jó borban kétkét kávékalánnit vevén belőle. Mind addig míg a' keserű tseppekkel kell élni, az utolsó szakaszban megírandó diaetából semmit leghagyni nem szabad, ha csak az ember azt, a' mit a' kút mellett olly bajosan épített, semmivé tenni nem akarja. Sokat tudok, kik a' dombháti forrástól lett eltávozások után erről a' szükséges gyomor erősítőről egészen elfelejtkezvén mindjárt a' hivesítő gyümöltsöknek ételéhez kezdettek, és azal magoknak gyomor puffadást, étkedvetlenséget, eméiztetlenséget, hideglelést okoztak, de a' melly kedvetlen környülállásból őket nagyobbára az a' mit elmúlattak, úgymint a' gyomor erősítő keserű tseppek ismét hejre állították.

NYOLTZADIK SZAKASZ.

A' TÖRTÉNETEKRŐL.

Valameddig a' borvíz jól munkálódik, és femmi nevezetes akadáj magát elő nem adja, femmi patikabéli orvosságra szükség nintsen; mert a' vízben magában legjobb orvosság van elrejtve. De némelly ember olly gyenge természetű, vagy nyavajája a' gyomrát, és beleket már úgy elkénszerítette, hogy az Orvosnak támogatása nélkül a' vizet fojtában nem ihatja. Avagy ott a' kút mellett történetből, vagy talám előre elnem látott okokból a' vízzel való élés közben valami akadáj, vagy nyavaja adja magát elő, mellynek elhárítására szükség, hogy Olvasóim ezen könyvben egy kis oktatást találjanak. Egy előrelátó okos, és egyszersmind jólelkű Orvos, a' ki maga betegét a' kútra elnem kérésheti bizonyára a' legjobb, és a' leghívebb oktatással fogja őtöt útra botsátani. De ki az, a' ki minden történeteket előre elláthat, könyvet kellene egy Orvosnak az útra írni, ha minden történhető akadájoknak környülállásáról elegendő útasítást akarna adni, sőt talám e' fem az igaz útra, hanem a' fokfele jegyzések, kivételek, és ismét újabb jegyzések miatt inkább szövevében vezetné a' beteget. Legjobb útasítás volna az, hogy kiki a' maga Orvosának, a' test, és nyavaia természetéhez képest elintézett útasításán kívül magát a' kút mellett lakó Orvosnak tanátsához alkalmaztassa. De hol vannak nállunk ezek az Orvosok? Elegen megbuknak a' kút mellett

azért

azért, hogy az ott előforduló történetekre, melyek az Orvosoktól otthon elejekbe adott útatisításnak némünémü tzikeljeiben a' változtatást szükségessé tették volna, semmitsem hajtván, tsupán az első útatisítást követik. Én arról nem tehetek, ha kútaink mellett Orvosok nem laknak. Kitől kitelik vigyen Orvost magával. Azon esetre pedig, ha a' kútnál Orvosra nem lehetne akadni elődom itten keljen kinek kinek magát a' leg-közönségesebb történetekben tartani. Valaki maga baját ebből elnem igazithatja, javallom Orvos után lásson. A' leg közönségesebb történetek, melyeket a' 6-dik szakaszban kinevezett órvosságokból Orvos nélkül eligazithatni. Imé ezek:

1. *Főfűjás* leg elsőbben szokta az embert érni de tsak az ollyant, ki még a' borvízhez nem szokott. Ezzel nem kell gondolni; mert tsak egy két nap tart; azután magától elmúlik.

2. Némellyek oly pipe természetiek, hogy a' reggeli hideg víz italtól *gyomorok elgyengül*. Az illyenek gyomor erősítővel éljenek, vegyenek minden étel előtt és utánna két két orával egy kalan jó borban két kávékalánni, *keserű tincturát*. Ezenkívül igyanak minden ebed végében egy pohárká a' szufzölő borát.

3. *A' gyomor terhelődés*, és onnan származott paffadozás, vagy az etelbéli rendetlenségtől ered, vagy pedig a' víz nem akar
maga

maga útján kifelé kitakarodni. Az első esetben egy dosis laxans speciést másfel pohárni édes vízben gyengén fel kell főralni, levét kinyomni meg szűrni, és meg inni. A' laxálás után estve a' keserű *tincturából* veszen két kávékalánnit, ezen a' napon borvizet nem íszik, és máskor a' gyomor terhelődést kerülni fogja. A' második esetben néhány napok alatt a' borvizet *egy egy dosis tsuda sóval* kell inni.

4. Néha a' hideg víz italtól, *hányás, vagy hányásra való erőltetés* támad, de ezt nints miért számba venni, mert csak a' gyomor szokatlanságától származik, fojtatni kell a' víz ivást mind addig míg a' gyomor a' vízhez hozzá szokik. Ha a' gyomor szokni nem akar előbb jó lesz fölöstökölni, ha e' se használ, úgy reggelenként egy egy dosis tsuda sót vegyen bé az ember, azután egy ora múlva kezdje a' vizet rá inni. Minekutánna a' gyomor meg szokott, a' só elmaradhat.

5. Ha a' víz gyomor görtsöt okoz, a' vizet meg kell egy kevésbé melegíteni, de hova tovább mind csak hívesebben inni, míg lassanként a' gyomor a' hideghez hozzá szokik és többé görtsöt nem csinál. A' görtsnek le-tsendesítésére hasznos a' *liquor anodynusból* 20 — 30 cseppet nádmézen, vagy egy kalán vízben bévenni; és egy tséfze *székfü virág teját* rá inni, a' gyomrot pedig kívül kömény, és nádméz füstös ruhákkal meg kell kötni.

6. Mi-

6. Midőn *szélkólika*, *hasrágás* adná magát elő, a' vizet melegben kell inni. A' rá-
gásnak elűzésére szükség a' kristéj, melly
így készittetik: az ember egy kismarokni
szekfü virágot, egy fertáj tehén hus lében
fel forral, meg szüri, két halán lenmag vagy
faolajjal felelegyitti, meghüti 's beadja. Ezen-
kívül a' *liquor anodynus*ból nádmézben vagy
egy kalán vízben 20 — 30 tseppet bé veszen,
és egy finsia szekfü virág tejat iszik rá. Ha
a' hasrágás meghüléstől, és az izzó likatsok
meg dugululásától származik, a' kristéjen ki-
vül a' *gyenge meleg lábviz*, egy két tsészé
borza virág téja, lefekvéskor jól bétakarozás
egy hasznos orvosság.

7. *Étkedvetlenség* a' dombháti kút mel-
lett ritka történet, mert azt a' víz inkább
gyúlasztani szokta, de midőn jelen van oka
bizonyoson az, a' mit a' 3-dik szám alatt
megírtam, tehát orvossága-is éppen az.

8. A' *kemény Széket* vagy *szorulást* ha
valakin történnék, gyenge lágyító eledel-
kel, befőtt gyümölcsekkel, Szilvával, a' 6-dik
Szám alatt leírt Kristéjjel, mellyhez itten még
kevés szappant-is tehetni, tovább tsudasóval,
laxans speciesből készült hashajtóval könnyen
elűzhetni, és velek ugyan azon történet el-
len a' Széket határ között lehet tartani.

9. A' *gyomor sikulás* többnyire a' di-
vatlanokat szokta megkeresni, kik a' rendet-
len diaeta mellett a' vizet szertelen nagy mér-
tékben iszszák. Midőn a' gyomormenes egy

két nap tart, és mértékletes nem árt, orvosság nélkül elmúlik, csak az ember a' víz italtól szünnyékmeg. Ha pedig tovább tartana, vagy igen mértékletlen volna, ezen esetben a' beteg mindennap kétfzer egy egy dósis rhabarbaraport vegyenbé, mind addig míg a' hasmenés megszűnik. Hasznos minden porthoz egy egy kávé kalánni apróra tört borviz követ elegyíteni, mellyet tisztább vóltáért mindenkor a' tsatornából kell venni. E' mellett étel előtt, és étel után két órával egy kalány afzszufzőlő borban két kevés kalánni keserü tincturát igyék. Ebédután a' fekete kávé igen hasznos. Az egész hasmenés alatt fe étel közben fe azankivül nem szabad borvizet inni.

10. *Ha a' széktisztulás az alfelet nagyon tsipi, nints mit rajta megindulni; mert magától elmúlik, vagy a' ki ezt a' fajgást nem szenvedheti, mindenkor hideg borvízbe mártott rongyal törölje utólját, a' baj mindjárt meggyógyúl.*

11. *A' fojó Sülynek megindulását, néha ijesztő környülállások szokták megelőzni. A' két vékonyoknak feszülése, haspöffedés, dörömbözés, a' kereszt tsont tájékanak görtse, fájdalma a' vizellő hájag tájékan erett fájdalom, a' testnek hirtelen hevülése, bőfögés, szédelgés, főfájás, nyughatatlan aluvás 's a' t. E' tart egy két nap, a' süly megindul, 's minden alkalmatlanság eltűnik. Ettől nints miért megijedni, sött a' víznek italt bátron fojtaní lehet, de nem nagy mérték-*

tékhen, hanem a' hejett inkább a' víznek has-
hajtó erejét egy kis tsudasóval felkell emelni.

12. A' vak Süly fokkal gyakrabban for-
dúlelő, de az italtól itt se kell megszünni;
mert a' víz a' bélekben meggyült nyákot
szerentsésen kitakarítja, és vasára nézve, a'
beleket megerősíti. Midőn a' vak Süly tso-
mózásai megvannak gyűladva, jobb a' vizet
melegen inni, 's a' fájdalmas tsumókot lágyi-
tó Kristéjekkel, páralással, vérfizipókkal, ér-
vágással, téjben főtt, és kevés sáfrányal meg-
elégített tzipó beles kötövel, keményen fő-
zött tojás sárgájából készült flastrommal meg-
engefztelni.

13. Midőn a' vizelet nagyon tsíp, je-
le hogy a' sós éles nedvességek takarodnak,
ez-is magától letsendesedik. A' ki mindazon-
által nem szenvedheti igya a' borvizet egy
rehány napok alatt téjjel, tejes, és nyákor-
ás eledeleket egyék, és az apróra tört bor-
vizkőből mindennap vegyenbé háromszor egy
egy jó kávékalánnit tejes borvizben. Ha
ez a' tsipés a' roszúl gyógyított kankó fo-
jásnak maradvánnya, itt a' kankó ellen való
orvosságokat, és az Orvosnak tanátsát kell
segítségül venni. Ha pedig azt a' homok okoz-
za, azokonkivül a' kit most az éles nedves-
ségek ellen mondék, még a' következő
szám alatt való tanáts-is hafznos.

14. Ha a' követs valakiben megindúl, és
fájdalmokat okoz, a' borvizet melegen, és
az ágyban feküve igya; övig erő lágy me-
leg

leg feredővel éljen. Hasznosok tovább a' lágyító Kristéj, belső engeasztelő, lágyító, olajos orvosságok. De midőn a' kö nagy, legtanátsosabb az italt félbe szakasztani, a' mint ezt már egyszer azon nyavaják között, melyek nem borvíz alá valók, megmondottam.

15. Történik ritkán, hogy a' borvízzel élők vért húgyoznak. Az ijetség nagy; de a' veszedelemtől nem kell félni. Ez a' történet csak azokban a' szeméjekben adja magát elő, kik a' súlyos navajákra hajlandók. Az egész baj azzal jóvá tétetődik, ha az ember a' víznek italát félbe nem szakasztja, de a' vizet néhány napokig melegítve iszja.

16. A' köszvény paroxysmussa alatt, ha ez forrozattal van öszve kötve, a' víz ivástól néhány napokig meg kell szünni, kinek igen kevés, vagy semmi forrosága nintsen, ihatik kevés borvizet, de meg melegítve, a' feredés pedig egészen maradjonel.

17. Mikor a' havifojás az Afzszonyokot meg lepi avagy ha csak az első két napokban szükség magokot a' víz iraltól meg tartóztatni, annál inkább a' feredéstől.

18. Néha valami ki ütés adja magát elő a' cura alatt, de azért az ivással meg nem kell állani; mert az efféle ki ütés a' természetnek szerentsés munkálódása. Erről alább a' 10-dik szakaszban a' meleg feredők reguláji között a' 13 számalatt többet.

19. *Az álmatlanság* nagy nyughatatlanságot szokot okozni. Ez a sokvérű emberekben történik, kik a cura előtt az ér vágást elmulatták. Ezeknek orvossága az érvágás, gyenge meleg lábferedő, reggel, este egyegy kávékalánni borvíz köpor. Ha az álmatlanság a meleg feredőtől vagon, ez ellen talál az olvasó orvosságot alább a meleg feredőről írott szakaszban a 8-dik szám alatt. Néha a belekben némű némű dugulások lévén, a szék tisztulása meg reked, a vér maga keringésében nagy ellent állást szenved sebes keringésbe jő, a főre zúrzavarral rohan, és álmatlanságot okoz. Ezt az akadályt a tsudasó és laxans species könnyen elhárítják. Itten az álom hozó szereket mindenek felett kerülni kell.

20. Ellenben történik, hogy az embert a fok álom kezdi nyomni. Ezt a fok vérű emberben a víznek bőv spiritussa, másokban a mértékletlen fok étel okozza. Az ilyenek több mozgást tsináljanak, kevesebbet egyenek, gyakrabban hashajtóval éljenek.

21. Ha valakinek *lábai dagadnának*, azért se az ivást, se a feredést félbe ne hagyja, mert az magára elmúlik, úgy-is hamar lelohad ha a daganat borvizzsárral néhányszor békenetik.

22. Mások azon panaszolnak, hogy a *lábok ikráját a görts gyakran kénozza*. Ez azt jelenti hogy a Borvíz igen nagy tüzzel rohan

rohan bé a' hűszos részekbe. Itten hasznos az övig érő édes vízből készült meleg feredő, mellyben egy kevés szappan felolvasztott. Hasznos tovább a' lábikrát Kánforos seprő pálinkával mosogatni, füstös ruhákkal súrolni, bépokálni.

23. *Midőn a' leg nagyobb mérték víz sem tsinál semmi tisztulást, azaz, midőn a' borvíz semmiképpen használni nem akar, a' dólgot még nagyobb mértékkal erőltetni nem tanátsos; hanem inkább az akadájoknak elhárításáról kell gondolkozni. Erről hihető a' 3. 7. 8. számok alatt lehet útasítást találni.*

24. A' ki a' víz italát minden eddig elő adott fogásokból meg próbálta, *még se boldogúlhat, szakaszfa félbe az ivást; mert a' víz nem néki való.*

KILENTZEDIK SZAKASZ.

MEDDIG KELL A' VÍZZEL ÉLNI.

Erre a' kérdésre nem lehet egyenesen meg felelni; mert a' curának meddig fojtatását csak a' betegeknek természete, a' nyavajáknak különbsége, víznek foganatja határozhatják meg és ez a' határozás kiváltképpen attól függ valyon a' víz a' tisztuló úton vizeleten, széken; és izzatságon erőssené, vagy tünnyául tisztított, és valyon milyen az étzakai nyugodalom? Látni való hát, hogy senki magának előre az időt kinem szabhatja, meddig üljön

üljön a' kút mellett, kivévén ha már egyszer a' víztől meggyógyúlt, és most tsak praeservativa curával akar élni.

Némellyek a' tisztulásnak színéből akarják meg határozni mikor keljen a' curát bé végezni, és azt mondják, hogy ha a' vizelet tiszta, a' szék tisztulása a' vasas vizektől többé nem fekete, akkor félbe kell a' vele való élést hagyni; de azok a' jelek bizonytalanok; mert a' vizelet a' cura elein-is tisztán mennyen ha az ember fok vizet iszik a' Szék pedig későbbre se szünikmeg egészen a' vasas vizektől feketén menni.

Addig igyék a' beteg míg tökéletes gyógyúltat tapasztal, és elegendőképpen tisztúlt. Avagy szakaszsa félbe az ivást ottan, midőn erőssen el kezd bádjadni, és a' vizet meg kezdette útálni, vagy aztott gyomra többé nem szenved, hanem minden reggel ki hánnya, ha mindjárt fölöstök után probálta volna-is az ivást. Ha a' test puffadoz, a' gyomor nehéz, a' belek korognak, dörömböznek, az álm nyughatatlan, és szokatlan bojongással, nehéz álmodozással teljes, jele hogy a' víz nem elegendőképpen tisztúltki a' testből, illyenkor a' történetek rendében meg mondott hashajtó, vizelet hajtó, szék-hajtó szerekkel, a' természetet segíteni kell, de ha ezek semmiképpen használni nem akarnának a' curát leg ottan fel kell hagyni.

Annakokáért mind azok, kik igen gyenge természetűek, valami terhes nyavajából
most

most gyógyultak meg, vagy a' gyermek ágyból most jöttek ki, vagy az erős vér fojásból ellágyultak, nem különben minden szopatók, vénék, hideg természetű emberek, mind ezek mondám, ha már eleinten mindjárt nehezen tisztúlnak, tanátslom, vagy keves mértékben igyák a' vizet, vagy a' curát idein korán hagyákfelbe.

Mivel tehát a' különböző környül állások most több, most kevesebb időt kívánnak, és engednek a' vízzel való élésnek folytatására 4 nevezetes idő szakaszát lehet kinevezni, mellyek közül valamelyikhez magát minden borvíz vendége szabhatja, kivéven azon történeteket, mellyek miatt a' beteg kéntelen az ivástól megszünni. A' négy idő szakaszok ezek:

1. *Egész cura* az; mellyet 42 napok alatt lehet el végezni. Erre nevezetesen amaz elnyomorodott sindevész embereknek van szüksége, kiket a' kétségbe esés borvízre kergetett, kik az ő megrögzött régi nyavajájokban, melly minden patikabéli orvosságok ellen pártott ütöt, már a' leg utolsó követ akarják megmozdítani. Szüksége van tovább erre mindennek, kinek az Orvosok patikabéli szerekkel csak hofszas időre igrnek vizsgálást. Szükséges a' nemzetséges nyavajájokban, sőt szükség volna minden hajban, mellyel az ember első ízben fojamodik a' vízhez. Hejes kívánságé, az hogy a' víz 2—3 hetek alatt meggyógyítson olyan betegséget, mellyen két három vagy talán több

több esztendők alatt a' legjobb patikabéli orvosságok se tudtak erőt venni? Én azt állítom, hogy az ilyen állapotban hat hét sem elegendő a' meggyógyulásra, hanem a' nyavaját megtörheti, es szeliditheti annyira, hogy ofztán a' tökéletes gyógyulás a' következendő esztendőekben könnyebben véghez mehet.

2. *A nagy cura* 30 Napokat tart. Valaki az egész curával már egyszer egy nagy nyavaját meg fordított mind addig a' következendő esztendőekben a' nagy curát tartsa míg végképpen meggyógyúl. Ezenkívül a' nemzetséges nyavaják, és mind azok, melyeket a' borvizek tökéletesen ugyan meg nem gyógyithatnak, hanem esztendőről esztendőre annyira zabolán tartanak, hogy a' testet szokások szerént nem rongálják, rajta nem dühösködnek, mindezek nagy curát kéválnak. Ezt az erős emberek, és mind azok kik a' vizet jól gyözik, könnyen megtart-hatják.

3. *Fél curának* azt nevezem, melly 21 napokig foj. Ez azoké, kik a' vízzel már egyszer meggyógyúltak, és most vele tsak úgy élnek, mint praeservativa curával.

4. *A kis cura* 15 Napokból áll. Ez azoknak való kiknek természete gyenge, gyomorra a' vizet nehezen szenvedi. Illyenek a' vének, gyermekek, terhés nyavajából felgyógyúltak 's a' t. Ezek a' curát jóval meg nyuit-hatják, ha a' mindennapi mértéket néhány pohárral megkevesebbittik. Jobban tselek-
szik

szik mindazonáltal az, ki a' víznek mértékletes hasznával meg elégedik, és a' hejet, hogy a' természetet egyszeriben megerősítse, inkább a' curát esztendőben két versen tartja, egyszer tavasz végén másodszor a' nyár végén. Azok kik a' vizet csak mulatságból, 's talám a' tavaszi levegő kedvéért iszik, a' kis curával megelégedhetnek.

Reméllem minden borvíz vendége talál e' 4 kif zabott cura közül magának egygyet, melly az ő környülállására illik. Tudom senki magához olly kegyetlen nem lesz, hogy az egyszer eleibe vett curát akármilyen súlyos akadályok adnák azonban elő magokat, török szakad végre kívánná hajtani, se ellenben, olly maga gondolatlan, hogy a' rövidebb curától fennebb ne hájon, ha módját, és szükségét fogja latni. Nem tudom gazdalkodásbólé, vagy miből esik minden esztendőben tapasztalom, hogy nemelylek, kiknek majd az egész, majd a' nagy curára volna szükségek alig a' 20 napot aljakk, sőt néha már a' 14-dik napon, midőn a' víznek munkája legderekasabban fojna minden hejes orvosi akadály nélkül a' víznek italán fel adnak. Lássuk ki mint köti sebét úgy éri örömét.

Hány esztendőben keljen egy más után a' borvízzel élni? Ezt se lehet előre kerekén meghatározni; mert ez kinek kinek maga nyavajás környülállásától, és attól függ minémű hasznott vett, ezelőtti esztendőkben a' víztől. Vannak példák, a' hol a' víz cura egy két esztendőben kevés előmenetelt tett

de a' harmadik, és negyedik esztendő a' gyógyítást kívánt tökéletességre vitte.

Némellyek, kik sok esztendőktől fogva a' borvíz Curához hozzá szoktak, egészségeknek megbómlása nélkül aztott elnem mulathatják; midőn eltalálják mulatni, azonnal a' szokott időben régi nyavajájoknak mindennemű jelei kezdik tapasztalni, mellyek erőszakoson megragadnak, 's mind addig elnem távoznak, míg szokás szerént a' borvízzel élés meg nem járt. Valaki egészséges esztendőig, vagy-is mind addig, míg régi nyavajájának jeleit kezdi érezni halaszthatja a' vízi curát. Midőn a' test egészségben, vagy tűrhető állapotban különbben meg nem maradhat, hanem ha benne a' természet efféle közönseges tisztulás által esztendőnként meg újítatik, nem volna okosság a' curát egyszer-is elmúlatni. Senki se féljen, hogy teste az által végtére elgyengül, mert Doctor Seip János, ki a' Pymonti vasas borvíznek tulajdonságairól, és hasznairól leg bővebben írt, azt mondja, hogy sokan ezt a' vizet 30—40 esztendőig egy más után, és néha egy esztendőben kétszer háromszor iták, 's véle 70 esztendőn túl fenn tartatták életeket.

Kinek a' borvízre nagy szüksége vagyon, hejesen tselekszék, ha mind addig, míg a' nyavaja derekasint meglágyúlt, esztendőben két versen él vele, egyszer Májusban vagy Juniusban másodikszer Augustusban vagy Septemberben. Enyiből áll a' borvizekkel való belső cura. Mar lássuk a' feredést.

TIZEDIK SZAKASZ.

A' FEREDÉSRŐL.

A' Feredők régiségekre nézve talám a' vilaggal egy idősök. Tudjuk az Egyiptumbélieknek, Görögöknek, Romaiaknak, minémü drága készületekkel ékeskettek feredő házaik, miként virágzanak még ma-is a' Persáknál, és Törököknél, de mind ezek a' fenyeskedő feredői készületek a' gyönyörtiségeknek, tisztaságnak, és vallásnak inkább voltak, és vannak feláldozva. A' mi egyenesen ez orvosi tzelt illeti, a' feredők Hippocrates idejétől fogva mind eddig nagy betségben, és tsak nem a' leg közönségesebb Orvosságnak tartattak. Német ország a' meleg feredőkben, Svétzia, és Anglia a' hidegekben ma ezen tzelra a' leg derekasabb készületekkel birnak. A' természet ugyan tollünk se tagattameg se a' hideg, se a' hév vizeket; de én itten a' feredők' széjessen kiterjedő orvosi hasznainak, és velek élés módjának leírásába belé nem merülök; mert most különösen tsak a' borvizekről fojtatom a' beszédet. Találkoznak reméllem idővel Hazafi Irók, kik e' részben-is a' közönség várakozásának eleget tésznek. Minekelötte ugyan tsak a' borvizekből kéfzítendő feredőkről szóljak, szükségesnek állitom alább téendő oktatásomnak alapjául az. édes víz feredőkről közönségesen egy kis elmeményes tanitást botsátani előre azért, mert a' mint tapasztaltam a' Hazafiak a' feredés dolgában még kevesebb mértéket ösmernek, mint a' vizeknek italában. Nem képzé-

képzelik, melly nagyon különbözzék erejére nézve ugyan azon egy víz, és néha éppen ellenkezzék magával, ha hideg, vagy meleg. Feredik kiki a' mint eszibe jut, és kedve tartja, vagy másoktól látja, nem tudja mikor, minémü nyavajában, mitsoda melegségü vízben, meddig, és hányszor feredjék. Ezt nagyobb része Hazafi olvasoimnak gondolom önként magáról megvalja. De Orvos társaim se botsátják e' részben betegjeiket elegendőképpen meghatározott útasítással a' vízre, mindha e' nevezetes tárgynak fontosságáról éppen elfelejtkeztek volna. Ezt én tapasztolásból erősitem, úgymint a' ki a' dombháti víz mellett több ártalmas, mint hasznos feredéseket láttam. Hánszor nem kérdeztem meg én már a' kut mellett olyan betegektől, kikről tuttam bizonyosan, hogy othon elindulások előtt Orvossakkal tanácsot tartottak: valyon volnaé jó egyfzer kétfzer megferedni? vallyon mitsoda környül állások szokták a' feredést szükségessé tenni? Hát hogyan kell azzal bánni? kik közül pedig némellyeknek nem kevés szükségét láttam e' feredésre.

Emlitettem vólt az első szakaszban, mennyit különbözzék a' hideg, és meleg víznek ereje egymástól, de aztot végképpen meghatározni nem lehet millyen meleg legyen a' feredő, hogy e' vagy ama testben bizonyos hasznót miveljen, mert a' hideg, és meleg testünknek melegéhez képest tsak valami aránlatos érzés.

Egy feredő, mellynek melegsége a' Reaumur hevettyüje fzerént 25 léptsöt mutat az olyan ember előtt, kinek teste forró, hidegnek láztk, de ugyan azon feredöt az igen hideg test eröss melegnek itili. Már Hipocrates tanította, hogy a' meleg feredő erösit, ha a' testnek természetes melege nagyobb a' feredő meleginel, gyengit ellenben a' hideg feredő, midön aztott a' testnek hidegsége feljül múlja *).

Ezeknek az okoskodásoknak a' betegek előtt nem fok foganatja vagyon, de annyit ugyan tsak lehet belölk kinek kinek hafználni, hogy a' mint a' fö tzél különböztk, mellyért a' feredő rendeltetett, azaz a' mennyiben a' nyákos vért ofzlatni, a' vastag nedvességeket vékonyítani, az ereket nyittani, az izzadást nevelni, a' testet kifzaráfztani, erösíteni, vagy ellenben a' feszült szálkás részeket lágyítani, engedelmesebbeké kell tenni, szükség a' vizet most jobban, most kevesebbé felmelegíteni. Mennél valaki soványabb, annál teste szálkái meröbkek, és azért lágyítóbb feredöt kéválnak. Mennél ellenben a' test torhább, annál hidegebb feredöre van szüksége.

Maret, és *Tissot* után halgatván öt rendbéli feredöt veszekfel. Az elsöt, mellynek mérséklete a' Reaumur hevettyüje fzerént a'
jég

*) Ki rekefztem innen amaz Anglus Orvosnak Brownak újj tudományat, melly fzerént a' meleg erösit, a' hideg gyengit.

jég ponttól a' 10 léptsőig tart, névezem *hidegnek*; innen a' 20-ig *hívesnek*; innen 30-ig *lagymatagnak*; innen 40-ig *melegnek*; ezen feljül a' tobbit *igen melegnek* hívom. Lássuk mindeniket bővebben

1. *Igen meleg feredő*. Muszka Ország talám a' legmelegebb feredővel él a' világon; az ő feredőjök pára feredő. Úgy béhevitik a' feredő szobát párával, hogy ez a' Reaumur hevettyűjében a' kénesöt a' 60 léptsőre hágtatja (Fahrenheit szerént 167). Egy idegeny hamar meghalna ebben a' Szobában; közülök pedig minden rendbéli ember ifiu, vén megjelenik benne. Talám ezzel a' skorbúttól, és rheumatismustól őrzik magokat, úgymint kikenél a' bőr kipárlás a' füzütelen tartó hideg miatt nagyobbára mindenkor dugulva vagon *). De mivel ennek a' tzelnek elérésére más fokkal ártatlanabb orvosságok találtnak, az ilyen felette meleg feredőt itt közöttünk miut veszedelmest kivetőnek kell tartani.

2. *A' meleg feredő* hirtelen, és nagyon kitágítja az izzó likatsokot, a' holott hatalmasan bérohan a' vért erőszakoson megmozdítja, testünkből nedvességeinket a' már megtágult likatsokon által erősen üziki. Egy *Monier* nevű Frantzia előbb testét megkomponálván, 34 léptsőjü meleg vízben félóráig feredett

*) Tissot Abhandlung über die Nerven Krankheiten von Afermann überseht 3-ten Bandes 1-ter Theil 1784 Leipzig. S. 491. Not. t.

redett, a' feredő után magát ismét megkomponálta, és 28 lóttal könnyebbnek találta. Azután ennél még melegebb feredőbe ült 8 minutáig, ekkor $42\frac{1}{2}$ lótot vesztettel teste nehézségéből. Nem tsuda hát, hogy az ember a' meleg feredő után szomjuhozik. Az ilyen feredő némelly külső nyavajákban ottan ottan használhat, de ritkán a' belsőknben, soha sem ott, a' hol a' vérnek a' főre fietésétől félni lehet, sőt itten szemlátomást ártalmas; Midőn a' víznek hathatos bélfizvárgására szükség vagyon, azt a' melegnek 40-dik léptsőjén elérhetni; mert a' víz ebben az állapotjában hatszorta vékonyabb, fojóbb a' leghidegebb víznél, és éppen annyival könnyebben megjárja a' testet.

3. *Lagymatag feredővel* szoktak közönségesen az emberek élni, midőn meleg feredőről emlékeznek, élhetnek-is, nem tsak hasznoson, hanem egyszersemind bátorságon. Az ilyen víz szintúgy mint a' meleg feredő a' bőr likatsit kitágítja, a' vér mozgását ösztönözi, a' vért vékonyítja, élességét édesíti, a' bőr kiparlast neveli, de a' melegenél fokkal szelídebul, és minden zürzavar nélkül. Innen mindenféle görtsöt, és azoktól származott nyavajákat szépen gyógyítja, a' merőhús szálkákat, sugorodásokat lagyítja, a' feszüléseket engefzteli, egy szóval ez az a' feredő, melly a' nyavaják gyógyítására a' melegített feredők között legalkalmasabb. Külömbözik testünknek külömbfele melegségéhez képest a' feredők melegsége, a' mi egynek lagymatag, más előtt hívesnek latzik lenni

lenni. De a' 20-dik léptsőről fogva 30-ig minden találhat magának olyan pontot, melyet az ő kellemetes érzése kíván, vagy is a' mellyben se hideget se meleget ne érezzen. A' mit a' bőrnek kellemetes érzése meghatároz, az a' görts nyavaják ellen legalkalmasabb mértéke a' melegnek.

A' lagymatag feredő fokkal bátrabban munkalódik, ha a' test előbb jól megsúroltattott. A' feredőben lehet fél órától kettőig maradni. Fél óra alatt a' testbe való beszívargás elegendőképpen megesik; de kinek a' szálkák engesztelésére lágyítására van szüksége, tovább kell ferednie; mulathat a' feredőben négy órát. Éhomra jobb a' feredő, mert ekkor a' víz könnyebben bejut a' bőr likatsiba, de a' gyengék kivált mikor a' feredőben fokaig kellene ülniek, a' feredés előtt két órával fölöstököljenek, avagy mintsem fokaig üljenek egymásután a' feredőben, felét a' feredésnek hagyják estvére, minekutánna a' vatsora, melly egy tséfze levesből állott, a' gyomorban emésztődött.

4. *Híves feredő.* Ha a' hevettyű lagymatag feredőből hívesbe botsátatik a' kéneső benne mindjárt alább száll, jelentvén, hogy kutzorodik. Ez a' változás az élő testben még nagyobb készséggel történik; mert mikor az ember 16 leptsőjű feredőbe ül tapasztalhatóképpen, elhaloványodik, hideget érez, gyürüje megtágul, köntösét tágabnak találja mint előbb, egy szóval teste öszve-kutzorodik, de e' csak 7—8 minutáig tart;

III. Rész.

K

mert

mert a' test, ha az ember kádban feredik, a' vizet néhány léptsővel melegebbé teszi, annak hidegségéhez hozzá szokik, és a' bőr nem szenved több változást a' kuzorodásban, hanem azontúl a' víz rajta inkább bészivárog, és a' temérdek részeket engefztelni kezdi

Ebből látzik, melly igen különbözzék ennek a' feredőnek ereje a' lagymatagtól. Itt a' bészivárgás kevesebb, a' bőr nem lágyul meg, a' szálkás részeknek feszülése már nem erefzkedik úgy meg mint amott, azért az ilyen feredő árt, a' hol valóságos feszülés van. Tissot az ilyen állapotban előbb lagymatag feredőt tsinált olyant, millyent a' betegnek kellemetes érzése kívánt, azután betegjét mindennap hívesebb feredőbe ültette, de egyszer'smind napról napra kevesebb ideig ferefztette míg nem fokára a' 10 léptsőjű feredőt elfzenvette.

A' híves feredő egy erősitő orvosság, mellyel fok hafzon van egybekötve, a' mit más erősitő orvos szerekben nem lehet fel találni. Nem bádjaszt, nem hevit, a' széket nem szoritja, álmatlanságot, és fok színű gynomorbéli kedvetlen érzéseket nem tsinál, mint más erősitő szerek; azért az érző inaknak gyengeségében, a' szálkás részeknek puhaságában, a' legditsőségesebb erősitő orvosság: ilyen a' szapora pulsus kemenség nélkül pof fedezés, álmatlanság, hirtelen jövő, és múló hevülések 's a' t. Minden időben lehet élni híves feredővel; de legalkalmatosabb idő a' nyár. A' feredőben különböző időkig lehet

het múlatni, a' mint a' nyavajának környül-állása kívánnya; legkevesebb felfertáj óra, legtöbb idő egy óra.

5. *A' hideg feredő* csupán erősítő, még pedig nagyon erősítő orvosság. Valahol a' temérdek részek megerefszketek, és minden egyéb orvos szerek haszontalanok voltak, ott a' hideg feredő gyakran csudára méltó foganattal véghevitte a' gyógyítást. A' vérnek igen nagy hígsága, rothadásra hajlása, a' gymornak beleknek, és minden szálkás részeknek eltorhúlása, erőtlenedése, birtalansága, és az innen származott nyavaiák: szélutes, szokásba vett hasmenés, fejer fojás, szertelen havifojás venus örömeire való tehetetlenség, a' hajlásoknak megtágulásától erett köszveny's a' t. a' hideg feredőtől legelőmenetelesebb vigasztalást nyernek.

Érthető ebből az, hogy mennél hidegebb valamelly Ország, annál kevesebb szükség van ott a' hideg feredőre, úgy mint a' hol az emberek inkább a' gyúladásra hajlandók, és vízontag. Valaki hideg feredővel él, vigyázzon fok vére ne légyen és mennél távúlabb legyen a' temérdek részeknek feszülesétől. Az erős hideg vízben se nem szükség, se nem jó hosszszason feredni; mert minekutánna a' test az első irtózáson általesett, már a' víz megtette a' keresett hasznot. Felfertáj óra a' legfelsőbb határ, mellyen túl feredni nem tanátsos. Megérdemli *P. I. Bergius*,
 K 2 hog

hogy a' hideg feredökről írott munkája megolvastassék *).

Kérdés a' betegek között, sőt még az Orvosok között-is. Valyon az ember a' feredés közben fejét megmártsaé a' hideg vízben? Tissot ellenzi, és azt mondja, hogy a' főbe menő erek, mivel tsont tsöveken mennek által a' hideg víztől nem húzódhatnaköszve mint más erek, és a' főnek tsak külső erei vehetnek részt az öszvehúzódásból, a' honnan következik, hogy ezek az utolsó erek ösztán nem könnyen botsátják a' vért a' föről vízra, tehát nem tsak szükségtelen, hanem ártalmas a' főnek a' hideg vízbe mártása **). De Tissotnak állítását maga a' tapasztalás megtzáfolja; mert ha a' főbéli erek a' hideg víztől nem szorúlhatnak, hát honnan van, hogy a' fön lévő nagy sebekben, guttaütésben, félre beszéllésben 's a' t. a' főnek erős hideg vízzel mosogatása olly hafznos, meleg vízzel mosása ellenben ártalmas? Nézzemeg akárki General Chyrurgus Schmuckernek munkáit ***). Ezekben a' hideg vízzel tett curának fok ilyen példáit fogja találni.

E' mellett, ha Tissot állításainak valami ereje volna, azt megfordítva a' meleg feredökre szintügy kilehetne terjeszteni; mert ha

*) Abhandlung von den kalten Bädern insonderheit von den Bädern zu Locka aus dem Schwedischen von Rhades übersetzt. Stettin 1766. 8.

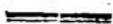
***) L. c. §. 195.

***) Beobachtungen, und Vermischte Chyrurgische Schriften. 8.

a' főbéli erek a' hideg víztől nem szorúlhatnak, a' melegtől sem tudnak tágulni, következésképpen meglehetne, vagy-is a' külső ereknek tágítására szükség volna a' főt meleg vízbe mártani, hanem ezt ő tudom meg nem engedi, sőt eitenben tanátsolja a' meleg feredőben a' főt hideg vízzel hívesíteni. Mind ezekből kihozom, hogy a' hideg víz feredő alatt nem csak nem ártalmas, hanem éppen szükséges a' főt ottan ottan vízbe mártani, avagy hideg vízzel mosogatni, különben a' vér az agyvelőben kárt tehetne, mivel ennek eretskéi akkor nem volnának aránlatos birtosságban a' több testnek, a' hideg víztől megújult birtosságával.

Minekutánna az édes víz feredőkről ezeket a' szükséges jegyzéseket közönségesen előrebotsátottam, az itt meghatározott környülállásokból már most nem lesz bajos állatlátni minémü hafznokot lehessen a' borvíz feredőből remelleni. A' botvíztől mint tsupa víztől éppen annyit kell várni, mennyit az édes vizekről előattam, hanem mivel a' borvizeket más egyéb hafznos minérek lakják, szükség ezeket minékünk különösen számbavennünk. Munkámnak második részéből elég világos, mi a' borvíz, és az minémü változásokon menyenáltal a' megfözéssel.

A' borvíz midön felforraltatik, minden borvízi tulajdonságából egészen kivetkezik, elfutnak belőle a' levegők, a' földek, és értzek, mellyek a' levegőknek segítségével fűgöttek a' forraló üstnek fenekere szállanak,
 egye-

egyedül a' sók maradnak hátra. Ezt a' száladékokat kiki tapasztalhatta, a' ki valaha Dombhati borvizet forralt fel; mert az itten olly bőv, hogy az ember, ki a' tisztaságához szokott, a' vizet megfűri minekelötte beléüljön.

Mind azokat a' hasznokat tehát, melyeket az ember a' borviznek repdékeny rézeitől, és a' velek egybekötve lenni szokott földektől, és értzektől varhatna, a' meleg feredőben használni többé nem lehet; lehet ellenben a' sóknak hasznát venni, mellyek a' meleg viznek tulajdon orvosi erejét derekasint felemelik. A' mi illeti a' hideg borviz feredőt, itt a' víz maga egész borvizi erejében vagyon. Alább a' hol a' hideg feredésről szóllok megmondom mi a' külömség között, és az édes hideg víz között, midőn az ember benne feredik.

Az édes vizekről tartott beszédemből már némü némüképpen maga a' borviz vendége gyanithatja szüksége neki a' borviz feredő vagy nem? és ha szükséges, *hideg vagy meleg vízben feredjék?* De a' dolognak fontossága még közelebb való határozást kíván. A' kérdésnek tökéletes megfejtesét egyfelől a' nyavajanak mivólta másfelől annak a' borviznek mineraléji hordozzák, mellyben az ember feredni akar. Én itten a' felelettel minden borvizekre közönségesen kinem terjeszkedem egyedül a' Radna vidéki borvizekre teszek határozást, úgymint a' mellyeket a' második Refzben elbontottam, és bennéke-
it

it ösmérom. Ebből más borvizek mellett lehet mértéket venni.

A' feredésnek szüksége mindenkor a' nyavájának nagyságából nyakasságából, és régiségéből szokott megítéltetni. Vagyon nyavaja, melly a' testen annyira erőt vett, hogy hane ha a' feredés hozzá járul, de a' tsupa borvíz itallal meg nem győzethetik. A' bőr likatsin bézfivárgó víz hatalmason segitt a' megívútt víznek munkálódását, és ez a' kettős erő fokszor a' leg makrantzosabb nyavájának-is nyakát töri. A' meleg feredőt leg nevezetesebben a' Bőr nyavaják, a' hideget, az érző inaknak meg erefzkedése kévannyák. Van olyan környül állás, hogy a' betegnek gyomra a' víznek italát nevezetes változások nélkül nem szenved, avagy leg alább annyi vizet, melly a' nyavájának meggyógyítására szükséges volna, nem szenved, ilyenkor rész szerént a' feredéshez kell fojamodni.

Valaki mindazonáltal a' borvíz ivásnak már derekas hafznát tapasztalja, attól mint bizonyostól elne távozzék mind addig, míg nyavajája, a' testből ki takarodott; vagy által látja, hogy a' tsupa ivással feredés nélkül a' kévánt tzelra nem lehet el jutni. Sok ízben tapasztaltam a' Dombháti forrás mellett, hogy a' feredés a' víznek előbbeni idvesség munkálódással meg zavarta, és az egész curát nyakra főre búktatta. Ezt a' regulát még akkor-is meg kell tartani, midőn az embernek maga Orvossa javasolta volna az ivást feredéssel egybe kaptsolni; mert az othon
maratt

maratt Orvos előre minden történeteket nem láthat-el a' beteg pedig maga a' feredő vá-
lasztásában méginkább meg tsalatkozhatik. Ki-
nek egyfzer a' víz ivás bizonyos hasznat
szerez elegendjékmeg a' haszonnal, ne bizza
magát újabb bizontalanságra.

Tiltom végtére a' feredést azokban a'
nyavajákban mellyekben fennebb a' borvíznek
italát megtiltottam, kiváltképpen a' terhes-
ségben, nagy vérfojásban, havifojásban, súly-
fojásban, verköpésben, fekéjes tüdőben, for-
rázatban 's a' t. De a' következendők még
jobban megvilágositják a' feredőnek szüksé-
gét.

Hogy olvasóimot az oktatással annál ke-
vesebbé terheljem, én a' borvíz feredőköt
csak két részekre osztom, a' 20-dik Reaumur
léptsőjén feljül hívom *melegeknek* azon alól
hidegeknek. Mennyivel keljen ezen a' közép
léptsőn feljül hágni. vagy alól szállani, az
eddig elő adottak útatisításul szolgálhatnak.

Meleg Feredő.

Kétféleképpen szokták a' borvíz vendé-
gei, a' meleg feredőt készíteni. A' vizet
üstökben meg forralják, 's meg várják, míg
magától meg hűlepedik vagy addig hányják
egy kád borvízbe a' hév köveket míg a' víz
elegendő meleggé válik, osztán belé ülnek,
Mind a' két esetben nagyobbára csak a' fók
maradnak a' vízben, és a' feredő hűjános.
Egy Wessel Linden nevű Anglus Orvos igen
jó

jó módot talált miként lehessen egy nagy fa mackinába bocsátott, 's egész teredésre elegendő borvizet, a' nélkül, hogy minéralejít elvezetse egy tserép, vagy vas gömbnek segítségével által hamar felmelegíteni, de mivel, az efféle készület a' mi kútaink mellett nem találhatik, azt a' hiánosságot némü némü képpen azzal lehet leg hasznosabban kipótolni, hogy az ember néhány üst borvizet felforral, megszüri, azután elegendő hideg borvízzel felelegyitti, és azzonnal belé ül, így a' borvíz fokkal kevesebb minéralektól fosztódik meg.

Hasznos ez a' meleg feredő a' sovány, száraz természetű embereknek, kiknek húsos szálkái merők, engedetlenek; hasznos az érző inaknak feszességiben, és az onnan származott nyavajákban, millyen a' görts, kólíka tsuklás, 's a' t. hasznos a' lépnek, májnak, fodor hájnak, és más belső részeknek daganataiban, hasznos a' vérnek nagy sűrűségében, illyen a' fekete sáros embernek vére, hasznos a' külső tagoknak régi daganataiban, inak sugorodásában; de mindenek felett hasznos a' bőr nyavajákban, millyen a' rüh, és annak roszszúl gyógyítása után maratt, 's esztendőig tartó nevetlen test', ki, és béütése, nem külömben a' kofz, ótvár, bőrpoklosság, régi fekéjek, órbántz, és a' bőr kipárlásnak megdugulása.

A' meleg feredőnek nemei ezek: *Egész feredő*, melly nyakig; *Fél feredő*, melly köldökig ér; *Tsepegő feredő*, és *láb feredő*.

I. Mi-

I. Mivel a' meleg vízben való rendetlen feredések sokkal veszedelmesebb következéseket húzhatnak magok után, mint a' hideg feredők, szükség az egész, és fél meleg feredőkre nézve, a' következő törvént megtartani:

1. *Soha addig feredni nem kell míg az ember legalább 8 napokig a' vizet nem itta.* Ennyi idő alatt a' víz maga munkálódását belőlről már jó karba hozta, és a' feredő a' testen erőszakot nem tesz. A' hetedik, vagy nyóltzadik napon lehet feredni. Azután egy hétig ismét inni kell. Nyóltzadik napon újra lehet feredni, 's úgy tovább.

2. *Legjobb idő a' feredésre reggel, és este.* Reggel éhomra kell feredni, de a' gyenge szeméjek, mintsem az ájulásra alkalmatosságok legyen a' feredő előtt egy tséze levest vagy kávé, vagy tsokoladét ihatnak. Az estvéli feredés vatsora előtt két órával mennyen véghez, vagy ha annak vatsora utánra kellene maradni, meg kell várni míg a' gyomor az ételt megemészttette. De legjobb ilyenkor vatsorára tsak egy kevés levest enni. A' késői feredés nyughatatlan étzakát szokott szerezni.

3. *Lehet a' feredést úgy alkalmaztatni, hogy a' beteg a' vizet fél időig reggel, és délután igya, azontúl igyék tsak reggel, és a' délutáni ivás hejet mindennap estvefél 6 órakor feredjék.* A' feredés után 2 órával lehet egy kis gyenge vatsorát enni.

4. *Nem.*

4. *Nem jó addig feredőbe ülni míg azon nap az embernek széke nem volt, azért reggel minekelőtte feredőbe szálljon, ha különben még a' természet széket nem okozott, szükség egy kristéjt venni.*

5. *A' feredőben se enni, se inni, se alunni, se fokat beszélni nem jó. Ki a' feredőben elkezdene lankadni, nyeljen egy két korty bort, vagy tzimonya vizet (Aqua cinamom) az aluvás alatt a' vér rendetlen, és akadózó keringésbe jő, a' honnan könnyen ájulás, guttaütes, és egyéb roszszak származhatnak. Az aluvást szaglókkal ellehet üzni.*

6. *Méztelen kell feredni; mert ingben, gagyában, vagy talám éppen arra készült kontósben fele hasznot se lehet a' feredőtől venni. A' feredőnek hasznos munkálódása sokatt függ attól, hogy a' bőrt szüntelen újabb megújabb víz érje; de valaki gunyában feredik, ebben a' tzielban csak híjanoson részesül, mivel a' mennyi vizet az első belémártódáskor a' gúnya magába vészén, azt az egész feredés alatt megtartja, és a' több víznek a' testhez való közeledését meggátolja.*

7. *A' fő a' feredőből mindenkör kün legyen, szárazon, és hajadon maradjon: sőt nemelly betegeken, kiknek a' vér könnyen a' szemekre, agyakvelejére szokott tódulni, avagy a' kik a' gutta ütésre hajlandók, és több más főbéli nyavajak alá vannak vettetve, tánsos hideg vízbe mártott, gyenge ruha sapkát*

kát hígni fejekre 's aztot a' feredés alatt hideg vízzel gyakran megáztatni.

8. *Az erős meleg feredő ártalmas*; mert mennél a' víznek melege a' 30-dik léptsöt inkább feljül haladja, annál az a' vért jobban felviti, dagosztja, és sebesebb keringésbe hozza; innen a' meleg feredők után gyakran főfájás, álmatlanság, orr vérfojás, a' súlynek, és havi tisztulásnak szertelen megeredése, szédelgés, fő gyengeség, gyúladás, orbántz 's a' t. származnak. Ritka borvíz vendégének tapasztaltam eddig a' dombhāti meleg feredőt hasznára válni, nagyobbára mind roszszúl érzik magokot utánna, és félbeszakasztják. Oka ennek többnyire a' víznek nagy melegsége, mellytől a' vér zurzavarba, a' fő kabulásba jő. Egy Jászbold, Moldovának fő várossából jöt Török Kapitány 1798 esztendőben lelkét a' feredő után szinte kiadta, midőn a' hevettyüvel feredőjét próbáltani 48 léptsőjü melegnek találtam lenni; azután se vehettem rá a' jámbort, hogy 30 léptsön alól feredjék; de a' mennyiben tudom nem-is vitt haza majd semmi hasznot a' kút mellől.

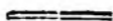
A' ki egyszer az igen meleg feredéstől efféle bajba esett, addig megne feredjék, míg azokból kinem gázal. Gyenge lábvizek, hívesítő salétromos szerek, és ha szükség érvágás, ezt a' történetet jóvá tehetik. A' meleg feredőtől származott álmatlanságban az álm hozó áfiomtól mint a' tűztől őrizkedni kell. Az efféle történeteknek legjobban eleibe kerül az, a' ki igen meleg vízben nem fere-

feredik, hanem a' 30 léptső tájékán vagy azonalól tsupán lágymatag feredővel él, vagy is éppen, azt a' pontot választsza, melly se nem hideg, se nem meleg, hanem testének éppen kelemetes érzést okoz.

9. *Terhes Aszonnyok, és Sérvésesek kös-
sék meg magokat a' feredő előtt, külömben
ezek könnyen kolikát kapnak, amazoknak
terhe megrokkán. A' terhes Aszizonyoknak
ugyan a' meleg feredő közönségesen nem ja-
vasolható, de ha aztot valami környülállás
szükségessé tenné, kötetlen soha feredőbe ne
üljenek.*

10. *Vannak betegek, kiknek a' meleg fe-
redőben gyomrokat a' görts elfogja, és né-
ha olly nagy mértékben jelenik meg, hogy
a' gyomrott bé húzza, kívül gödröt tsinál,
és a' türehetetlen fájdalom, és nyughatatlanság
miatt ájulás következik. Ez a' görts azokat
inkább ostromolja, kik gyenge természetiek
lévén éhomra mennek feredőbe. Az illye-
nek meg előzhetik a' görtsöt fölöstökkel, és
azzal ha mindenkor néhány rébbe fogott kez-
kenyöt kötnek szorossatskán gyomrokra; de
ha így is valami alkalmatlanságot szenvedné-
nek igyanak a' feredés közben egy pohár
bort, nevezetesen midön a' feredés ebéd
után esik.*

11. *Előbb kevés ideig kell a' feredőben
ülni, hova tovább lehet osztán az időt nyuj-
tani. Sokkal hasznosabb, mint szinten az
ivásban tanítottam, ha a' test lassanként szo-
kig*

kig a' feredőhöz. Elsőbben fél órát, azután többet, végtére két órát mulathatni a' vízben de ennél fennebb hágni nem tanátsos; mert a' hosszvas feredés ájúlásra adhatna alkalmatosságot; sőt ezt az így ki szabott időt-is szükség a' betegnek erejéhez mérsékelni. A' két óráig tartó feredés erős természetii szeméjeknek való, elég a' gyengéknek legfennebb egy óra. Egy szóval a' feredőben addig ülni nem kell, míg az ember ájuló félre jut, mihejt érzi magát gyengülni, keljen ki belőle. Mikor a' feredésnek tzelja a' merő húszálkának lágyítása, a' feredést 3—4 óráig is kihúzhatni, de ezt csak az erős, és ájúlásra nem hajlandó emberek mivelhetik.

Ha valaki a' vízben el talál ájúlani, hamar ki kell őtöt venni 's az ágyban ugy hejheztenni, hogy feje egyéb testénél fennebb ne fekügyék. Az ájúlást erős etzettel, szív erősítő Spiritussal elűzhetni. Sokat segít az ájulásnak meg előzésére, ha a' gyenge betegek üres gyomorral feredőbe nem mennek. Kik a' vízben gyengülni kezdenek szív erősítő szerekkel, szaglókkal, egy két korty borral. vagy tzimonya vízzel tántorgásaiból fel élednek.

12. *A' Surlás mint a' feredő előtt, mint alatta sokat használ a' víz munkalódásának felsegéllésére, nevezetesen a' szélütöt, inaszkatt, merevedett, sugaradott, pöffett, és elszáratt tagoknak. Az ember egy darab szörvászonnal a' feredő előtt egész testét, a' feredés közben beteg tagjait surolja, vagy súroltat.*

tatja, hogy a' benne megállapodott es meg-
rögzött nedvességek annál könnyebben moz-
gásra induljanak.

13. Néha a' gyakor feredés után magát a'
bőrön valami kiütés mutatja nevezetesen az
embernek nyakán, mejjén, kereszttsontja tájé-
kán, tzomjain, és karjain. A' kiütés többnyi-
re száraz, némellykor ugy nézki mint a' rüh,
máskor mint a' veres kása himlő, majd mint
a' balha tsipés, most mint a' szunyog tsipés,
másoknál ismét mintha meg tsájánoztattak
vólna. Az erős vízfketés, sajtás okoz egy
kevés alkalmatlanságot, és meg tart hét,
nyóltz napokig, de azután magától elmúlik,
és a' kiütés mint a' korpa a' testről le por-
lik. Nints miért tölle meg ijedni; mert az
a' feredőnek hafznos munkálódása, melly a'
víznek élességét a' meg nyílt bőr likatsokon
ki veri, 's a' testet ezen tisztátalanságtól
megszabadítja. Nem mindennek érkezik ez
a' baja; mert nem mindennek éles a' vére.
Midőn a' bőr nagyon vízfket, és a' ki ütés
nem akar meg jelenni, aztot szelid izzasztó
szerekkel segíteni lehet, de laxálni nemjő.

A' vízfketésnek, és sajtásnak legjobb
enyhitő orvossága a' feredés, valameddig az
ember feredőben ül, semmit nem érez, in-
nen a' kiütéssel nem kell gondolni, hanem
feredni kell mind végig. Ha a' kiütés meg
kezdene orbántzosodni, úgy a' feredést szük-
ség félbehagyni, és az orbántz ellen külső
mosogatásokkal, gyenge hashajtó vagy izzasztó
szerekkel élni.

14. *Őrizkedni kell a' meg hűléstől mint a' feredő alatt, mint utánna.* Mivel a' dombháti forrás mellett alkalmas feredő házáink nintsenek, kiki olyan hejet választson magának a' feredésre, a' hova a' levegőnek sebes béfojása ne légyen. A' feredés után hamar felkell öltözni, száraz, és füstel megmelegitet alsó ruhát magára venni.

15. *Egy órát a' feredő után szükség ágyban mulatni;* hogy az alatt a' serényebb mozgásba jött vér lassanként meg tsendesedjék, és a' tölle elvált tisztátalanságok a' bőr likatsin minden akadály nélkül kitakarodhasanak.

16. *Hányszor keljen feredni?* előre meghatározni nem lehet, szintén úgy mint azt; hány napig keljen a' vizet inni. Mind a' kettőben a' nyavajának gyógyulása teszen határt. Ki a' feredést az ivással egybe kapcsolja sokkal kevesebb feredéssel éribé; a' ki ellenben többet a' feredésre mint ivásra támaszkodik, nyavajaja régi makrantzos, 30 feredéssel se fogja tökéletesen czélját érni.

17. *Ha a' feredő használni nem akar; félbe kell hagyni;* mert az erőltetett feredés nem csak nem gyógyít, hanem inkább új nyavaját okoz.

18. *A' curát minden feredéssel végezze,* a' ki egyszer feredéssel elegyes curát vitt, és a' legutolsó napon vegyen laxatívát; Sőt tanácsos volna utoljára mindennek, a' ki egyszer

fzer borvizzel élt, testét a' motsoktól, és a' cura alatt a' bőrre rakodott tisztátalanságoktól egy kis gyenge lágy feredővel lemosni.

II. *A tsepegő feredő* nem elegendőképpen ösméretes Hazánkban. Ezen olyan feredést kell érteni, a' hol az ember nem ül belé a' feredőbe, hanem a' víz bizonyos távúlságról vagy egész testére, vagy valami tagjára omlik, tsorog, tsepeg. Az illyen feredőnek használatására más Országokban ahoz való készültek vannak, de nálunk a' rengeteg erdők között az effélet hijába keresed, szükségből tehát meglehet egy fazéknak fenekét olyan formán fűrni, hogy a' víz belőlle ha kell tsepegjen, ha kell tsorogjon. A' fazék úgy függesztessékfel egy két vagy több őlni távúlságra, a' beteg tagtól, hogy azt egy mazzagnál fogva lehessen fennebb emelni vagy alább eresztetni, egy más oldalaslag igazított mazzaggal pedig elébb vagy hátrább húzni, és e'fzerént minden 50 tsep után, melly egy nyomba esett vele tovább lehessen tsűsztatni. A' ki ezzel sem akarna bajlódni, aljonfel egy magas hejre 's kézből igazítsa oda a' tsepegést a' hova szükséges.

Ez a' feredés módja a' régi megrögött, és a' mint szokták mondani, megkövesedett daganatokban, hideg daganatokban, inak me-revedésében, sűgorodásban, szél ütött tagokban, köszvényes hideg tsomózásokban, hajlásoknak dagadással, vagy a' nélkül való régi fájdalmaiban egy foganatos orvosság. Kerülni kell ellenben aztot ottan, a' hol a' be-

teg tag megvan gyűladva, vagy orbántzos; vagy a' köfvény éppen benne vagyon, vagy ha nints-is meg, de elérézésétől tartani lehet. A' ki nem próbálta nem képzeli ennek a' feredőnek nagy erejét, azért szükség a' vele éléssel okoson bánni. A' következendő jegyzések útasításul szolgálhatnak:

1. *Tsak az a' tag maradjon meztelen, melly a' tsepegés alá botsáttatik.*

2. *A' víz szüntelen meleg legyen, azért ottan ottan újabb meleg vizet kell a' fazékba tölteni; mert a' hideg tseppeket bajos elfzenvedni. Én ugyan a' borvízen próbákat még eddig nem tettem, de ithon néhány megtebojodottat hoztam hejre 3—4 hetek alatt hideg víz tsepegővel. Megberetváltottam fejeket, és mindennap kéttzer egy egy fertáj mennél hidegebb vízzel két ölni magosság-ról tsepegtettem meg fejeket, mellyet igen tsendesen fzenvettek. E' mellett az érvágáson kívül belső orvosságot, tsak áfiomot attam.*

3. *A' víz tseppeknek lassu esése olly érzékeny, hogy azt nem könnyen lehet egy óránál tovább kiállani. Nevezetes változásokat okoz az érző inakban, úgy hogy neha tsudára méltó következesek adják magokat elő.*

4. *Mennél a' nyavaja régibb, a' daganat keményebb, érzéketlenebb, annál tovább kell a' tsepegő feredővel élni. Könnyü ezt a' fere-*

feredést három négy hétig kihúzni; mert noha a' beteg tagban nagy érzékenységet okoz, nem fogyasztja a' testnek erejét, mint az egész feredő.

5. *Mindennap kétszer lehet vele élni, de a' kinek környülállása kívánnya, ezzel az ivást, és közönséges feredést-is öfzvekaptsolhatja. Délelőtt igyék, délután üljön tsepegés alá, estve feredjék.*

6. Ha a' víz tseppeknek esése felette érzékeny, és eltűrhetetlen volna, a' beteg *tagra vékony ruhát kell tenni*, hogy az által a' lehulló víz tseppeknek ereje valamit mérsékelődjék. Mindazonáltal sokkal jobb, ha a' víz tseppek a' mezitelen szenvedő tagot érhetik.

7. *Nagy a' víznek ereje, midőn a' testre tsórog, vagy omlik, a' vért sokkal hatalmasabban mozditja, mint a' közönséges egész feredő; de ez a' feredés nintsen szokásban.*

8. A' tsepegő feredő után tiszta száraz ruhát kell felvenni, *és egy órát ágyban takaró alatt mulatni, a' még a' testnek megbővült kipárlása valamit tsendesedett.*

III. *A' lábferedésről mint legközönségebb feredés módjáról tsak azt jegyzemmeg, hogy igen meleg ne légyen; mert forróságot és nyughatatlan éitzakát okoz. Hafznos a' Dombhádi borvízről készült gyenge meleg lábteredő a' lábaknak hideg pöffedeseiben,*

és mindenféle vér felbuzdulásokban nevezetesen, ha a' vér nagyon a' före üt. Ezt a' feredést minden rendbéli curával egybekapcsolhatni. Lehet vele napiában kétszer, háromszor élni, 's a' feredést mind annyiszor egy óráig kihúzni.

Hideg feredő.

Mennél a' feredő hidegebb, annál nagyobb benne az erősítő erő, közönségesen a' 20 léptsön alól a' jég pontig a' vizet mind hideg feredő számba veszem, úgy mindazonáltal, hogy a' hideg feredő kinek kinek azon a' léptsön kezdődjek, mellyen teste hideget kezd érezni. Nemellyek a' 22 léptsön már hívest érznek, és a' víztől testek meghorzad, mások ellenben, kik nem olly heves vériek, tsak a' 20 léptsön alól kezdik érezni a' hívest. A' dombháti borvíz, úgy a' mint a' föld gyomrából kijő, mindenkor alhatatosan a' 10 léptsöt tartja: a' közel fojó Szamos ellenben a' gőzörvének mérsekletéhez szokta magát szabni, télben szinte a' jég ponton áll, nyárban néha a' 15 léptsöt feljül mülja. Egy legmelegebb ebégzeti napon végére akarván járni, mitsoda meleg lehet a' Szamos vize, négy versen meritettem belé a' Reaumur hevettyujét, és abban a' keneső reggel 11 délben 16 délután 18 estve 15 léptsön állottmeg. Más hidegebb napban ismét probát tévén reggel 9, délben 12, délután 11, estve 10 $\frac{1}{2}$ léptsőjü melegnek találtam.

Ha azt, a' mit ennek a' szakasznak elein a' hideg feredőkről előattam, öfzve vetjük, az első szakaszban, nevezetesen a' vasról mondottakkal, minden a' kinek erősödésre van szüksége szereztes curát remélhet a' hideg feredővel öfzve kaptsolt dombháti borvívvel való élésből. Okoskodhatnak talám valaki így: A' vas maga szorító erejére nézve a' hideg vasas feredőben a' bőr likatsit öfzeszorítja, 's azzal magának, és a' hideg víznek a' testbe jütását meggátolja, következésképpen maga erősítő erejét a' testre nem terjeszthetiki. Igaz, hogy a' hideg vasas vízektől a' bőr likatsok megszorúlnak, de nem annyira, hogy a' víznek útját, egészen elzárják; mert miért hát az ember feredés után nehezebb? A' tsupa tiszta hideg víz-is szoritt, de ki mondhatja, hogy a' testbe bé nem szivárog?

Nagy a' haszon, mellyet a' testbe bé szivárgott hideg vasas víz okoz, de én a' víznek hidegségétől több hasznot várok, mint magától a' bé szivárgott víztől. A' feredő víznek hidegsége a' testnek melegével magát egyarántba akarván hozni, sokkal gyorsabban által járja a' testet mintsem maga a' víz érkeznek; mert midön a' hideg víz a' testet kívülről elborítja, a' bőr alatt lévő érző inak a' hidegségtől mint egy irtozásba jönek, öfzőbb szorúlnak, és ez az irtozás, mint a' villám, az egész testnek érző inait minden belső részekben hasonló mértékben elfoglalja, 's minekelötte a' víz a' bőr likatsit meg haladhatta volna, már az egész testben

ben meg esett az erősítés. Ebből tehát egyenesen azt hozomki, hogy az édes hideg vizekben való feredés, az erősítő erőre nézve éppen azt a hasznot teszi a testben, a mit a hideg vasas borvíz ténne, és hogy ezt amazzal egészen fel lehet tserélni. De már önként egy szerentsés szokássá kezdett egy darabb időtől fogva a dombháti borvíz vendégei között válni, a kúthoz közel fojó szímos vízében való feredés, melyet annyival előbb betsülök a dombháti hideg feredőnél, hogy amott a hideg feredőben megkívántató mozgást meg tehetni, de nem a borvízben, melyet az ember kéntelen kádba venni. Tsak kár, hogy a vendégek még eddig nem igen jó rendet tartanak a feredésben, se a nyavaját meg nem választják reá. A következők utasításul szolgálhatnak.

Artalmas a hideg feredő mind azokban a nyavajákban, melyekben fennebb a meleg feredőt kiváltképpen javallottam. *Hasznos* ellenben tsak nem mindentűt, a hol erősítésre szükség vagyon. Az Orvos midőn betegjét vasas borvízre küldi, titkon bizonyítja, hogy a betegnek okkal móddal a hideg feredő-is hasznára fog válni. Ez a közönseges állítás nem fok kivételt szenved; szembe tűnő a többek között a hideg feredőnek haszna a következőkben: Ilyenek az érző inaknak elgyengülése, és minden onnan származó nyavaják, a testnek torhúltsága, mindenféle közfvény a paroxysmuson kívül, a nemzésre való lankattság, az éjjeli fertőzésből, vagy maga fertőztetéséből származott fogyatkozások

sok; millyen a' nemzö résznek gyengesége, lankatsága, mordság, hát persenye, zsibongás; tovább a' hús szálkáknak tágulásából erett hofzfzas fejr fojás, és az innen következett magtalanság, egy szóval a' temérdek részeknek mindennemü elgyengülése, torhulása, a' vérnek vékony volta, és mint egy rothadásra való hajlandósága 's a' t.

Négyféle képpen lehet hideg feredövel élni. Midön az ember fövel bukik vízbe, ez a' feredö neme *bukó feredönek* hivattatik; ehezvaló készületek Hazánkban nintsenek, erröl nem-is ízöllok. Második a' *lábferedö*. A' lábak gyengeségében, ha tsak a' vénségtöl nem származik, ennél foganatosabb Orvosság nintsen. A' podagricusok se remélhetnek semmitöl nagyobb vigasztalást, mint az ilyen gyakor lábferedötöl, de tsak a' paroxysmuson kívül. Öntözö *feredönek* azt nevezem, midön a' beteg meztelen vetkezvén magát tetétöl fogva talpig megöntözteti, mind addig míg némü némüképpen teste a' hideghez kezd ízokni. *Egész feredö* az, ha az ember egész testét vízbe mártja. Ez az utolsó feredö neme, mint a' dombháti borvíz mellett a' legközönségesebb, a' következő jegyzéseket érdemli:

1. *Legalább 8 napokig borvizet kell inni, azután lehet a' feredéshez fogni.* Valakinek vére nyákos, ezt a' szent tanátsot megne vesse; mert az időnap előtt való erősítö feredö veszedelmes belsö dugulásokat okozhat. Minekutánna ellenben a' nyák elfozlott,

ki-

kitakarodott, és a' testnek már csak erősödésre van szüksége, ellehet a' hideg feredőt kezdeni. Kifelel magáról, hogy vérenek semmi nyákossága nintsen?

2. *Eret vágasson a' feredő előtt az, kinek fok a' vére, és fejére liet; mert a' víz az ereknek rúgerezét vízfzAADVÁN, az utólsónak keringését megsebesíti, és könnyen gyúladást okozhat.*

3. *Reggel éhomra, estvénden üres gyomorra kell feredni. A' ki éhomra a' feredőt nem szenvedheti, előbb egy órával igyék egy tsésze levest, vagy kávét, vagy tsokoládet. Szerentsés fogásnak találom aztot, hogy az ember 8 napok múlva a' dólutáni ivás hejett minden másod nap 6 óra tájban feredjék, 8 órakor egy kis gyenge vatsorát egyék.*

4. *Széke szorúlva senki se feredjék. Kinek reggeli feredésre van szüksége, előbb vegyen kristéjt, úgy mennyen feredőbe, ha külömben még az napon széke nem vólt.*

5. *Felhevült testel annál inkább iztatton feredőbe menni nem kell; mert a' bőr likatsi hirtelen megfzorúlnak; a' testnek kivületére, már útban lévő, és felhevült nedvességek oda szorúlnak, vefzedelmes dugulásokra, és nyillaldozásokra adhatnak alkalmatosságot. Innen néha rheumatismus származik, mellyből némellyek abba a' vélekedésbe jöttek, hogy a' hideg feredők a' rheumat nem gyógyítják, hanem*

hanem tsinálják; de látni való, hogy azt tsak a' vízfa élésnek keljen tulajdonítani.

6. *Mezítelen feredni*, fennebb a' meleg feredő regulái között a' 6 szám alatt megmondott okokból, itt-is fogatosabb a' gúnyában feredésnél.

7. *Mozogni kell a' feredőben*, ne talán a' belső részekben valami dugólások esenek. A' fojó vízben mintegy kéntelen az ember mozogni; de az öntöződés közben-is lehet sétálni.

8. *A' főt szükséges a' feredés közben meg nedvesíteni*, ottan ottan belé ütvén aztott a' hideg vízbe, vagy vele gyakran meg lozsolván. Tanátsos volna leg előbb a' főt mártani, vagy áztatnimeg hideg vízzel.

9. *Sokáig vízben ülni nem jó*; mert midőn a' test az első irtózáson által esik és a' vízhez mintegy szokni kezd, már az erősítő hafzon mellyet a' hideg víztől várunk, véghez ment; azon túl a' víz nem erősítő; hanem engesztelő erővel kezd munkálódni. Innen a' kádban, a' hol a' test a' vizet megmelegitheti elég fél fertáj óra, a' fojóban, a' hol a' testet szüntelen újj hideg víz eri egy fertáj, leg feljebb fél óra elegendő idő a' feredésre. Egy átaljában szólva, mennél a' a' víz hidegebb, annál a' feredés kevésbb időtt tartson. A' ki a' kádban kévána hideg borvíz feredővel élni, és a' hidegtől nagyon irtoznék, a' borvizet eleintén néhány-szor

szor egy kevéssé melegíttesse meg. Az első feredő lehet 20 léptsőjű, a' második 18, tovább 16—14—12 's azontúl olyan, mint a' földgyomrából jö.

10. *Egy kis tsendes mozgás a' feredő után szükséges; azért, hogy ha valahol a' testben, a' hirtelen hidegtől valami edényekben a' nedvességek, elbámúlván, megállapottak volna, azokat az újj erőre kapott vér edényei ismét meg indítsák, a' több vérrel öfzve elegyitsek, és a' meg szorúlt bőr likatsok a' gyenge mozgás által megint kinyilván, a' bőr ki párlása hejre áljon. De a' feredő után tiszta száraz, és meleg ruhába kell öltözködni.*

11. *Hányszor kell feredni? Ezt tsak a' szükség és környülállás határozza meg. Egy hideg feredő három meleg feredőt a' hafzonnak nagyságára nézve fel ér. Ki a' hideg feredőt az ivással egybe kaptsolja, minden másodnap; kinek nagy a' szüksége minden nap kétfzer feredhetik.*

12. *Ha valakinek előre nem látott okból ártalmára kezdene a' feredő lenni, éjjeli nyughatatlanságot, gyúladozást, nyilalást okozna mindjárt szünnyékmeg, és a' vérnek felbuzdúlását salétromos szerekkel, lagymatag lábvízzel, érvagással, kristéjekkel lekell tsendesíteni.*

TIZENEGYEDIK SZAKASZ.

A' DOMBHÁTI BORVÍZ SZÁLLADÉK- JÁNAK HASZNAIRÓL.

A' borvíznek szálladékját, mint valami haszon vehetetlen salakot, úgy nézik Hazánk-fiai, de az Orvosok magok se gondolnak vele látom semmit. Elég kár mert a' közönség egy derék orvosságtól fosztódik meg. Én itten a' dombháti borvíz szálladékjának egy néhány hasznait elő számlálom, de ha Orvostársaim azzal a' betegnel még több tapasztalásokat gyűjtenének, jövendőben aztot nagyobb hasznunkra fordíthatnók. A' kút mellett lévő szálladéknak egy része kö másik sár.

A' Borvizkö, melly a' dombháti forrásnak első tsatornáiban találtatik porrá töretvén 15—20—30 gránig Saletrommal elegyesen hívesit. A gyermekekben a' savanyóság ellen bizonyos orvoság. Az igen bőv, éles és mardosó epében, köldök tsömörben, vér hasban, fosásban, vese követsekben, bújdosó köfzvében, fejerfojásban, a' szoptató afzonyok tejének szaporításában, a' gelesztiktől vagy gyomor elsavanyodásától erett gyermekek nyavaja törésében, rángatózásban, meg rögzött változó hideg lelésekben miut valóságos lúgos földékből, és vasból álló szér nagy fzolgálatot teszen. Tovább a' kezeknek, lábok

hoknak 'siros motskát tisztítja, a' testnek régi fojó fekejeit, ha rájok hintetik, tisztítja, szárazítja, gyógyítja. E' mellett fog pornak is alkalmas.

A' Borvíz sár az alsóbb tsatornákat foglaljael. Mennél az a' forrastól tovább van, annál haloványabb, vagy inkább kékellő színű, lágyabb, és kevesebb benne a' vas. Az utolsó valunak sárja szárazító ereje mellett, lágyító erővel bír, a' meg merevedett izeket, és érző inakot hajlékonyokká téfzi, ha az ember aztot megmelegítve a' fitzomodott merevedett, sugorodott hajlásokra, szél ütött fel pöffett tagokra, és kemény daganatokra fel köti. A' külső tagoknak régi rágos nedves fekéjeit, szüntelen könyöző régi túros sebeket, mint az emberekben, mint az állatokban tisztítja, szárazítja, gyógyítja ha flastrom gyanánt rájok köttetik. Az a' borvíz sárja, mellyben vas-is inkább vagyon, meg hatalmasabban oszlatja a' külső tagoknak hideg, pöffett daganatait, és gyógyítja túros sebeit. A' gyenge szemeknek erősítésében sem utolsó orvosság, nevezetesen használ olyankor, midön a' szembelei apró eretskék megtágnak, a' szem hosszas időkig könyez, és vérmes. A' legmakrantzosabb lábészár fekéjei közül fokat tudok, mellyek ettől a' sártól meggyógyúltak. A' hasznot itten a' sárnak tisztító szárazító nedvességet elnyelő, és szelidül szorító bennékei teszik. Most három esztendeje a' dombháti víz mellett egy hegedüs Tzigánnak fejer vak lovát, mellynek egefz háta regtől fogva tsupa túr, és egy seb

vólt,

volt, mindennap ilyen borvíz sárral kötöz-
tettem. Némelly sebes láhu borvíz vendégei-
nek-is éppen akkor ugyan aztot javasoltam, de
kinevették, hogy nekik ló curát ajánlok. A'
fejer ló háta tsudára méltó hamarsággal 3 he-
tek alatt tökéletesen meg gyógyúlt; a' sebes
láhu vendégek is makatsságoknak érdemlett
jutalmát elvettek, sebeslábakkal mentek haza.
Hát ne együnk mi árpa kását azért, mert az
a' lóvat meg hízlalja? Plinius-is emlékezik
az orvos kutak sárjának hasznairól, mellyel
a' bőrt be kenni, 's a' napon megfárasztani
javálja *).

TIZENKETTÖDIK SZAKASZ.

A' DIETÁRÓL.

Valaki maga egészségének vizzanyerését, fzi-
véből ohajtja szükség nem tsak a' vízzel élés
alatt, hanem előtte, és utánna jó darab ideig
diaetat tartani. A' víznek itala előtt leg alább
8 nappal hozzá kell magunkot a' borvízi
diaetához szabni. Mitsoda hasznot ígíret
maganak az, a' ki a' dobzodáshoz, és egyéb
rendetlen élet modjához hozzá szokván, tsak
a' kút mellett akkor teszenfogadást, hogy
már most zabolán fogja tartani torkosságát,
és egyéb indulatait, midön az első pohár ví-
zet szájához vífzi? Igen jó de felette késő
a' fogadás; mert bajos a' szokást hirtelen val-
toztatni, a' test nagyon szenved alatta, a'
mint

*) Hist. natural. Lib. XXXI. Cap. 6.

mint léptsönként nevededett, hasonló úton kíván a' testtől megválni.

A' vízzel élés után azért kell még egy két hétig diaetat tartani, mert a' víz némelly nyavajának gyógyítását a' kút mellett csak elindítja, és az egész gyógyítást azután csak a' jó természet vízi tökéletességre. Nem de ezt a' természet munkálódását a' rendetlen étel módja egyszerűben zúrzarvarba hozná, semmivé tenné? Számtalanszor tapasztaltam már a' dombháti borvíznek ezt a' tulajdonságát, hogy a' curának bévégződése után csak későre nyilatkoztattaki maga hasznait, mellyet valakik békességes türessel elvárni nem akartak, hanem mindjárt a' fok gyümöls ételhez, és minden szokott rendetlenségekhez hozzá kezdettek, nem csak megnem gyógyultak, hanem inkább egyéb hofszas nyavajákba estek miatta, 's azután ok nélkül a' borvizet rágolmazták. Holott mások, kik ugyan azon szeméjekkel együtt itták a' vizet, de orvosi módon éltenek máig se gyözik a' víznek idvességes hasznait elegendé dicsírni.

Alkalmasint szemmel tartottam tíz egy néhány esztendőök alatt, miként szokott a' dombháti víz mellett a' diaeta tartatni. A' Dinnye, 's egyéb gyümölsök, lentse, horsó, foszujka, fok tézta némü, kolbáfz, szalonna, füstöshús, szalami, fajt, kövér berbés 's a' t. megjár. Délben a' tál étel 12, vatsorán legalább 6. Némelly vendégek reggel 9 órakor felkelnek, delutan két órakor ebé-

chédelnek, azontúl estvéli 10 óráig asztal mellett ülve kártyáznak, 11 órakor vatsorálnak, sokat esznek, és isznak, éifel után lefeküsznek. E' nem derék diaeta. Tsuda hogy az ilyenek mind egyről egyig a' kútba nem vesztik életeket, avagy a' víztől rühöt, kásahimlöt, 's több efféle kiütéseket nem kapnak. Ezek a' kiütések néha ugyan a' víznek idvességes munkálódásából származnak, és az embernek egészségére szólnak, de gyakran tsupán a' rendetlen vízzel való élésnek, és diaetának a' következései.

Hogy tehát fenki magát a' nem tuttamal ne menthesse, a' diaetában-is rövideden rendet szabok. A' diaetán nem tsak az *Étel italban* való rendtartást kell érteni, mert ide tartoznak a' *Levegőnek* viszontagságai. *Mozgás, Aluvás, Tisztulások, és Indulatok.* Mire keljen ezekben kinek kinek vigyázni imé következik.

É T E L.

Nem gondolom fenki lenne Olvasoim közül, ki az *étel, italban* való rendtartást szükségtelennek mondaná. Kiki tapasztalhatta magáról, hogy egészséges állapotjában se minden eledelt, és italt szenvedmeg gyomra, egytől rágást, mástól főfájást szenved, a' harmadikot kiokádja. Ennek oka nem egyéb, hanem az efféle eledelek az olyan embernek nedvességeivel ellenkezvén mihejt a' gyomorba érkeznek, a' belső nedvességekkel, mint ellenséggel megütköznek, hartzot tartanak,

tanak, és nagy szerentséjére válik az evőnek, ha azon az úton, mellyen a' viadal hejére letsúfztatni kéntelenek voltak, ismét vizfa térnek. Mennyivel inkább igaz tehát az, hogy a' gyomor akkor, midőn orvossággal él nem minden ételt szenvedmeg? még azokat se mind mellyekhez az előtt hozzáfzokott volt. Már pedig a' borvíz orvosság, mellyből nem kalánnal, hanem pohárral, nem minden két három órában, hanem minden fertájban, hidegen, és éhgyomorra ifzunk. Éhomra pedig vizet inni, mellyhez rendfzerént hozzáfzokva nem vagyunk, bizonyoson nagy változást okoz bennünk, gyomrunknak természetes melegségét meggyengíti, aztot kényesebbé téfzi. Szükség tehát itten az eledelt megváltoztani.

Felteszem aztot, hogy kiki minekelötte házától elindúlt maga rendes Orvossától, kitöl ösmértetik elegendő oktatást vett, mire fzükség nyavajájához képest az étel, italban vigyáznia. En most tsak annyiban fzóllok róllak, a' mennyiben azok a' borvizivónak ártalmasok, vagy hafznosok, úgy hogy az itt kifzabandó rendet egy olyan ember-is tartozik követni, kinek femmi baja nintsen, és a' vizet tsak mülatságból ifzfa. A' vékony, és kevés szerekből került asztal mint legtermészetesebb, bizonyára a' legjobb. Sokkal könnyebb aztot meghatározni, mit ne egyék az ember, mint azt, hogy mit egyék; mert fenki élés kamarájába, és erfzényébe bé nem cekénthetni; a' mi egytől kitelik, azt a' másík megnem szerezheti; némelly olyan eledele-

deleket kedvell, mellyekhez más hozzá nem szokott. E' mellett Konyha Mesternek kelene lennem, hogy minden közöttünk szakásban lévő eledeleket névfzerént előszámláljak. Erre magamot semmiképpen nem ajálom, hanem a' dólgot csak közönségesen határozom meg, a' többit az okos gazdálzonyokra, és konyha Mesterekre bízom.

I. *Ártalmas étel* a' borvíz vendégeinek minden kemény, nehéz emészto puffasztó, durva, vagy megromlott étetö nedvességgel, hevitö, vagy szárasztó részetskéekkel biró eledel. Könnyü ezektöl akárkinek magát megtartóztatni, mert többnyire olyan eledelek, mellyektöl a' kényes gyomru ember magát otthon-is megszokta tartóztatni. Ide tartoznak.

1. Az üfzöges, konkojos, vagy költes gabonából készült *durva kenyér*, vagy *komlós trípó*. Vagy mind a' kettö, ha a' legjobb búzából készült-is, de jól nem készült, vagy sületlen maratt, a' gyomrot megnehezíti, és a' több eledeleeknek rosz tulajdonságot ad. A' mindenkeppen jól elkészült lágy meleg kenyér sem ide való. Hány embert vitt már vízre a' jó lágy kenyér? az ínynak jól esik, de minémü alkalmatlanságot okozon egy két óra mulva, kevés ember lehet, a' ki nem tudná. A' gyomor felpöffedes, haszas tsuklás bizonyoson nem jelei a' lágy kenyér hasznos vóltának.

2. Mindennémü igen zsíros, kövér ételek, tokán, szalonna, kövér húсок 's több effele.

3. Durva tészta-érmű a' fokféle galuska, sódörös tészta, zsírral lábbagó ros tészta, pástétom, 's még száz effele.

4. Keményen főt tojás, túró, sajt, bámos, 's a' t.

5. Mindenféle bésózott, vagy felfüstölt hús, és hal. Illyenek szoktak közöttünk lenni: Füstös diszno, vagy marhahús, füstös nyelv, füstöskolbász, szalámi, sósviza, hering, tökehal, menyhal, füstöspisztrang, a' mi éppen a' dombháti borvíz mellett, ennek nagy bövsége miatt, némellyeknél szokásban vagon.

6. A' száraz hüvejes vetemények, Lentse, borsó, fofszujka, bab, köleskása, 's a' t.

8. Mindennémű gomba.

8. Mindenféle nyers gyümölts u. m. Málna, eper, veres szőlő, tseresnye, meggy, dinnye, alma, körtvély, 's a' t. Tsudalkozom rajta miként némelly Orvosok a' borvizzel való élés alatt az effele nyári gyümöltsököt nem csak megnem tiltják, hanem mint hasznos tsemegét javalják. Talám vas a' gyomra az illyen Orvosnak magának. A' természet az effele nyári gyümöltsököt éppen azért hozzaelő a' nyárnak közepette, hogy azzal az ember a' nyári hévségnek alkalmatlanságai ellen a' testet enyhithesse. Elégé megmítattam már eddig minémű rofszak következnek a' gyomor meghülestől; miért kel-
lene

lene hát magunkot ezzel az úgy-is könnyen elkerülhető tóldalék étellel szánfzándékkal keletztebe keríteni? Nem egyszer tapasztaltam a' dombhāti víz mellett, hogy a' málna, a' víz ivóknak has menést, gyomorgörtsöt, kólikát, és hideglelést okozott, oka a' gyomor elhűtés volt. Hát ha még ezekhez a' nyers gyümölcsekben lakozó sok levegőt hozzá tesszük, nem de azok a' legpuffasztóbb eledel-ek közül valók? közélt se volna annyi szélhajtó liquorra szüksége a' borvíz vendégeinek, ha a' gyümölcst ételtől való magok megtartóztatásában áthatatosok tudnának lenni.

Nem mondom, hogy mindennek, és mindenkor megárt a' gyümölcst étel; mert módjával, főkeppen a' boros emberek ottan ottan ártalom nélkül esznek látom gyümölcst, de azért ez a' tzikey, átaljában szólva, a' megtiltott eledel-ek közé tartozik, mivel ha az Orvos keveset enged a' beteg jó szível tizszerezi az engedelmet. Egykor egy Uri Alfzony a' dombhāti borvíz mellett ebéd után egy halmozott tángyér szép málnát tartván kezében azt kérdi töllem ehetiké belölle néhány szemet, én megengtettem. Bezzeg megatta az árát, mert egész következendő étzaka gyötrötte a' hasrágás; más nap borvízzel se élhetett; minekutánna jobban lett, maga beszélette, hogy az egész tángyér málnát megette volt.

9. *A' Süteményék* egy átaljában mind oda haza maradhatnak. Az ínynak kedvesek, de a' gyomortól nehezen emesztetnek, kivé-

ven az egy kétszer sültet, melly jól megáztatva, megengedhető. Senki ama derék frós téfztáknak ditséretes nemével elő ne áljon, mert az noha puha, még-is a' fok benne lévő zsír miatt, egy szikrával se könnyebb emésztésü egy akkora darab mólnár pogátsánál.

II. *Hafznos étel* minden a' borvíz mellett, a' mi gyenge puha, és egy mástól könnyen elválható részerskékből áll, és szelid tápláló tulajdonsággal bír. Ide tartoznak :

1. Mindenféle *tápláló levesek* csak erősen zsírosok ne legyenek. Leg első hejet foglal ezek között a' jó tehénhús leves, sükeres gyökerekkel füvekkel, és kásákkal elkészülve, millyenek a' petresejem, tzeller, páfzternák, sóska, túrboja, kövér portsin, riskása, gyöngykása, femlekása, haritska dara, 's a' t. Tovább a' bornyu berbéts, tyúk, kappan, tekenyős béka, katona béka, rák levesek; a' bor, tsokoládé, és téj levessel együtt. Kivévén ama mesterséges, és fok húsból készült kotsonya természetü felette nagyon éltető, de a' mellett fok hagymával, fokhagymával, és csak nem minden fűszerekkel gazdagon megbérlett leveseket, nem különben a' fok téfzta darát.

2. *A' tejes eledelek* a' borvízzel nem elenkeznek. Hanem jusson eszünkbe szükség, hogy a' téj a' hivesítő eledelek közé tartozik.

3. Min-

3. Mindennemű gyenge, és puha részekből álló *zöldség*, könnyű emésztő gyökörek, és füvek: petersejem, tzeller, spárga, komlóhegy, pafzternák, murok, répa, karó répa, tzecla, zöld paréj, sárga parej, faláta, káposzta, virág káposzta, olofz káposzta, turboja, sóska, tsajan, zöld borsó, zöld foszujka, ártítsóka, mind megegyeznek a' borvizzel. Azok mindazonáltal, kik gyakran a' széllel bajlódnak elhagyhatják a' karó répát, olofzkáposztát.

4. *Megfőtt gyümöltsök*, szilva, körtvély, alma, birsalma, tseresnye, meggy, baratzk 's a' t.

5. *Gyenge hússok* tsirke, tyúk, kappan, pipe, lúd, retze, pújka, galamb, jól megfőtt tehénhús, borju, bárány gidó, juh, malatz, gerlitze, fogoj, tsáfzárka, fenyőke, fátzán, fزالonka, patsirta, feregéj, húrosmadár, pinty, veréb, nyúl, és öz. A' vízi szárnyas állatoknak keményebb, és nehezebb emésztő hússok vagyon, ezért ezek elmaradhatnak.

6. A' *halak* közül csak a' kövihal, tsuka, galótza, pistrang, melly utólsónak Radnán nagy bövsége vagyon, megengedhetők, a' többi mint vagy igen kövér, vagy különben-is bajosabb emésztő eledelek, nem a' horvizi asztalra valók. A' könnyű böjti eledelekhez tartoznak: a' rík, katonabéka, tekenyösbéka, a' ki szereti.

7. *A savanyó eledeleket* látom némelly Orvosok megtiltják a' dombháti víz mellett, de fundamentom nélkül tselekefznek, mert meg nem vizsgálván a' víznek belső tulajdonságait, és azokkal a' részekkel, mellyekből azt a' természet öfzvealkotta, előbb meg nem ösmérkedvén, éppen olyan dólgot tiltanak el gondolomra, mellyet éppen javasolniok kellene. Ösmérni kell a' vizet, hogy az ember alatta a' savanyót ajálhassa, vagy megtiltsa. Vegyünk a' borvíz tsatornájából hűsz, harmintz gránt nyomó követskét, törjük apróra mint a' liszt lang, töltsünk elegendő erős borettetet rá. Az etzet a' rá töltéskor mindjárt forrni kezd, és a' port 24 órák múlva egészen felolvasztja, kivéven valami vas részetskéket, és vele földes középsót tsinál. Ebből azt hozomki, hogy a' borvíz szálladékja, ha a' pohárban az etzettől felolvad, gyomrunkban is bizonyára követi ezt a' tulajdonságát, a' savanyó eledelokkal magát egybekaptsolja, só természetet vezén magára, mellynél fogva a' hasat indítja, és a' belekből kitakarodik.

Innen kitezik, melly haszontalan azoknak felelmek, kik látván e' nagy dombot a' vízből származni, attól tartanak, hogy a' fok föld a' gyomorban megfeneklik, és aztot elnehezíti. Elhalgatom, hogy ez a' föld, ha a' gyomorban a' vízből kifzállana, a' mit pedig nem mivel, mint akár mi más eméztetlen apró kovatskö a' fok eledellel öfzve elegydvén, a' belekből kéntelen lenne kitakarodni, de a' mi kevés föld a' gyomorban és

belek-

helekben elmaradozna, azt a' savanyó eledelek ismét felolvasztják fojóvá teszik, és a' testből szerentsesen kitakarítják. Mellyre nézve javasolom mindennek a' savanyó eledeleket, mint hasznos, és szükséges szereket a' borvíz cura alatt. Kit a' borvíz nehezen hajt puffaszt, annak legnagyobb szüksege van a' savanyó eledelekre. Nints mit valagotni a' savanyókban, etzet, korpá tzipre, borkő, tzitrom, almás 's a' t. mind hasznosok.

Ezeknek az előszámlált, és megengedett eledeleknek, száma olly bőv, hogy négy hetek alatt fő törés nélkül majd minden nap újjabb, megújjabb konyha tzedulákat lehet belőlök készíteni. Valaki tehát egészségét szereti, reméllem olly maga gondolatlan nem lesz, hogy ennyi fok gyenge eledeleket el-mellőzven, a' durvákat válassza.

De nem elég az ételbéli jó megválasztás, még a' *mértékletesség*, és az *evés ideje* is nevezetes jegyzést érdemel. Felse teszem, hogy a' borvíz vendégei divatlanságból vétkezzenek az ételben, hanem a' bõrvíz nagy étkedvet szokott okozni, megtsalja az evõt, némelly elfelejti magát, nyeli, falja az ételt, 's rágatlan üldözi gyomrába, az étel emész-tetlen marad, a' gyomrot nyomja, szelet okoz, és a' borviznek hasznait hátráltatja. Az étkedvet meglehet délben elégíteni, csak az ember igen mohón ne egyék, és az ételt jól rágiameg. Vatsorán a' mértékletlenség legártalmasabb; mert az az éjjeli nyugodalmot meg-

megzavarja, és a' testnek a' cura alatt szükséges enyhülését elragadja. X

Ebben a' hibában az Uraságok teszik magokat másoknak előtte bűnösöke, kikről Hoffmann azt mondja: *Vivunt ut volunt, curantur ut jubent, moriuntur ut debent.* Megnem gondolván, hogy itt a' kút mellett ispotájban vannak, a' hol előbbeni egészségeknek visszanyerését egész erejeből kellene munkálódniok, bált inditanak, hofzszas kártyázást, és visitákat tartanak, 11 az óra, ha nem több, mikor vatsorához ülnek, 10—12 tál ételből derekasint esznek, azzal mindjárt lefeküsznek, és a' fok nyughatatlan álm után reggel, midőn a' borvíz ivásnak ideje elérkezett a' szemek az álmatlanságtól még nehezek, az étzakai enyhülés hejett bádjatságot panaszolnak, a' gyomor a' jó ízzu vatsorával még teli van, úgy hogy a' víz alig győzi csak azt az egy farkast kiüzni, mellyel a' gyomor az előtti estve megterhelődött. Képzeli az ilyen patiens, hogy testének nyavajás környülállását, vérenek tisztátalanságát, és megveszetségét a' víz e' szerént megjobbitja? A' természet csak azt munkálja, a' mire annak eszköz szolgáltatik.

A' gyomor terhelésnek tehát bizonyosabb eleibe kerülhetése végett, kerülje min minden az ételeknek sokaságát, elegendjek meg néhány tál jól elkészült étellel. A' ki a' bevett szokás szerént asztalához vendégeket hívá, ne a' fok, és mesterségesen készült tzi-fra ételekkel, hanem azzal inkább mutassa meg

meg a' bravourt, hogy a' borvízi curához szabott asztali mértékletességet, és takarékos-
ságot tökéletesen meg tudja tartani. A' hal
a' fejétől kezd bűdösödni; a' közép rend az
első Uraságtól, a' kösség mind a' kettőtől
veszi a' példát. Ha az Uraságok a' borvízi
rendet meg nem tartják, a' többtől héjába
várjuk; ezek a' roszban-is könnyen amazokat
követik.

Az ételnek számát ugyan meg határoz-
ni nem képes; mert némelly 3 ételből fem
eszik annyit, mint más egyből, de mivel az
étel, mennél többféle, annál több dólgot ad
a' gyomórnak, az Uraság asztalához ispotáji
módon tévén a' határozást, nagy hibának
tartom, ha az ebéd a' 6, a' vatsora a' 4 tál
étel számot meghaladja, ennyit-is csak azért
móndok, hogy a' kik sokhoz szoktak, legyen
miből válogatniok, mivel szoros értelemben
a' dél ebéden 4, vatsorán 2 jo izzü eledel-
lel megkell elégedni. Othon a' betegnek
ennyit fem engedünk; de mivel itten a' víz
az étkedvet gyúlasztja, a' borvíz cura alatt
többet engedhetni.

Leg jobb ebéd ideje a' víz ivásnak hé-
végződése után 2 orával, a' vatsorának pedig
estve 8 órakor.

I T A L.

*Az italok köze, mellyek, Országunk-
ban szokásban vannak, számláltathatnak: a'
fer, bor; palinka, rosolis, kávé, tsokoládé,
teja,*

A' téja, mandolatéj, tzitrom löre, és a' víz. A' fer, teja, mandolatéj, és a' tzitromlöre nem e' mi borvízeinkhez valók. A' fer ugyan a' borvízre nézve megengedhető volna azoknak kik inkább ehez mint a' borhoz szoktak, hanem a' borhoz szokott magyar gyomor fertis borvizet-is iván bizonyoson meg nem menekedik a' kolikától. E' mellett a' Hazánk-béli fok jó borok a' fer főzésnek elegendő mezőt nem engednek, 's valóságoson jól elkészült fereink nintsenek. A' téja a' gyomrot puhítja, azért teljességgel nem tartozhatik az erősítő borvizek mellé. Mi okozza Angliában, és Hollandiában a' fok vízkorságot? a' téja. A' fok meleg víz után az erek ki tágúlnak, meg erefzkednek, a' vízes nedvességeknak rendkívül hejet engednek, és vízkorság támad. A' mandola téj, és tzitromlöre hívesítő erejekre nézve éppen ártalmasok.

*A' bor étel közben mértékletesen egy alkalmas, ital a' borvizek mellett, ez a' gyomrot erősíti, melegíti, az eledeleknek meg emésztését segíti. Az erős bor valamint mindenkor ártalmas egy ülő embernek, úgy szinten itten mint egy fel invalidusok ispotájában nem alkalmas. De szerentsenkre az erős bor az ínynak sem kelemetes borvízzel. Az erőssen savanyó, fojtós, vagy nagyon meg kénkövezett, nem különben a' még tökéletesen meg nem tisztult újbor-is nem ide valók. Itten a' gyengén savanyó ó bor minden tekintetben a' leg egészségesebb; de talám közönsegesen mondhatni, a' domb-
hái*

háti borvízzel elegyítve, az ínyvek leg ke-
lemeresebb, mellyet még a' bornemiszák
gyomra-is jól meg szenved.

A' lúgos borvizek, millyen a' dombháti
leg többet a' vizeleten tisztitanak. Ezt a'
természet munkáját a' savanyó bor segíti, úgy-
mint a' melly már magában vizelet hajtó.
Fennebb a' borvíz tsatornájából vett falak kö-
vet etzettel meg próbálám, kiki tapasztalhat-
ta, kogy maga a' borvíz szintúgy forr, peseg
a' savanyó borral; ennek savanyó része, a'
víz lúgsójával, és lúgos földelivel magát hir-
telen egybe kaptsolja, azon pillantatban, mint
a' szabad, mint a' kötött levegő, vagy-is a'
víznek spiritussa meg szabadúl, és sok apró
buborékokban zápor módjára rohan-ki a' po-
hárból, 's a' gőzörvénybe elenyészik; a' po-
hárban maratt lúgos minerálék, a' bor savá-
val közép sőt tsinálván már most mint szé-
ken, mint kiváltképpen vizeleten fegedelme-
zik a' tisztulást. Szeretném hallani azoknak
az Orvosoknak okoskodását, kik a' dombhá-
ti víz mellett a' savanyó eledeleket tiltják,
a' savanyó bort ellenben ajánlják.

Tisztán inni a' bort nem tanátsos; mert
ittén az embernek az étel jó izzún esik, in-
ni pedig rend szerént mindenkor többet kell
mint enni és az ember kéntelen lenne magát
borral fel hevíteni, mely nem tsak az emész-
tést, hanem a' borvíznek bennünk való
munkáját-is meg akadajoztatna. Borvízzel ja-
vasolom a' bort inni, mivel asztal alatt fe-
szününk részeseülni ezen drága orvosságból
melly-

mellyért ide jöttünk. Egy rész bor, három rész víz a' leg mértékletesebb elegyítés. Men-
nél tsendesebbentöltetik, a' víz a' borra, an-
nál kevesebb spiritus vész el. Kinek kedve
tartja édes vízzel elegyitheti, magaborát.
Más mértéket senkinek nem adhatok a' bor
italban, hanem tsak a' mértékletességre em-
lékeztetem. A' bornemiszak édes vizeté,
vagy borvizet igyanak, magok válafszanak.

Szükség némellynek étel után az *afszu-
szöllő bor*, de látom úgy annyira bétsúfzott
már ez a' szokás a' Radnai vendégek asztalá-
ra, hogy még az-is a' ki otthon rendszerent
inni nem szokta, itten minden ebédjét azzal
fejezi bé, mintha ennek mindenkor éppen
így kellene lenni. Nem egyszer tapasztal-
tam Radnán, hogy némelly a' sűrű pohara-
záson kívül utóljára *in gratiam facilioris con-
coctionis* az afszuzsöllő borából úgy bevett
hogy elfelejtkezvén nyavajájáról kézf lett vol-
na a' Törökkel mindjárt megütközni. Gaz-
dag ebéd, azon közben sok bor, utóljára jó
dosis afszuzsöllő bora, még egy két pohár ró-
sólis, vagy *szilva pálinka*, vegtére *kávé*, e'
nem ispotaji rendtartás, hanem mindennapi
vendégtség, melly, még az egészséges embert-
is otthon hevertcben meg vesztegetné. Ki
látta ilyen Proteus ábrázatu diaetat követni!
a' mit délig építünk, délután, mindennap le-
rontjuk, 's így el telvén egy néhány hetek,
vegtére bé veszszük az utolsó dosis angliai
sót, 's meg kérdezzük egy mást: hát mit
építettünk Radnán? semmit, azt feleli a' kukuk.
Szerentsés még az, a' ki olyan épségbe tér-
het

het vízfűzta honnyába, mint a' millyenben aztot elhagyta vólt.

Tudok egy nem útolsó embert, a' ki mivel nem a' bornemifűzák tőzé tartozott, öllel vitte magával Radnára a' leg erősebb rosólisakot, valamint othon asztalánál, úgy a' borvíz italában lé tutta a' mértékletességet meg tartani, addig itta a' borvizet, míg a' gyomra elhült, és a' fok erőszakos tisztulás-tól elgyengült. Ezt a' bajt déltől késő étzakaig orvoslotta borral rosólisal. Reggel az antidotummal még teli vólt feje, midőn borvízzel a' tegnapi curát meg újította, délután ismét szűksegesnek találta a' gyomor hülést borral; rosólisal, és kávéval meggyözni, és e' minden nap így fojt, míg a' harmadik hétben olyan gyomorsikulást kapott, hogy aztot többé maga szokott gyomor erősítőivel megnem előzhette, hanem esze nélkül halottaiban hozatott vízta házához, 's olly fogatlanok lettek minden patikabeli szerek, hogy gyomor menése 4 hetek múlva éppen azon a' napon szűnt meg, mellyen karjaimra támaszkodva lelkét Teremtőjének, kitől aztot 50 esztendők előtt nyerte vólt, tsendesen ismét vízta atta.

De vízfűzta térek a' tóldalék italokra. Ezek tsak a' gyenge gyomru embereknek számára valók, vagy az olyanoknak, kik asztalnál bort nem iszűnek, avagy; midőn történetből a' gyomor megterhelődött, valami étel jól nem esett, és midőn az ember a' gyomor hüléstől tart, ekkor sem úgy, hogy
afzu-

aszufzölü borát, rosólist, pálinkát, kávé
 rendre igyák, hanem elegendjek meg kiki
 egyikkel, a' mellyikkel gyomrát leg kön-
 nyebben meg békéltetni reméli.

Semmi jót nem reméllek ama szokásban
 lévő keserü tsepektől, mellyeket némelly
 Orvosok minden jól lakás után aszszufzöllő
 borban magok invalidussaikkal bévétetnek.
 A' gyomornak a' reggeli hideg víz ivástól
 meg tsökkenhető melegségét a' mértékletes
 asztali borivás mindenkor fenn tarthatja, melly-
 nek ha több eledel nem nyújtatik, mint a'
 mennyit meg emészthet, fenki fe féltse gyom-
 rát az emésztetlenségtől; mert ha ez külö-
 ben maga ép erejében vagon, bizoyoson
 végbe vízi köteleességét. A' ki gyomrát meg-
 terhelve, ugyan mitsoda segítséget várhat 20
 30 keserü tseptől, mellyeket az étel, ital-
 nak tengerébe béont, nemde annak ereje a'
 fok étel között elenyészik? vagy ha egy két
 tsep a' gyomor oldalát érni találja, maga tu-
 lajdonságát követvén eztet érdekli, és nem
 egyebet, hanem haszontalan gyomor tsipde-
 sést, rágást okoz, 's idő előtt erőlteti aztot
 arra, a' mit alig tud öt hat órák alatt vegbe
 vinni. Éppen úgy képzelem ezt a' dólgot,
 mintha valaki egy nagy darabb kemény ga-
 luskát venne szájába, mellyet fok faratságos
 rágás nélkül lehetetlen volna lenyelni, de
 még-is ütással kényszeritetnék, hogy mindjárt
 nyelje le. Az ilyen embernek fokkal hasz-
 nosabb volna ebéd után mindjárt egy kis me-
 leg víz hántatot venni.

A' keserü teppeket, midön a' gyomor-
nak gyengesége tapafztaltatik jobb venni üres
gyomorra ebéd előtt egy órával, vagy a'
gyomor terhelésben ebéd után 2—3 órával,
hogy ha talám a' gyomor a' nagy munkáló-
dásban meglankatt volna, annak egy kis fe-
gedelem nyujtassék.

Az Uraságoknál szokásban lévő vatsora
rontó, az az osonya; kávé, nem különben
a' más rendü emberek osonyája nem a' bor-
víz mellé való; mert nem tsak a' vatsorát
elrontják, hanem a' cürában nevezetes aka-
dájúl szolgálnak. Itten nékünk tsak annyit
kell ennünk, innunk, hogy megne ehüljünk,
és szomjuságot ne szenvedjünk, a' többit mind
a' borvíznek bennünk való munkálódására
kell fell ajállanunk. Sokkal hasznosabb az
osonya hejet, ha mindjárt az ember delután-
ni curával nem élneis, tsak ugyan ottan ot-
tan egyegy pohár akkor meritett borvizet
fel hajtani, hogy minekutánna egyik rendbé-
li borvíz testünköl kitakaradott, ismét mast
inditsunk utnak.

Reggel a' fölöstök a' víz ivásnak bé vég-
zödése után mindjárt 8 vagy 9 óraker kettős
okra nézve szükséges. Elsöbben, hogy az
ember vele a' borvíztöl meggyúlatt ehséget
megenyhitse, másodszor, hogy az chomra
ivútt szokatlan hideg víztöl való gyomor el-
hülepedését, ne talántán a' szél beléaljon,
meg előzze. Leg jobb egy tséfsze tehén hus
levet fel hörpölni, de mivel a' szokás orszá-
gunkban a' kávet mar éppen szükségessé tet-

te, a' kik hozzá szoktak, a' tejes kávé megengedhető, nem különben a' tsokoládé, mellyben csak vanília nintsen, a' mint hogy Erdélyben, hane ha valaki az első kéztől mondvá hozat, de a' kalmároknál vániliás tsokoládot bajosan találhatni. Kitől illy drága időben (midőn egy főtött 2 Rforinton adnak) a' kávé, tsokoládé kinem telik, vagy hozzá nem szoktak, javaslom tokánt, gujáshust, hajdu káposztát, sült szalonnát, kolbaszt, túrot vagy több effélét ne egyenek; mert bújat valják. A' ki mind ezeket, sőt a' kömény levest se szeretné, és különben a' borhoz hozzá szokott, gyomrát pedig az elhüléstől félti, kevés vizesen tsinált bor levestel magát ebédig megeléghetheti.

Dohányozni és tubákolni kérdi talám valaki, szabadé? nints ezeknek megtiltásokra semmi ok, élhet minden időben akárki azzal, mellyikhez hozzá szokott, csak a' mértékletességet által ne hágja. Sőt a' pipázásról meg jegyzésre méltó, hogy a' kik ehez különben, hozzá nem szoktak, a' kút mellett szenvedhetik, és némellyeknél, kiknek éhómra a' víz nehezen tsúfz látom éppen egy szükséges kortsoja a' pipázás.

L E V E G Ő.

Azt a' levegőt, melly se igen meleg, se igen hideg, se igen száraz, se igen nedves, se semmi ártalmas gőzzel nintsen megterhelve, tiszta, és mértékletes levegőnek lehet nevezni. **EZ AZ** a' levegő, melly bennünköt

elevenit, és egészségünknek tartására a' legalkalmasabb. Az ilyen levegőt közönségesen szólva a' havasok között Májusnak elejétől September végéig feltalálhatni, azért a' borvíz cura-is éppen ebben az időben a' leghasznosabb. Mindazonáltal gyakran megtörténik Radna vidékén, hogy az ember némely ebégzeti napon, a' mint szokták mondani, hét telet, és hét nyarat állott légyen ki; melly hirtelen változás miatt szükség kinek kinek magára vigyázni.

Nem szükség a' levegőt kénesövel mérni, a' józon okosság mindennek kalauzúl szolgálhat. Igyekezzék kiki *tiszta és vidám levegőre* szert tenni mellynek lélekzése az érző inakot erősíti, és azoknak enyhítő balsamom hejét szolgál. Azért valamikor az idő alkalmatosság, és a' hejnek szorossága engedi, igen hasznos szüntelen a' szabad levegőn mulatni, a' virágos rétekben, és berkek között széjel sétálni. A' lakszobáknak ablakai, ha tsak az idő nem mostoha, reggeltől fogva estvéig nyitva maradjanak, de a' szobába szoros hejen sebessen bérohanó levegőtől szükség őrizkedni; mert ez éppen olyan ártalmas, mintha az ember feredés kedvéért a' malom zsilipjébe fektünnék. A' meleg napokban jó a' szobát vízzel, etzettel, vagy tsupa tiszta hideg vízzel megöntözni, vagy a' kinek tetzik, egy két tseber hideg vizet a' hazban tartani, vagy a' Szobát virágokkal, avagy vidámitó zöld ágakkal megrakni, úgy mindazonáltal, hogy azokat, ha szagosok, éjtzakára a' szobában megnem kell szenvedni.

Nem kedvez a' víz ivónak a' hideg, és egyszer'smind *nedves* levegő; mert midőn a' kettő együtt van csak rák lábön menyen a' borvíz cura. Ha az idő hideg, nedves, és egyszer'smind *szél van*, a' bőr likatsok megszorúlnak, 's a' víz a' szokott tisztuló hejekben a' megkévántató kézséggel nem munkálódhatik. Vannak olyan bátor emberek, kik azzal ditsekednek, hogy ők hideget meleget, és minden hirtelen idő változásait ártalom nélkül megtanúlták szeüvedni, de bolondságot mivelnek; mert valaki ezen idő viszonyosságát számba nem veszi, tudjameg előbb vagy hátrább búját valja. A' borvíz orvoság, még pedig olyan orvosság, melly a' vele élés alatt a' bőr kipárlását elkerülhetetlenül megkévánja. Valyon a' bátor embernek bőrére kevesebb béfojása vané a' nedves hidegnek, mint van annak bőrére, a' ki tanáts után halgat? Midőn az idő roszúl kedvez ablak bétéve a' házban kell az ivást elvégezni, sőt ha a' levegő a' szobában se volna elegendő meleg, szükség abban egy kis tüzet gerjeszteni, vagy ha alkalmatosság nintsen, az iváson ágyban takaró alatt lehet által esni. Ugyan csak legjobb rosz időben 1—2 nap az víz ivástól megszűnni; mert ezzel a' cura megnem szakad.

A' jó reggeli, és késő estvéli levegő hasonló, a' most leírt hideg, és nedves levegőhöz. Kinek a' Radnai vidékkel ösmeretsége vagyon, jól tudja, hogy ezt a' völgyet reggelenként vastag hideg, és nedves ködök szokták járni, sőt ritka nap az, mellyen a' domb-

dombháti forrás közül lévő egyik, vagy másik nagy hegyet a' köd megne lepje. E' mellett olly vastag harmatok szoktak északán esni, hogy azok egy egy kis gyenge essőnek mindenkor számot tesznek. Mellyre nézve napfeljöte előtt, magát ennek a' levegőnek kitenni nem tanátsos. Az estvéli hideg levegő egy szikrával se bátorságosabb a' jó reggelinél, de mondhatni annál ártalmasabb, mennél a' nappal melegebb volt. Nap lemente után a' levegő ebben a' völgyben nem fokára hívesedni kezd, és a' harmat megindul, azért a' késő estvéli sétalások ártalmasok, mivel a' nappali meleg által kitágult bőrlikatsok hirtelen megszorúlnak, a' nedveségek falakjának a' bőrön való kipárlása megakad, a' vérbe zúrzavarral vízfater, annak keringését megzavarja szédelgést, főfájást, gyomormenést, merevedést, görtsöt okoz.

De mivel az ember kéntelen a' nedves hidegben vagy egyszer, vagy mászor a' szobákból kibújni, szükség a' testet köntösökkel bátorságba hejhezteni. A' nyári köntösöket kiki othon hagyhatja; mert nem Radnára való, ezek hejet bundát, jó posztó gunyát, az afzonyoknak magok nemekhez mérsékelt könnyü téli köntösöket ajállok, mellyekkel testeket az időnek minden előfordulható mostohaságai ellen bátorságba hejheztessek. Különösön ajállok mindennek lábát meghűlni ne engedje; mert ez valamint minden időben ártalmas, úgy kiváltképpen a' hideg vízzel élésnek ideje alatt kedvetlen következeseket húzhat maga után. A' láb minden tagok kö-

zött legmeszebb van a' vér keringésének rugójától, a' szívtől, ott tehát a' vérfojás la-
kattabb, és éppen annyival hajlandóbb a'
megakadásra, melly a' mint megtörténik leg-
ottan felbomlik minden belső részekben a'
tsendesség, 's a' borvizzel való élésnek vé-
get vét. Ez a' letzke szól főképpen azok-
nak, kik a' görtsből származó nyavajak alá
vannak vettelve, ilyenek a' mordkorságos,
azaz hypochondriacus férfiak, és hysterica
Asszonyok.

Az igen száraz levegő testünköt véko-
nyabb nedvességeitől megfosztja, a' bőrt, és
érző inakot kiszárasztja, 's nevezetes nyava-
jakra teszi hajlandóvá. A' Radna vidéki bor-
vizek mellett mindazonáltal a' felette száraz
levegő nem sok alkalmatlanságot okoz, úgy-
mint a' hol a' gyakor esső, a' sok köd, és
vastag éjjeli harmatok nem különbön magok
a' mindenfelől sebessen fojó patakok nem en-
gedik a' levegőt nagyon kiszáradni. Ha az
előntözött víz hamar felszárad e' jele az igen
szaraz levegőnek; de ezen könnyű nap estig
segíteni. A' szobát tiszta hideg vízzel nap-
jában gyakran öntözni kell, vagy a' közel
lévő berkekben, és patakok mellett kell
múlatni.

Hévsége a' levegőnek itten nem türhe-
tetlen. A' hejség hirtelen változások alá van
vettelve, innen a' néha történő rekkenőség
tartós nem lehet. Nem tsuda a' melegebb
nyári napokban, ha olykor sütős meleg van
a' kut mellett; mert a' körül lévő magas he-
gyek

gyek a' nap sűgárait vízfűza verik, mellyek, a' nagy völgyben megrekedvén, érzékeny hévséget okoznak; de azért nem jó am a' kút mellett egy ingre vetkezni. Az ember elfelejtkezik az időnek álhatatlanságáról, és azon veszi észre, hogy feje felett a' nagy felhő, már esik a' hideg esső, és éppen arra az állapotra jut, a' mit fennebb az estvéli levegőről megjegyeztem.

Nem lesz talám szükségtelen a' dombháti forrás mellett tett gőzörvényi tapasztalásim közül a' következendőt ide bé iktatni, hogy azzal az itt lévő havasi levegőnek változandóságát annál világosabban szem eleibe hozzam. A' közelebb múltj 1799 esztendő-Sz. Jakab havának vége felé három nap egy más után, 24 órák alatt ötször, jegyeztem fel a' kéneső állását a' Reaumur hevettyűjében, egy felől a' mint állott a' gőzörvényben másfelől a' mint azt a' dombháthoz közel folyó Szamos víze a' belé merítés alkalmatosságával hágtatta, vagy szállította. Állott a' kéneső

1799 Sz. Jakab Hav.
27. Napján

	a' gőzör- vénben.	Szamosban.
Reggel a'	10	11 léptsön
Délben -	16	12
Délután -	16 $\frac{1}{2}$	12
Estve -	14	11
Éjfétkor -	11	10
28. Napján		
Reggel -	8	10
Délben -	20	14
Délután -	14	13
Estve -	10	12
Éjfétkor -	9	11
29. Napján		
Reggel -	8 $\frac{1}{2}$	9
Délben -	21	15
Délután -	18	15
Estve -	14 $\frac{1}{2}$	14
Ejfétkor -	13	12 $\frac{1}{2}$

De a' következendő nap még nagyobb bizonságot tett a' gőzörvén áthatatlanságáról. Sz. Jakab havának 30 napján melly egy szép tiszta meleg nap vala, délutánni 1 óraker a' kénese a' 23 léptsöt elérte vólt, a' Szamos 10 $\frac{1}{2}$ mulatott. Félóra múlva egy hirtelen fergeteg, szél, és jégessövel elegyes nagy zápor az egész gőzörvént elborította. 2 óraker a' hevettyüre tekintvén, abban a' kénese a' 14 léptsön találtam; a' Szamos most 16 léptsöt mutatott. Mivel tehát itten a' levegőnek mérséklete olly áthatatlan, hogy fél óra alatt 9 léptsöt-is változzék, mindennek a' leg nagyobb oka vagyon magát ezen hirtelen változás ellen minden pillantatban kézzen tartani.

Mikor

Mikor a' hévség talám egy két óráig magát előadna, tanatsos híves árnyéket keresni, ottan farattságos, mozgás nélkül, barátságos beszélgetés vagy játék között magát az embernek múlatni, avagy a' víz mellett lévő árnyékos berekben tsendesen sétálni.

Nem ok nélkül tiltom az erős mozgást, és ajállok a' bádjasztó hévség ellen való óltalom keresést. A' borvíz spiritussa, és vas melegitene, ha ehez még a' napnak melege, és az erős testi mozgás hozzá járul, nints mód vérünköt nagy buzdulásba nem hozni. Ki felel magáról ilyen állapotjában, hogy a' Borbély lántzétájára nem kerül? A' ki a' szóbából ki mozdulni únná, a' fennebb ajállot ház öntözéssel, és zöld ágakkal magán segíthet.

Itten nintsen heje a' hivesítő italoknak, fagylaltnak, mandola tejnek, tsitromlörének, julepes vizeknek, mellyek a' gyomrot nagyon meg hütik. Leg jobb a' szomjuság óltására egy pohár akkor meritett borvíz, akár tisztán, akár egy negyed rész borral elegyítve. A' ki borvizet inni nem akarna, hasonló szolgálatot teszen a' kúthoz nem mesze fojó szép tiszta Aranyos pataka, valaki magát mindenben ehez a' tanáts adáshoz kévanja szabni, a' leg melegebb ebégzeti hévségekben se felhet a' melegnek alkalmatlanságaitól.

M O Z G Á S.

A mozgás a' vasas borvizekkel való élés alatt olly szükséges, hogy a' nélkül a' víz az ivónak ártalmára fordulhat. A' mozgás a' testet erősíti, a' vérnek keringését előmozdítja, a' vastagabb nedvességeket vékonyítja a' borvízzel elegyíti, és ennek a' leg a'prob ereken való által hatását derekasint fejedelmezi. Éppen erre az okra nézve a' vasas borvíz ágyban fekvő betegeknek teljességgel nem hasznos. Nem kell tehát ezt a' mozgást úgy nézni, mint tsupán idő töltésből való mulatságot melly ha tetzik el-is maradhat, hanem mint egy szükséges eszközt, melly nélkül a' kívánt czélt tökéletesen nem lehet elérni.

A' borvizet barátságos beszélgetés között, és a' domban sétálás közben lassanként kiki megihatja, de a' dombról való szüntelen alá 's fel nyargalás a' testet nagyon elfárasztja. A' víz ivásnak elvégződése után szükség egy keveset megpihenni, míg a' fojtában levő tisztulások valamit tsendesedni kezdenek. Az alatt lehet fölöstökölni. Az után mivel az ebéd ideje közelget, ha az idő nem felette mostoha, vagy nem erössen meleg, hasznos egy társaságos sétálást tenni, mindenkor arra vigyázzván, hogy a' mozgás előre tsendes legyen, mellyet osztán apránként nevelni lehet, annál inkább, mennél az ebéd ideje közelebb vagyon.

Ebéd

Ebéd után nem kártyázni, hanem ismét sétálni szollit a' törvény. Az Uraság maga barmainak segítségére támaszkodván, legkönnyebben teljesítheti ezt az orvosi tanatsot. A' férfiaknak a' tsendes lovaglás egy illő, és hasznos testi gyakorlás. Az Uri Afzonyoknak még annál-is alkalmasabb ülesü mozgás a' kotsikban. A' kik a' legtermészetesebb, és hasznosabb testi gyakorlást választják; gyalog indulnakmeg: ezeknek az elegendő mulatságos társaságon kívül még az a' könnyebségek vagyon, hogy nem kénytelenítetnek mint emezek, előbb a' barmokat mértékletes járásra vezérelni, hogy azoknak jó akaratjokból magok tsendesen sétalhassanak. Ide tartoznak a' vadászhat, halászhat. A' vadászhat egy Uri mulatság, és alkalmas testi gyakorlás a' borvíz mellett, de nem mindennap, és nem a' nyereség kedvéért, mint a' szükséget látott kénytelen vadász hegyen völgyön egy aránt, hanem tsupán a' borvíz munkalódásainak tökéletesebb elő mozdításáért, a' kúttól nem mesze, tsak a' hegyek ajjában. A' halászhat azonban a' fejrénépek mulatságok lehet, kik tselédjeik által halásztatván, magok a' marton gyönyörködhetnek benne.

Maga vetéséből, vagy éretlen szemfűlégből a' közel lévő nagy hegyeknek tetejére fel hágtsálás, az önként vállalt mozgásoknak egy leg ártalmasabb salakja. Képtelen nagy mérészség! Valakik ezt a' fellegi utazást teszik, ritka jönnek a' Mogura hegyének

nek tetejéről tüdő gyúladás, oldal nyílás, torokfájás, hidegleles nélkül, vagy legalább egefz tsizma talpal víz. Hát még-is a' domb-hati víz az oka a' rofz következéseknek.

A L U V Á S.

Az aluvásra nézve mindennek azt a' kö-zönséges tanátsot adom: Estve jokor fekü-gyek-le, hogy elbádjatt tagjai az elegendő ejjeli nyugalom által erősödjenek, újjúljanak-meg, és reggel a' rendes időre annál vidá-mabb állapotban álhasson elő a' több vendé-geknek társaságába. Ennek a' tzélnak eléré-sere szükség mindent elkerülni valami az étzakai nyugalomot meg háborítja. A' va-tsora kevés, és könnyü emésztesü eledelek-ből áljon, 's 8 óránál későbbre ne haladjon. A' melegítő italok egy kevés afztali boron kívül maradjanak-el. Vatsora után nem kell mindjárt lefekünni. Az ablakok étzakára nyit-va ne maradjanak. Egy szobában, ha lehet fok ember ne háljon. A' szoba minden gőzöktől, mellyek az agyvelőt meg kábitanak, milye-nek a' szagos virágok: fagyú gyertya füstöl-gése, méts, kovats szén 's a' t. ment légyen.

Vatsora után feredni nem jó; mert a' késői feredés rofz éjtzakát szül. A' délután-ni álom nagy tsonkulására van az étzakai nyugalomnak, mellyet könnyü meg előzni azzal; ha az ember reggel nem két fel igen jókor, estve a' kártyázást nem nyújtja éjjel-utánnig, délben fokot nem eszik, fok, és fok-
féle

féle borokat nem iszik, ebéd után magára nem marad, hanem másoknak társaságát keresi. Kinek kinek az orát a' lefekvesre kiszabni nem lehet; mert a' szokások különböznek, de azt meg lehet határozni meddig aludgyék. Hét óra elég egy északai nyugodalomra, a' ki 10 órakor estve le fekszik, reggeli öt órakor talpon állhat, és minek előtte a' bor- víz italához fogjon, még némü némü foglalatosságait végbe viheti.

TISZTULÁSOK.

Elnem felejtkezzünk a' szokott *testi tisztulásokról*; mert a' dombháti borvíznek az erősítés mellett egy fő hazna abban áll, hogy a' testünben megfeneklett nyavajás nedvességeket három nevezetes utakon *oizelleten, széken, és izzatságon* tisztítsaki belölünk, azért szüntelen szemmel tartsuk valyon a' víz ezeken az utakon elegendőképpen munkálódik? Senki se várja, hogy mind a' három úton egyes erővel, és egyfzersmind derekasint tisztuljon, ekkor a' természet maga hydranita törvényei ellen vétkeznek. Olyan rendtartás alá van bennünk a' nedvességek keringése vettelve, hogy midőn valamelyik úton a' tisztulás nevedik, azalatt a' többi vagy halgatnak, vagy nagyon meglassodnak, és e' kivételt sem ízenved, haneha abban az egy esetben, midőn a' nyavaja miatt bennünk a' természet rende felbomlott, és a' zúrzar testünköt ellepte, ilyen amaz irtóztató, történet a' szüntelen való hanyás, és egyszerű-

fzer'smind gyomor menés a' köldök tsö-
mörben.

Senki falba fejét ne verje, mind eddig, ha neha a' széken nem igen tisztul, tsak a' vizellet ugyan azon időben rekedést ne szenvedjen. A' hideg, vagy meleg, vagy nedves idő fokot hordozza a' tisztulásoknak egyik vagy másik úton lejendő megszaporodását. Midőn del előtt a' heverttyüben a' kéneső a' 18 leptsöt feljül haladja, a' dombháti borvíz majd mindennek egy kis gyenge izzatságot okoz, a' széken, vizelleten, ellenben kevesebbet munkálódik. Innen a' szék, és vizelet tisztulásoknak legjobb idő az ivásra, mikor a' kéneső az 12, és 18 léptsök között tartozkodik. De ha a' víz a' testnek bizonyos körülállásai miatt, se az egyik, se a' másik úton szolgálni nem akar, ekkor a' víznek italával a' dolgot erőltetni nem kell; mert az ember egyenesen a' maga veszedelmére törekednék. Puffadás, Szelek, gyomor és hasrágás, belső szorongatások, okadás mindjárt legelső gyümöltsei a' vakmerő erőltetésnek. Bár ennyivel bélehesen kötni. Az ilyen történetre elkell mindennek magát még oda haza egy értelmes Orvos által készíteni. Vagy, ha a' kút mellett Orvosra lehet találni, e' megvizsgálván az akadájokat, a' három tisztuló utak közül, holmi szelid orvosságokkal bizonyoson azon fogja a' tisztulást útha igazítani, melly a' nyavajának a' testből lejendő kitakarodására a' legalkalmasabb.

Azok

Azok a' nyavaják, mellynek Széke a' gyomorban, belekben, fodorhájban, és ezeknek szomszédságaiban vagyon, millyen a' gyomornak, és beleknek elnyákosodása, étkedvetlenség, sóda, gyakor kolika, geleszta, súly, májdugulás, sárgaság, lépdagadas, fekete sárgaság 's a' t. legfzerentsébben szoktak a' *szék tisztulás által* gyógyulni. Ha pedig a' nyavaja a' vérben, erekben, hajszálni eretskében, húsos részekben, ikrás húsokban, és a' vizelett muhejeben lakik, millyen a' vérnek sűrűsége, nyakossága, vezetsége, mordkorság, sápostság, szüzek nyavajaja, skorbut, fútosó mirigy, köszvény, bajos vizelés, a' vesékben, és hojagban gyült homok 's a' t. itt a' *vizellet útján* várhatni legnevezetesebb hafznot. A' gyenge, és tsak alig efzre vehető lassu izzodás, ollyan nyavajakon segit, mellyek a' bőrön, és annak alatta vertek félzket; ide tartoznak a' bőr ajjának megpöffedése, rheuma, farzsába, me-revedés, görts, rüh, kozs, 's több efféle ki-ütések.

Még egyet az izzadásról. Noha a' dombháti víznek igen tsekéj az izzasztó ereje, történik néha, főképpen a' sütös meleg napokban, hogy minekelötte a' tisztulás a' széken megindul, a' testet egy kis izzatság meglepi, de közönségesen a' beteg nem igen jól szokta magát utánna érzeni, melly jele annak, hogy a' víz maga jártasabb útját elvesztette. De vannak szeméjek, kik nagyon hajlandók lévén az izzadásra, alig isznak két há-
rom

rom pohár vizet, már izzadnak, melly miatt a' több szükséges tisztulások csak híjanoson fojhatnak, és a' curának nintsen kívánt foganatja. Az ilyeneknek természetéhez legalkalmatosabb idő az ivásra, a' hívesetske gözörvény, melly a' kénesöt a' Reáumur hevettyujében a' 15 leptsönél fennebb nem hágtatja, ez a' bőr likatsit kevésé öfzveszorítván, a' nedveségeket, a' testnek kivületeről a' belső részekre igazítja. Ekkor az izzatság bizonyosobban kimarad, és a' vizeletten, vagy széken rendesebb tisztulás esik.

De ha az izzadásra hajlandó szeméjek meleg időben akarnak vízzel élni, meleg öltözetet magokra ne vegyenek, a' sétálást lassan tegyék, vagy ha ezzel nem lehetne az izzatságot megelőzni, híves árnyékos hejjet keressenek, ott eleintén üljenek veszteg. A' kik a' bőr nyavajáknak meggyógyítások végett iszák a' vizet, és egyéb tisztulások előtt mindjárt legelsőbbben izzadni kezdenek, de utánna jól vannak, bátron követhetik az elkezdett rendet. Az az izzatság, melly a' vizeletten és széken elegendőképpen megessett tisztulás után, a' mértékletes mozgás közben következik hasznos, és egészséges izzadás.

Az étzakai izzatságot, ha ez a' cura alatt szokáson kívül megjelennék szükség, szánfándékkal a' testnek mértékletes betakarásával ágyban elvárni. Ekkor nem egészséges igen jó reggel felkelni, sőt minekntánna az

em-

ember felkölt, mind addig a' házban tartozkodjék, setáljon, míg az izzadás rólla tökéletesen elmúlt azután jó köntösbe öltözve a' külső levegőre kiléphetik; de ha az idő igen nedves, hideg, az ágyban, vagy legalább a' szobában kezdjeel az ivást.

INDÚLATOK.

Végtére az *indulatosság*, ha valaha, valójában a' borvízzel való élés alatt ártalmas. Nevezetesen az erős, és tartós harag, ijetség, fonnyasztó szerelem, bugond, nem csak meggátolják a' borvíznek hasznait, hanem aztot inkább halálos météjé változtatják. Kit a' víznek itala alatt valami szivet hasogató gyötrelmes indulat talál meglepni, mellytől hamar meg nem szabadúlhat, mindjárt szakasza félbe a' curát, ha magát meg nem akarja étetni. Testünk az indulatok miatt szüntelen erőszakos állapotban szokott lenni, érző inaink feszülve állanak, a' vér keringésének egyenlősége felbomlik, a' megivútt borvíz a' szükséges hejekre, vagy zürzavarral rohan, vagy éppen oda nem juthat, azért a' szokott tisztulások, vagy héjánoson mennek végbe, vagy felakadnak, és a' testromlásra jut.

Az indulatoknak ellenébe bérekefztés kedvéért ide ragasztom aztot, hogy az érdemes vendégek iparkodjanak a' mertékletes diac-tán kívül szüntelen elme gyönyörködtető *múlatságokban* foglalatoskodni. A' gondokba merülni latzó társaikat ebreszek, az egyedül
való-

valóságot kiki kerülje, mások társaságába elegyedjék. Musika, éneklés, mulatságos könyveknek fenszóval való olvasása, ártatlan tréfák, mesék 's a' t. mind ide valók. Valaki 'e' könyvetskében előadott finór mértéket tökéletesen megtartotta, és különben nyavajája a' dombhái borvítzól meggyógyúlható volt, bizonyos lehet benne, hogy innen vizsgálással tér vízfza honnyába.

Vége az harmadik Darabbnak.

2469. 46/57
Let.

UWS-

100